B I B L I O T H E C A
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
T E V B N E R I A N A

1215

M. TVLLIVS CICERO

SCRIPTA QVAE MANSERVNT OMNIA

FASC. 39

DE RE PVBLICA

LIBRORVM SEX QVAE MANSERVNT

SEPTIMVM RECOGNOVIT

KONRAT ZIEGLER

ACCEDIT TABVLA

EDITIO STEREOTYPA
EDITIONIS SEPTIMAE (MCMLXIX)

BEROLINI ET NOVI EBORACI
WALTER DE GRUYTER MMIX

♾ Gedruckt auf säurefreiem Papier,
das die US-ANSI-Norm über Haltbarkeit erfüllt.

ISBN 978-3-598-71215-9

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in
der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten
sind im Internet über http://dnb.d-nb.de abrufbar.

Printed in Germany
Druck und Bindung: AZ Druck und Datentechnik GmbH, Kempten

PRAEFATIO

I. De studiis in legendo palimpsesto positis

Ciceronis de re publica libros sex a Lactantio Ambrosio Augustino summo studio lectitatos cum viri docti et medio quod dicimus aevo et renascentium literarum aetate atque etiam sequentibus saeculis frustra quaesissent iamque eos (excepto Somnio Scipionis) plane perisse sibi persuasissent, forte fortuna accidit, ut Angelus Maius paulo, postquam bibliothecae Vaticanae praefectus autumno anni 1819 Mediolano Romam migraverat, in latebris eius codicem reperiret pretiosissimum, signatum lat. 5757, qui, cum per mille annos fere in conventu Bobiensi (a Sco. Columbano a. 614 ad Trebiam haud procul a Placentia condito) latuisset, a. 1618 a monachis una cum aliis libris Paulo V. pontifici maximo donatus Romamque asportatus erat. quem codicem cum Maius vir doctissimus, oculatissimus, artis palaeographicae peritissimus, libros vetustos indagandi cupidissimus inspexisset, iamiam sub verbis Augustini in psalmos CXIX–CXL commentarii circa a. 700 in illis membranis exarati scripturam multo antiquiorem latentem cognovit, quam saeculo IV. non posteriorem esse viri eius disciplinae periti omnes fere consentiunt quaque operis Ciceroniani nobilissimi, quod pro deperdito habebatur, quartam fere partem tamquam ab inferis in lucem redisse incredibili cum gaudio intellexit. eam scripturam uncialibus quas dicimus literis permagnis nitidissimisque summa cura confectam tribus fere saeculis post vir quidam Ciceronis contemptor, vel potius, quanti pretii librum manibus teneret, plane ignarus, diligenter abluit – quoniam (quod valde laetamur) rasuris uti membranarum tenuitate prohibebatur – et

paginas profanis sordibus purgatas verbis Augustinianis replevit, usus et ipse literis uncialibus nitidissimis, multo minoris tamen moduli. codicem inventum Maius, hic illic Niebuhrii auxilio usus, accuratissime excussit, textum prudenter constituit, fragmenta diligenter conlegit, commentarium utilem indicesque addidit, praefationem scripsit qua de ratione et historia ipsius operis ab origine usque ad suam aetatem et de aetate historia compositione codicis accuratissime egit, prosopographiam dialogi confecit, testimonia vetera conlegit, de prima operis lacuna disseruit, itaque editionem principem multis titulis praeclaram simul Romae in quarto et (intercedente Niebuhrio) Stuttgartiae et Tubingae in octavo exeunte anno 1822 in publicum emisit. iterum codicem locis quibusdam inspexit, cum editionem alteram pararet, quae exstat in 'Auctorum classicorum' tom. I, Romae 1828, totumque videtur denuo contulisse in instituenda editione tertia, quae anno 1846 prodiit.

Qui Maium secuti sunt editores (1823: Schuetz, Steinacker, Villemain, Lehner; 1826: Moser; 1827: Zell, Nobbe; 1828: Orelli, Heinrich; 1847: Osann) emendaverunt et de auctoritate correctoris varia disputaverunt, ipsum codicem non adierunt. quod fecit post Maium (a. 1854 mortuum) primus G. N. Du Rieu, qui, cum Maius ut accuratissime codicem excusserit ita singillatim describere scripturam noluerit, collationem accuratam factam ad exemplar editionis Orellianae edidit et de omnibus manus secundae emendationibus quam diligentissime rettulit in libro 'Schedae Vaticanae', Lugduni Batavorum 1860.

Sed et hunc, quamquam utilissimus est liber eius, multos locos obscuriores non satis dispexisse iam paulo post apparuit, cum Halmii rogatu D. Detlefsen aliquot paginas, quas magna ex parte legi non posse Du Rieu dixerat, examinavit et nonnullas emendationes praeclaras lucri fecit. quibus editio Halmii insignis est (editionis Ciceronis operum ab Orellio Baitero Halmio curatae vol. IV., Turici 1861), ceterum eo omnibus, quae praecesserant,

inferior editionibus, quod Halmius, ubicumque fieri poterat, emendationes correctoris abiecit.

Post Detlefsenium A. Mau anno 1885 in usum C. Pfaffii (v. p. XXV) codicem denuo conferre coepit, sed partem tantum (I 1–19 et II 11–31) operis examinare ei licuit. observatum enim est complures membranas remediis chemicis, quae Maius adhibuerat, ita perrosas esse, ut, nisi summa diligentia conservarentur, metuendum esset, ne plane perirent. solverunt igitur postea (Fr. Ehrlio moderante) compaginem libri et singula foliorum paria in capsis accurate posuerunt; quae singula petentibus sub oculis praefecti examinanda conceduntur, totum codicem conferre non iam licet.

Nostra aetate cum codices pretiosissimos artis phototypicae ope depingere et multiplicare coepissent, praeter alios desiderabatur ectypum palimpsesti Tulliani. quod iam anno 1903 a Danesi photographo Romano diligentissime paratum mox in publicum proditurum esse exspectabatur instructum praefatione Fr. Ehrlii, Romanae ecclesiae cardinalis. in qua cum vir doctissimus de fatis bibliothecae Bobiensis fusius tractare animum induxisset amplamque materiam collegisset, et aliis negotiis oppressus et valetudine coactus inchoatum opus peragendum ad Joannem Mercatium Romanae ecclesiae cardinalem detulit. quo curante demum anno 1934 prodierunt 'M. Tullii Ciceronis De re publica libri e codice rescripto Vaticano Latino 5757 phototypice expressi' (= Codices e Vaticanis selecti quam simillime expressi, vol. XXIII) cum Prolegomenis De fatis bibliothecae monasterii S. Columbani Bobiensis et de codice ipso Vat. Lat. 5757, et ipsis 260 paginas formae maximae complectentibus.

Sed cum ad codicem lectu difficilem transcriptio si non necessaria at certe valde utilis videretur esse, quae ipsi ectypo subiungi apte non posset, convenit inter bibliothecam Vaticanam et scholam Americanam studiorum classicorum, quae est Romae, ut auctoritate scholae transcriptio codicis ederetur; quam confecit Albert William

Van Buren etimprimendam curavit tituloinstructam 'The palimpsest of Cicero's de re publica, a transcription, with introduction' in 'Supplementary papers of the American school of classical studies in Rome', vol. II p. 84—262, New York 1908. praecedit transcriptoris praefatio (p. 86 – 110), qua de ligaturis, abbreviationibus, syllabarum divisione, idiotismis orthographicis accuratissime rettulit, vel potius nimis accurate, si quidem e. g. vitia stupidi librarii in syllabarum divisione commissa quinque paginis amplis spatiosius quam utilius enumeravit. sequitur ipsa transcriptio 302 paginarum codicis diligentiae laude digna; paucissimi enim sunt errores typographici, quodque saepius ea, quae Mai vel Du Rieu legerunt, se agnoscere non posse confessus est et nonnullarum paginarum partes maiores minoresve omittere quam incerta transcribere maluit, id ei criminari iusti non est iudicis; unum tamen idque summi momenti peccavit, quo locis vel gravissimis inutilis fit opera eius lectorque conturbatus ad schedas Vaticanas Du Rieui vel ad ipsum ectypum confugere cogitur: quid scripserit manus 1. quid 2., non significavit! quamquam duobus typorum generibus et ipse usus est, maioribus scilicet et minutioribus typis minusculis; sed cum maiores semper scripturam primariam significare pateat, duplex est minutiorum usus: nam et litterae primariae minutiores (quae crebrae sunt desinentibus versibus) et correctoris notae omnes his typis exprimuntur; unde sescentis locis, utri tribuas verba litteras correcturas additamenta, ex transcriptione Van Bureni nullo modo cognoscere poteris.

Ego primum hieme anni 1906 foliis nonnullis palimpsesti inspectis, cum Skutschius locos quosdam, quibus Ennii verba afferuntur, examinare me iussisset, licet nihil maius effecissem, tamen plura effici posse, quam Du Rieu praestiterat, intellexi. itaque cum Skutschio praematura morte nobis abrepto comperissem eum in nova Ciceronis editione Teubneriana paranda sex de re publica libros curandos sibi sumpsisse, libenter ad prisca studia reversus munus derelictum suscepi et vere 1914 Romam adii. ibi cum a Fr. Ehrle bibliothecae Vaticanae tunc praefecto

petivissem, ut codicem Tullianum conferre mihi liceret, totius quidem codicis ipsius conferendi potestatem se mihi facere posse negavit, sed exemplum suum phototypicum non solum in ipsa bibliotheca Vaticana utendum mihi concessit, sed etiam liberalitate insigni in institutum archaeologicum Germanicum asportandum mihi accommodavit, ut qualibet hora sereno caelo ad conferendum uti possem, pollicitus, quibuscumque locis dubitatio mihi restitisset, ipsas membranas se mihi concessurum esse. confecta igitur ectypi conlatione in his 78 paginis codicis ipsius locos dubios examinavi: 13/14. 19/20. 25/6. 47/8. 65/6. 71/2. 81/2. 87/8. 93/4. 107/8. 109/10. 111/2. 113/4. 115/6. 119/20. 129/30. 131/2. 135/6. 137/8. 145/6. 181/2. 187/8. 189/90. 211/2. 213/4. 223/4. 227/8. 231/2. 237/8. 241/2. 265/6. 267/8. 275/6. 277/8. 285/6. 287/8. 289/90. 297/8. 299/300. ergo his in paginis ipsarum membranarum, ceteris in paginis ectypi photographici collatione nititur editio mea et prima anni 1915 et altera anni 1929 phototypice e priore expressa necnon emendata. tertiis curis ad revidendum textum cum nunc vocatus essem, quocumque loco dubius haererem, me ectypum adisse vix est quod commemorem. confitear tamen necesse est vix ullo loco me plura dispicere potuisse, quam ante hos fere XL annos dispicere potueram. quod ne Maximo Lenchantin quidem contigisse Ludovicus Castiglioni in praefatione praeclarae editionis, quae 1935 et 1947 et 1960 in aedibus Paravianis excusa est, p. X auctor est. quodsi quis forte speraverit a rationibus illis libros palimpsestos lucis ope clarius depingendi, quas nostrates excoluerunt, etiam Ciceronis libris politicis aliquid auxilii allatum iri, hanc spem irritam esse, quia membranae remediis chemicis a Maio adhibitis offuscatae et pessumdatae essent, Mercatius p. 211 sq. exposuit.

II. De compositione codicis

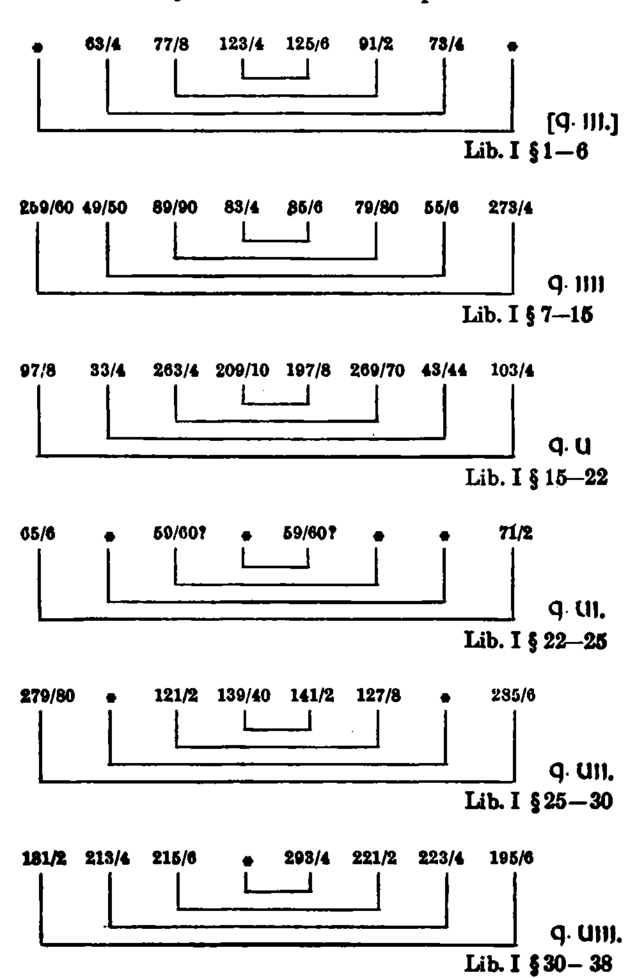
Palimpsesti ordinem ab eo, qui pristinam scripturam delevit et Augustini verba superinduxit, misere turba-

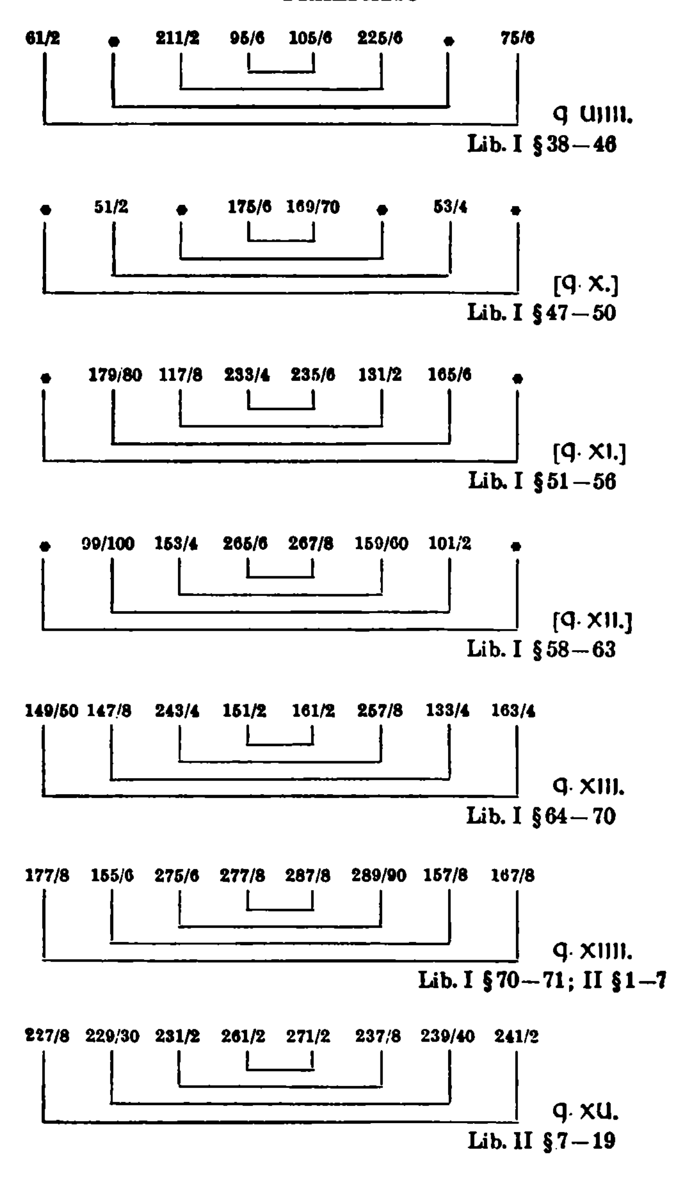
tum Maius egregie instauravit, et quaternionum notis, quae supersunt haud paucae, et eo adiutus, quod in plerisque foliis in margine superiore notae DE·REP· (in foliis versis) LIB·I· vel ·II· sim. (in foliis rectis) agnosci possunt. quam Maii computationem qui secuti sunt editores non modo non examinatam (ut videtur) receperunt, sed etiam in lacunis, quot paginae excidisse Maio visae essent, commemorare satis habuerunt, isdem verbis usi, quibus Maius in ipso textu breviter iacturam factam significavit, cum in praefatione fusius de lacunis egisset conspectumque quaternionum foliorumque servatorum dedisset. quo factum est, ut, quicumque de compositione codicis et ratione lacunarum aliquammodo certior fieri vellet, ei ipsa Maii editio adeunda esset. contra mihi ad editoris munus pertinere visum est ita de lacunis referre, ut lector de earum ambitu recte computato ipse iudicare possit. neque igitur numeros paginarum deperditarum ut ceteri dixi, sed qui quaterniones quaeve folia quorum quaternionum excidissent, breviter indicavi notasque quaternionum servatas suis locis in margine addidi. quo in munere fungendo maiore ex parte Maii restitutionem codicis rectissime et accuratissime factam esse intellexi, quibusdam tamen locis mihi ab eius ratione secedendum fuit, quod suo loco causis additis breviter exposui. res ut apertius explicetur, tabulam hic subiungo, praesertim cum Maii tabula ut accurate ita aliena a more nostro eoque minus perspicua hodie quidem instituta sit. nunc Mercatius 186sqq. Maii meaque opera denuo examinata et confirmata paucis foliis certiorem locum eo tribuere potuit, quod observaverat ita disposita fuisse folia, ut semper clariores paginae (scilicet quae olim carni animalis adhaererent) clarioribus, fusciores (scilicet olim crinibus adopertas) fuscioribus opponerentur utque semper et primae et ultimae quaternionum paginae e clarioribus essent ('che sempre vi si baciano le pagine di eguale tinta e sempre in pagine più bianche cominciano e terminano i quaternioni'); quem omnino morem librariorum fuisse constat. Mercatii igitur tabula emendata hic ante oculos tuos ponitur.

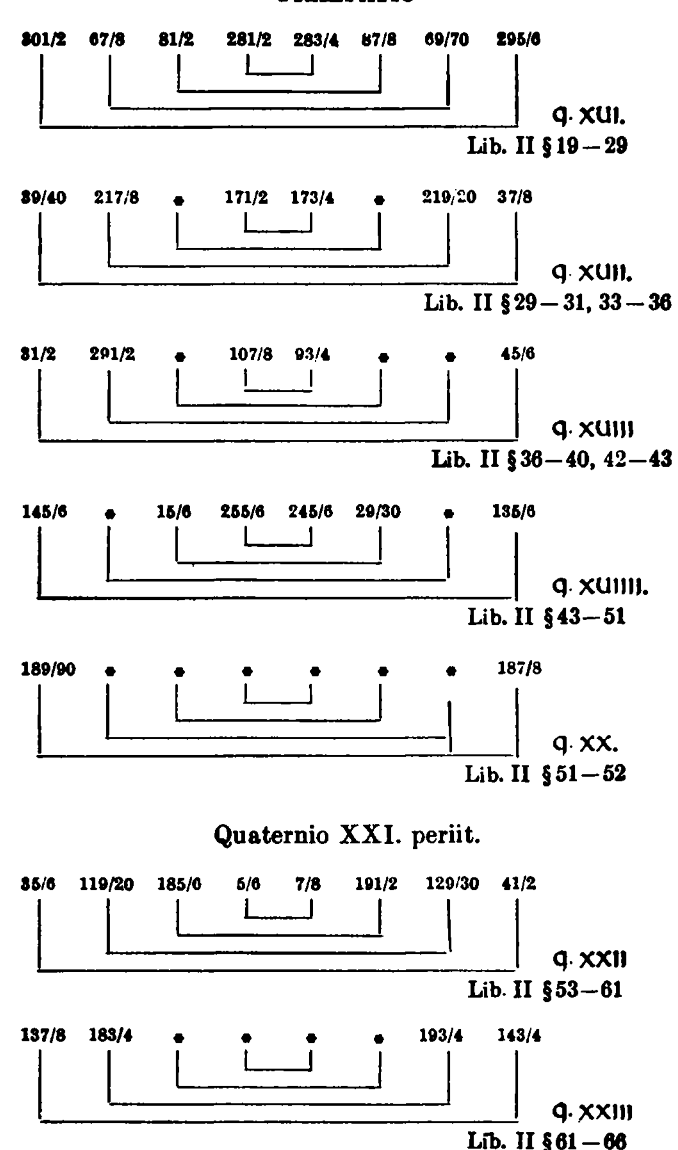
Tabula pristini codicis Tulliani

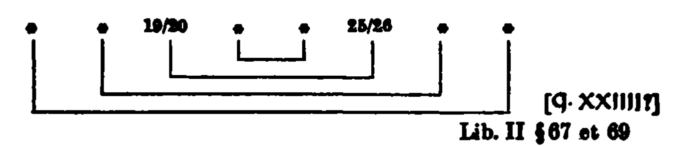
(Asteriscus * folium signat deperditum; quaternionum notae deperditae uncis rectis inclusae sunt.)

Quaterniones I. et II. perierunt.

61/2
211/2
95/6
105/6
225/6
75/6
q. uIIII.
Lib. I § 38—46
51/2
175/6
169/70
53/4
[q. x.]
Lib. I § 47—50
179/80
117/8
233/4
235/6
131/2
165/6
[q. xI.]
Lib. I § 51—56
99/100
153/4
265/6
267/8
159/60
101/2
[q. xII.]
Lib. I § 58—63
149/50
147/8
243/4
151/2
161/2
257/8
133/4
163/4
q. xIII.
Lib. I § 64—70
177/8
155/6
275/6
277/8
287/8
289/90
157/8
167/8
q. xIIII.
Lib. I § 70—71; II § 1—7
227/8
229/30
231/2
261/2
271/2
237/8
239/40
241/2
q. xu.
Lib. II § 7—19

301/2 67/8 81/2 281/2 283/4 87/8 69/70 295/6
q. XVI.
Lib. II § 19—29
39/40 217/8 171/2 173/4 219/20 37/8
q. XVII.
Lib. II § 29—31, 33—36
31/2 291/2 107/8 93/4 45/6
q. XVIII
Lib. II § 36—40, 42—43
145/6 15/6 255/6 245/6 29/30 135/6
q. XVIIII.
Lib. II § 43—51
189/90 187/8
q. XX.
Lib. II § 51—52
Quaternio XXI. periit.
35/6 119/20 185/6 5/6 7/8 191/2 129/30 41/2
q. XXII
Lib. II § 53—61
137/8 183/4 193/4 143/4
q. XXIII
Lib. II § 61—66

Quaternio XXV potius quam XXIV videtur interisse, sed res non omnino certa:

9/10 3/4

[q· XXVI]

Lib. II §70, III §3

207/8 201/2

[XXVII.]

Lib. III §4–6

23/4 21/2

XXVIII.[1]

Lib. III §7–8

205/6 17/8 27/8 203/4 13/4

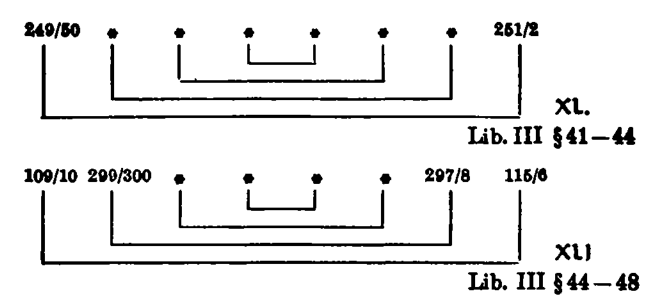
XXVIIII.[1]

Lib. III §12–19

Ex quaternionibus XXX–XXXIX nihil nisi foliorum paria 57/58‿47/48 (= lib. III § 23 et 24) et 1/2‿11/12 (= lib. III § 25–28) supersunt, quae fuerunt in suo quaeque quaternione folia secundum et septimum.

---

1) Notae sunt XXqII. et XXqIII; in quibus notam q significare VI (scilicet ϛ) Mai ad 3, 5 ostendit; de quaternionibus XXIV – XXVII cf. infra p. 77.

Praeterea habemus 2 foliorum paria et folium singulare, quorum, ut in capite notatum est, par foliorum 111/2 ‿113/4 ex libro IV. est, par foliorum 247/8‿253/4 et folium singulare 199/200 ex libro V.; quae quorum quaternionum fuerint, nescimus.

Complectebantur igitur: lib. I. quaterniones I–XIII et quaternionis XIV paginas tres (177. 178. 155), idest 211 paginas, quarum supersunt 139 (= 66%), interierunt 72 (= 34%). – lib. II. quaterniones XV–XXV et quaternionis XIV 13 paginas et quaternionis XXVI 4 paginas, idest 193 paginas, quarum supersunt 113 (= 58,5%), interierunt 80 (= 41,5%). – lib. III quoniam ultra quat. XLI extendebatur, non minus sedecim quaterniones continebat, idest 256 paginas, quarum 40 tantum (= 15,6%) supersunt.

Si recte ponimus libros IV–VI totidem fere quot libros I–III quaterniones continuisse, idest 40 fere vel 320 folia (quorum 5 tantum restant), efficitur totum codicem Ciceronianum octoginta fere quaternionum fuisse, spissum sane librum ac pulcherrimum, quem veri simile est iussu sumptuque confectum esse unius ex illis viris nobilissimis, qui saec. IV. conservandis et emendandis operibus clarissimorum scriptorum antiquorum operam dederunt.

III. De duobus librariis

Permirum est, quod ex tot viris doctis et palaeographiae quam dicimus peritis, qui ante me palimpsestum inspexerant, ne unus quidem animadvertit codicem Ciceronis

clarissimum non ab uno sed a duobus librariis exaratum esse, qui, quamquam uterque scriptura unciali utitur, tamen multis modis differunt. rem ita se habere fortasse propterea viros doctos fugit, quod utriusque scripturae folia in codice qui nunc est sine ullo ordine inter se permixta sunt, quo fit, ut is, qui ordinem hodiernum secutus codicem perlegat, sicubi rationem scribendi non omnino sibi constare viderit, fortasse scribam liberius – quod fieri potuit – munere suo functum esse diversarumque scribendi ligandi abbreviandi rationum, quas uno eodemque tempore in usu fuisse vel ipse codex noster testis est, tum hac tum illac ad libitum esse usum credat. quod ego quoque mihi persuasissem – nam cum initio evoluto libro tres paginas primas perlegissem, a pagina 2 ad paginam 3 transgressus nullo modo aliam scripturam me ante oculos habere suspicatus sum –, nisi tunc mutato consilio pristinum ordinem paginarum sequi coepissem. inde cum per 250 paginas quam diligentissime pervestigatas totam indolem librarii rationemque scribendi penitus cognossem, obstupui, cum subito eum variis modis a consuetudine sua discedere animadverti, donec multiplicatis indiciis alius librarii ductus mihi obvios esse intellexi.

Exceperunt se igitur in exarandis libris sex Ciceronis de re publica duo librarii, quorum primus, quem A nomino, libros I. et II. et initium libri III. (usque ad 2, 3, p. codicis 4) scripsit, idest 126 folia = 252 paginas, quae ex quaternionibus I.–XXVI. nobis manserunt; deinde reliqua pars libri III. nobis servata (usque ad p. 116 codicis), idest 20 folia = 40 paginae, quae ad quaterniones XXVII.–XLI. redeunt, a librario B sunt scripta; reliquorum denique 5 foliorum priora quattuor (111/2. 113/4. 247/8. 253/4), idest librorum IV. et V. parcae laciniae, rursus librarii A manum praebent, ultimum vero (199/200) = lib. V 6 librarii B est. habemus igitur 260 paginas ab A, 42 paginas a B scriptas. ecce conspectus:

260 p. scripsit A:

I 1, 1–III 2,3	= quat. I.–XXVI.	= 126 foll.	= 252 pagg.
IV 2,3–V 3,5		= 4 foll.	= 8 pagg.

42 p. scripsit B:

III 3,4–35, 48 = quat. XXVII.–XLI. = 20 foll. = 40 pagg.
V 4, 6– 5, 7 = 1 foll. = 2 pagg.

Nunc vero quae modo statuimus de duobus librariis, probanda nobis sunt.

Ac primum quidem singularum litterarum omnium fere ipsae formae a duobus librariis diversis modis finguntur. quod si verbis singillatim vellem exponere, sane multis opus esset. melius igitur putavi duorum librariorum scripturas in duabus tabulis phototypicis in fine huius libelli subiunctis ita ante oculos tibi ponere, ut omnium litterarum formas in una tamquam area sibi oppositas plus minusve inter se differre ipse posses intellegere. iam primo obtutu apparet litteras rotundas ut cdegmo a librario A ampliores, a librario B graciliores pingi; in littera q uncus hastae rectae paulo inferius a B adnectitur quam ab A, idemque in littera u observare licet, qua re et hae duae litterae graciliores apud B existunt; contra in littera y pars superior latior est apud B quam apud A. de litteris abfhlnprst, quae omnino omnes aliquo modo apud utrumque differunt, nolo verbosus esse, cum praesertim longa verborum ambage aegre circumscribantur, quae facile uno temporis momento oculorum acies perspiciet. tute igitur tuis oculis utitor: iam plane aliam manum, aliter calamum membranae immittere, aliter bracchium tenere consuetam, esse librarii A atque B clare perspicies.

Siquidem graciliore scriptura librarius B totidem versibus (scilicet bis quinis denis per binas columnas dispositis) pagellas implevit quot A, plura legantur oportet in paginis a B exaratis quam apud A: quod revera ita esse facile computari potest. nam 40 paginae B 333 versus editionis C. F. W. Muelleri sibi vindicant, idest 1 pagina B = 8, 325 versus Muelleri; contra 251 paginae A, quas ad rationem redegi – aliquot paginae enim vel partim vacuae relictae vel lacerae secludendae erant – 1903 versus Muelleri; idest 1 pagina A = 7, 58 versus Muelleri; quos numeros si ad centenos redegeris, efficitur proportio:

$$A : B = 100 : 109, 83.$$

Atque ut etiam subtiliore computatione res confirmaretur, per aliquot paginas utriusque librarii, quot litteras continerent, perquisivi. computavi litteras in his 6 paginis B: 13. 57. 203. 206. 207. 249, quae hos numeros praebuerunt: 355. 360. 337. 325. 330. 331. ergo cum singulae paginae 30 versus contineant, singuli versus earum paginarum 11, 83. 12. 11, 23. 10, 83. 11. 11, 03 litteras continent. medius igitur litterarum numerus paginarum B est 339, 67, versuum B 11, 32. deinde harum 8 paginarum A litteras computavi: 3. 4. 15. 63. 73. 97. 196. 269, quae hos numeros praebuerunt: 288. 274. 292. 320. 325. 304. 298. 309, unde versuum numeri 9, 6. 9, 13. 9, 73. 10, 67. 10, 83. 10, 13. 9, 93. 10. 3 efficiuntur. medius igitur numerus paginarum A est 301, 25, versuum A 10, 04. ecce conspectus:

	paginarum numeri:			versuum numeri:		
	max.	min.	med.	max.	min.	med.
A:	325	274	301,25	10,83	9,13	10,04
B:	360	325	339,67	12	10,83	11,32

Itaque ex litterarum computatione haec efficitur proportio:

$$A : B = 100 : 112,75$$

quae non nimium distat ab ea, quam supra attulimus alia ratione derivatam. ceterum vides eam esse inter A et B rationem, ut maximus numerus A minimum numerum B aequet, nec mediocriter numeros maximos et minimos apud utrumque (sed magis apud A) distare. quod minime mirum; nam librarium initio, cum nova penna adhuc duriore uti coeperit, spissius scribere pluresque litteras in versibus paginisque pingere quam aliquanto post, cum penna usu mollior scripturaque amplior facta sit, et per se liquet et luculenter apud A nec non apud B (etsi scriptura B paulo constantior est) observare licet. ceterum esse fortasse unam alteramve paginam A, quae plures litteras contineat quam una vel duae paginae B, negare vix ausim. quod siquis forte, cui otium infinitum ac dura prae-

cordia sint, omnium 300 paginarum litteras computare voluerit, eum eosdem fere numeros medios et proportionem non multum differentem ab ea, quam ego ex 14 paginis computatis collegi, effecturum esse confido.[1])

Verum non solum formis litterarum et numeris librarii A et B differunt, sed etiam usus ligaturarum quas dicimus apud utrumque valde diversus est. atque id maxime inter eos interest, quod apud A nisi ultimae duae tresve litterae versus non ligantur – exceptis his locis: AEC 132a 15. 244b 13. 261b 6. 264b 8. 279a 5; AES 223a 4. 276b 1; ORI 159b 1; OST 279a 15 –, apud B et ultimae litterae ligantur et eae frequenter, quae ante ultimam vel paenultimam (semel antepaenultimam) versus litteram sunt. en exempla: 208b 1 NATURA| 201a 14. 15. b4 QUIO| 202a 4 POTUIT| 24a 11 QUANTA| 22b 6 UTI| 203a 8 AEQUISSUMI| b7 UNA| b 14 IURA| 14a 14 MAXUMI| b5 IURIS| 48b 9 REPETIUIT| (falso vB.) 2a 7 CURA (falso vB.) 11b 15 CIUITAS| 12a 15 CAUSA| 249a 13 IURE| 251a 9 UNO| 252a 1 MURI| 109a 3 FUIT| a 12 PRAEFUERUNT| 110b 14 SUMIT| 299b 9 FUIS|SE 297a 5 MULTO| 298b 13 OPTUMA| 116a 12 SENATORES| 199b 11 CIUIS 200a 6 AUTĒ|. similiter librarius A litteram M vel N nisi in fine versus non lineola significat, B ea utitur septiens etiam ante ultimam versus litteram. en exempla: 203b 10 DEMŌS|TREM 14b 6 DENUNTIĀT| 11b 9 DEMĒS| 250a 7 SIGNIFICABA¯T| 116b 11 IUDICABA¯T| 199a 10 CO¯S|TITUTA b4 HA¯C. id quoque est inter A et B, quod lineolam illam M vel N significantem A quidem iuxta vocalem ponit (velut TA¯), B aliquotiens iuxta, saepius supra vocalem (velut TĀ). cuius usus exempla omnia adferre longum est; adeas velim transcriptionem quam dedit Van Buren: quacumque in pagina lineolam supra positam inveneris,

1) Etiam A. C. Clark, The Descent of Manuscripts, Oxford 1918, 124sq. – nondum cognitis iis quae p. XIIIsq. editionis meae anni 1915 de eo argumento deque duobus librariis exposita sunt – Van Bureni transcriptione nisus litteras 20 paginarum dinumeravit (quarum duae tantum, scil. 24 et 205, librarii B, ceterae librarii A sunt). invenit singularum paginarum numerum medium 305, 6, singulorum versuum numerum medium 10, 2. vides hos numeros cum meis satis bene consentire.

eam librarii B esse invenies; nam satis diligenter haec apud vB. expressa sunt, nisi quod his locis erravit: 202b 12 QUĒ 205a 9 MAGNŪ 58a 14 OPTANOŪ 47b 11 NOMINŪ 12a 10 NUMĀ|TINO 109a 7 PELOPŌ|NESIACUM b3 GȲ|NASIA 297b 4 REGNŪ 200a 6 AUTĒ. sed mirum est, cum in primis 252 paginis, quas librarius A scripsit, tamquam legem is sibi imposuerit lineolam iuxta ponendi adeo, ut sicubi lineolam supra positam inveneris, eam a correctore additam esse facile intelligas, in 8 paginis posterioribus, quas tenemus ab A scriptas post interiectam operam librarii B, aliquo modo usum librarii B eum secutum esse: semel enim lineolam supra ponit (248a 3 QUIOĒ), bis media tamquam via ingreditur cum ita scribit: 247b 15 CŌ¯|FICIEBANTUR et 248a 15 PARTĒ¯

Deinde non isdem ligaturis utuntur A et B, sed praeter aliquot, quas communes habent, peculiares quasdam coniunctiones litterarum uterque adamavit.

A et B his utuntur ligaturis (quibus in formandis sane eos differre consentaneum est): AE 87ies, NS 16ies, NT 65ies, OR 23ies, OS 41ies, UL 24ies, UM 67ies, UN 6ies, UNC 6ies, UNT 22ies, UR 66ies, US 124ies, UT 16ies (numeri sunt quos dedit Van Buren).

A solus praebet has ligaturas: de AEC et AES cf. supra; – [ANT 278b 4 secundum vB., sed nihil tale est in ea pagina, neque alibi inveni]; – de ER v. sub B; – NC: 99a 12 HANC, 120a 11 SANC|TIONEM, 163b 4 HANC, 185b 10 NUNC, 211b 4 CONIUNC|TIONEM, 220b 13 NUNC; – NOS: 73b 4 NOS|TRAM; – RE: 34a 9. 73a 15. 98a 5. 128b 12. 148b 9. 165a 5. 178a 9. 209b 1. 219b 13. 290a 8; – RE¯: 55a 15 DISSERE¯|DO; – UB: 260b 11 SUB|IRE; – [ŪE: 44a 3 QŪE, sed ŪE addidit m. 2]; – de UI v. sub B; – UO: 254a 14 QUO; – UP: 129a 6 UOLUP|TATIBUS.

B solus habet has ligaturas: AS quinquies: 1 a 1 ARCADAS, 2 a 4 BONITAS, 11 b 15 CIUITAS, 18 a 2 CONSECRATAS, 110b 5 FORTAS|SE; – ER: 207b 9 UER|SATIS [160b 4, quae est librarii A, LIBER|TATIS transcribit vB., sed in indice ligaturarum p. 86 ER ligatas esse confirmat: perperam teste ectypo]; – UA 2a 6 UA|CUA, 12b 3 SUA|SIT, 250b 15 SUA| 300a 15 QŪA; – UAE: 24a 6 QUAE, item

27a 3; 115a 15 quae|rimus, 207b 5 quae|dam; – ui habet B undevicies in 42 paginis (11b 15, 48a 3. 9. b9, 109a 1. 3. b14, 115b 15, 199b 11, 201a 14. 15. b4, 202a 4, 249b 5, 250a 15, 298b 15, 299a 14. b9, 300a 10), semel A in 260 paginis (248b 8 qui), idest in una ex iis paginis, quae A post insertos librarii B quaterniones viginti fere scripsit: igitur etiam in hac ligatura utenda A secutus est B, ut eum imitatus erat in ponenda lineola; sed formae ligaturae diversae sunt; nam B litterae u solitae magnitudinis hastam secundam infra longiorem pinxit, ut ı fieret, A litterae ı solitae u minutam praefixit.

Denique eo differunt librarii A et B, quod uterque quidem in fine versus haud raro minutioribus litteris utitur, cum litteris maioribus spatium non iam sufficit, sed A eas in ipsa linea ponit, B paulo altius; A igitur e. g. ali$_{us}$ scribit, B autem ali^{us}.

Omnium tamen, quibus duobus librariis deberi codicem Tullianum evicimus, observationum gravissima est orthographica. nam *cum* coniunctionem cum A per cum scribat, B locorum 26, quibus in 42 paginis ab eo scriptis ea vocula occurrit, 18 locis qum ponit: 201a 6. 21b 2. 28b 12. 57a 9. b 9. 58a 12. 250a 3. 109a 5. 110a 2. b 7. 12. 15. 299a 7. b 12. 14. 300b 10. 115a 5. 14; 3 locis qum correxit ex quam (202a 5. 21a 5. 22a 9), uno ex quom (12a 8); quater scripsit cum (1b 5. 251a 5. 110a 7. 298b 12). quod nec Maium fugit, qui inde librum tertium ex alio exemplari sed ab eodem amanuensi descriptum esse conclusit. oblocutus est Strelitz l. infra l. p. 89, parum verisimile esse ratus ut conlatorem ita ipsum librarium duobus exemplis esse usum, itaque pergit: 'itaque in eodem archetypi volumine hanc Tulliani operis partem ab altero aliquo librario exaratam fuisse equidem crediderim, quod ne de palimpsesto ipso statuamus obstant conlationes doctorum virorum, quippe qui huius libri scripturam a reliquis diversam esse ne verbo quidem monuerint.' vides virum sagacem prope iam coniectando verum tetigisse certoque, si ipsi codicis inspiciendi facultas fuisset, ad veram rationem processurum fuisse.

Haec fere habui, quibus satis diversas esse scripturas A et B et litterarum formis et scribendi ligandi abbreviandi ratione atque usu demonstrarem. nunc librariorum ingenia in certamen vocemus — si modo ingenii vocabulo abuti fas est. simul atque enim aliquot paginas ab A scriptas necdum a correctore purgatas perlegeris, obversabitur animo tuo homuncio, quem nascentem aut Melpomenen aut sorores aut ullum alium deum placido lumine adspexisse infitias ire omnino debemus; sed qui exarandi artem bene didicerit, litteras pulcherrimas pinxerit, sed Latine loqui (nedum Ciceronis verba intellegere) non valuerit: adeo spurcis et ridiculis vitiis scriptum eius pullulat, quorum ex generibus compluribus id commemorare satis habeo, quod singula verba distinguere saepissime non potuit; litteras, non verba, de exemplari in membranas suas transtulit. sane nec librarius B doctrinae contagio infectus est, erravit et ipse plus quam par erat; multo tamen puriorem contextum praebet quam A, quem superari se a collega B sensisse concludere fortasse licet ex eo, quod scribendi rationes quasdam eius imitatus est; neque usquam, quod A plus semel commisit, totos versus exemplaris praeteriit, neque ut saepe A plura verba repetita correctori delenda reliquit. quod singillatim exponere supersedeo, cum rem ita se habere quivis vix horae spatio perlustrata Van Bureni transcriptione intellegere possit. id tamen silentio praeterire nolo librarium B, cum QUM scriberet, grammaticorum praecepti aliquo modo memorem fuisse, quod exstat apud Quintilianum I 7, 5 (sane depravatum), ut *cum, si tempus significaret, per qu, si comitem, per c ac duas sequentis scriberetur.*

Hanc argumentationem satis firmam, ut mihi videbatur, cum tamen quidam causis non allatis addubitaverint, valde gaudeo eam probatam esse Mercatio 197sqq., qui etiam eo differre B ab A observavit, quod in omnibus fere paginis ab A exaratis (nempe exceptis paucis, in quibus eae litterae evanuerunt) in margine superiore tituli DE REP (in parte sinistra) et LIB I (vel II, in parte dextra) inveniuntur, qui in omnibus paginis B desiderantur, sive quia omnino non fuerunt, sive (quod Mercatius iure ma-

vult) quia alio atramento scripti erant, quod plane ablutum est. accedit quod A quaternionum indicibus semper siglum Q (= quaternio) praefixit, B in quattuor paginis quae exstant quaternionum ultimae (14, 22, 116, 252) meros numeros scripsit eosque a numeris A nonnihil differentes (cf. p. XII adn. 1). – Quodsi Mercatius 199sq. ex eo, quod A in 8 paginis posterioribus, post interiectam operam librarii B scriptis, paululum ad eius usum accessit (cf. p. XVIII sq.) atque etiam in aliis rebus, licet minutissimis, a consuetudine sua recessisse videtur, non iam librarii A, sed tertii cuiusdam scriptoris manum agnoscendam esse suspicatur, id prorsus negare non audeam, veri simile esse vix credam.

IV. De correctore codicis

Scripturae primariae vitia fere innumera a correctore quodam magna ex parte emendata esse notum est. qui non solum errorum vulgarium turbam sustulit, quos indagare et extirpare attenti cuiuslibet nec plane indocti erat lectoris – orthographica menda dico, verba perperam distincta, geminationes frequentes, similia –, sed etiam multos locos ita depravatos, ut vix coniecturae vel ingeniosissimae ope medela sperari posset, restituit leviter uno vel paucis verbis mutatis, pluribus in locis insertis paucis vel compluribus verbis sententiae miserum hiatum optime explevit. ea omnia correctorem nescio quem indoctum, qui bibliopolae cuiusdam in taberna corrigendi artem ignobilem pro ingenii viribus exerceret, ex suo ingenio hausisse et codici temere intrusisse, quomodo viri docti confirmare ausi sint – sunt autem Niebuhrii et Halmii –, plane intellegere me non posse confiteor. quod iudicium quam pravum ne dicam perversum sit, eo maxime apertum fit, quod Halmius, ut in universum correctorem falsi condemnavit et quam diligentissime scripturam primariam in editione sua exprimere conatus est, ita permultis locis quin correctoris emendationibus et additamentis uteretur facere non potuit. heu summi viri animi

instabilitatem vix credibilem! nec tamen est quod de hac quaestione saepius agitata longus sim, cum iam ante hos octoginta annos (1874) Abraham Strelitz Augusti Reifferscheidii praecepta secutus dissertatione Wratislaviensi quae inscribitur 'De antiquo Ciceronis de re publica librorum emendatore' tanta sagacitate et diligentia comprobaverit lectiones ab emendatore inlatas paucis exceptis sanas esse et exemplari archetypo ab emendatore conlato deberi, ut vix quicquam contra dici posse censeam optimoque iure C. F. W. Mueller Ciceronianus plerumque Strelitzium secutus sit. quin immo paucorum illorum locorum, quibus defensor strenuus Strelitz correctorem reum plane purgari non posse concessit, nonnullis vana esse crimina correctori data nova codicis collatione nisus docebo, addam haud paucos, quibus emendationes nobiles, quae adhuc lectorum oculos fugerant, expiscatus sum. eorum igitur locorum, quibus emendatorem pessum dedisse scripturam primariam Strelitz p. 89sq. concessit, plerisque non emendatorem errasse, sed — quod et ipse Strelitz suspicatus est — male legisse eos, qui codicem excusserunt, ex apparatu meo critico elucebit, neque est quod de ea re hoc loco longus sim: conferas velim locos I 16. 23. 30. 31. 42. 65. 68. II 18. 31. 50. 55. 56. 67. III 23; II 14 *dominatus* emendatoris cum Muellero multo melius duco voce *potentatus* librarii a Cicerone nusquam usurpata. adde locum II 51, ubi scripturam librarii depravatam PERIPEATETO in *peripatetico* correctam esse affirmabant Maius et Van Buren, qua interpolatione sane et audacior et stultior esse vix poterat (quamquam Vahlen, Herm. XV 266, tueri eam conatur), ego errasse illos pro certo cognovi[1]). restant igitur hi errores correctoris: I 3 *iuri* pro *iure;* I 10 *inprematur* pro *prematur* (sed correctura valde incerta); I 22 *iudicabat* pro *iudicabam* (*iudicam* m. 1; sed et hoc incertum); II 16 *tribus* pro *tribubus;*

1) Qua de causa emendationem περὶ πολιτείας multis vv. dd. probatam, quam anno 1914 partim divinasse partim in codice dispicere mihi visus eram, in editione altera reiecerim et *perpolito* in textu posuerim, in Herm. LXVI 291sq. explicavi et locum ita me sanasse adhuc confido.

II 28 *et ita intellegimus* perperam expuncta; II 49 *Manilius* pro *Manlius;* III 12 *se ipse* pro *sepse.* quae vitia cum vilissima sint, non dubito, quin emendatorem nunc omnes iudices falsi crimine absoluturi sint. accedunt loci permulti, quibus librarii errores sublatos esse a correctore nondum viderant, qui ante me palimpsestum contulerunt. quorum partem maiorem, quibus errorum manifestorum emendationes ab editoribus facillime inventas iam correctori deberi vel verba male distincta ad regulam redacta esse cognovi, enumerare nolo neque in apparatu critico omnes minutias, quibus perspectis a Maio Du Rieuo Detlefsenio Van Bureno recessi, disertis verbis significare operae pretium duxi; graviora tamen hoc loco breviter commemorare libet. I 20 Moseri emendationem *excellis* scripturae pravae *excello* iam corrector dedit; I 23 Halmii *esse semper* pro *essemper;* I 42 Maii *aut delectis* pro *adlectis;* I 60 *animi esse iure* pro *ab animore;* ibidem addidit, quod desiderabatur, *adque;* I 62 Creuzeri *plura* pro *uita;* II 2 rectissime *qui* in *quorum* mutavit (quod iam vidit Van Buren, cum priores contrarium testati essent); II 3 veram lectionem *populi Romani originem* clare restituit, non obscuravit; II 8 praebet Maii *etiam* pro *iam;* II 11 adest Maii *planeque* pro *plane* (quod in *ac plane* mutaverant); ibidem adgnovi *ut*, quod 'vix apparere aut ne vix quidem' Maius, deesse posteri affirmant; mox *circuitu* fecit ex *circumiectu*, quod iusto sublimius dictum non iam dudum offendisse viros doctos valde miror; II 28 locutio vix tolerabilis *ea sunt enim demum non ferenda in mendacio* ut leviter ita feliciter mutata in *ferenda mendacia* et sensui satis fecit et clausulam effecit gratissimam ex consuetudine Ciceroniana formatam (gerundivo scilicet adhibito, cf. I. Wolff, De clausulis Ciceronianis, annal. phil. suppl. XXVI 629); II 40 praeripuit Madvigii *quingentos* pro *centum;* ibidem *liticinibus* correcto in *cornicinibus* delevit testimonium unicum, quod quidem satis certum videbatur exstare, collegii liticinum; II 43 *retineat* aperte praestat lectioni primariae *retinet*, et *uniusque* correctura, dummodo recte legerim litteras obscurissimas, egregie medetur loco depravato *omneque;* II 48 Maii *inmanitate*

pro *initate;* II 51 addidit *iste* ubi Mueller *is* desideraverat; II 52 delevit *quo* ante Madvigium et *expopuloque* mutavit in *pulsoque*, ut Cicero et paulo infra scripsit; II 61 addidit *corpus*, ubi *mortuum* pro substantivo positum parum apte legebatur; paulo post ex *decemvirum* fecit *decemvirum unus*, quod Steinacker coniecerat; III 47 praeclare *ad hunc* emendavit, ubi librarius inuc scripsit quod est nihili; cf. et paginas infra transcriptas. en habes viginti quattuor emendationes eximias a correctore praebitas, quae accedunt ad sescentas iamdudum ab omnibus editoribus receptas. minime tamen equidem dubito, quin etiam multo plures loci ab emendatore sanati sint. cave enim credas omnes eius adnotationes exiguis gracilibusque litteris adpictas aut lectas esse aut omnino legi posse, siquidem in tot paginis obscurissimis litterae magnae et crassae scripturae primariae aegre conspiciuntur. accedit quod primariae scripturae litterarum modulus sibi constat, locus est certus, in lineis scilicet, emendator vero modo superius modo inferius, modo maioribus modo minutioribus litteris, quae ipsae modo diligentius modo neglegentius pictae sunt, modo spatiosius modo spissius scripsit, prout per spatium et per ambitum correcturae licebat, unde difficultas dispiciendi in membranis postea accurate ablutis multiplicatur. multos igitur locos, qui a librario perperam traditi correctoris manum experti non esse videntur, re vera notulis non iam legibilibus sanatos esse mihi persuasi, nonnullis correcturae vestigia obscura crevi, dispicere nequiquam conatus sum. quae cum ita sint, etiam id crimen infirmatur, quo emendatorem parum diligenter munere suo functum esse insimulaverant, cum alia correxisset alia praetermisisset. quod utrum (vel quotiens) fecerit necne, diiudicare non possumus, cum ita habitum codicem teneamus. quo igitur acrius correcturarum vestigia perscrutatus sum, ut de emendatoris ingenio atque indole iudicare possem, eo magis et optimum et diligentissimum eum testem esse codicis antiquissimi intellexi, ex quo noster codex descriptus est. cur enim aliud eum exemplar adhibuisse ponamus, non video.

His perspectis meum esse duxi ubique emendatore duce uti, nisi ubi verba codicis ad orthographiam redegit a nostra consuetudine alienam, a qua discedere nolui. talibus in rebus non veteris exemplaris auctoritatem in notis emendatoris apparere, sed iudicium hominis non emendatoris, sed grammatici munere functi mediocriter docti (ut qui e. g. *senatum* semper in *saenatum* correxit!) recte censuit Castiglionius p. XIIsqq., qui eam ob causam saepius quam ego feci scripturam primariam amplexus est. veri simillimum mihi videtur esse Mercatii de emendatore iudicium (p. 202): 'Invero nella non volgare officina libraria che produsse il nostro codice, è più che probabile vi fosse un correttore d'officio, più colto ed accurato, il quale rivedesse le copie dei calligrafi, abilissimi di mano e artefici di gusto ma, come spesso accade, poco o punto istruiti, senza intelligenza e interesse di ciò che ricopiavano, e così soggetti a distrazioni, a stravaganze le più inconcepibili talora. Perciò propendo anche io a presumere che la grande correzione, quella prima e principale almeno, sia stata fatta subito dopo la trascrizione, e perciò possa essere stato usato a correggere il medesimo esemplare che aveva servito ai copisti; ciò che sembra molto più difficile ad ammettersi nel caso che la correzione sia stata fatta dopo molto tempo, specialmente se fuori dello scrittorio. Ora nel presente stato della disciplina, nessuno (credo) per quanto peritissimo paleografo si sentirà in grado di affermare che la scrittura delle correzioni non possa risalire al tempo della scrittura del testo'.

Quid denique de thesi sentiam, quam Carolus Pfaff in dissertatione 'De diversis manibus quibus Ciceronis de republica libri in codice Vaticano correcti sunt' (Heidelbergae 1885) proposuit, explicandum mihi est. confirmat enim et probare studet nisus nova collatione partis alicuius codicis ab A. Mau confecta, non ab uno sed a duobus correctoribus emendatum esse codicem, quorum alter ipsum codicis archetypum, alter alium librum ne ipsum quidem levioribus gravioribusque carentem corruptelis adhibuisset. posse emendationes a duabus manibus illatas esse plane negare equidem nolo, quamquam nisi I 58

excluso tarquinio nusquam fere id mihi persuasi: posse id ita comprobari, ut aliquid utilitatis inde percipias, vix credo. vide quaeso, quam multis locis Mau, qui duas correctorum manus dispicere posse sibi visus est, dubius haeserit, utrum *c* an c^1 (ut Pfaffii siglis utar) correcturam tribueret; neque ubi iudicium fecit, id certum ac iustum esse ullo modo confidas. ubi enim ipsae litterarum umbrae pallidissimae plus semel divinantur potius quam dignoscuntur, quam arduum sit duas manus cernere – quod et in codicibus non palimpsestis et clare legibilibus saepe difficillimum esse omnes earum rerum periti non ignorant –, per se liquet. accedit, quod scriptura correcturarum variis ex causis minime sibi constat, ut iam supra exposui. desperavi igitur rebus ita compositis paulo, postquam codicem conferre atque id spectare coeperam, ut manus cernerem, me de hoc argumento quicquam certi proferre posse, neque eius rei in editione adornanda rationem habui. quod ut desperarem, et eo adductus sum, quod non ipsum codicem sed ectypum photographicum conferre mihi licuit, in quo, cum colores absint, tales quaestiones institui vix posse nemo nescit. sed etiam si cui forte licebit in ipsis membranis omnes correcturas perlustrare examinare inter se comparare – quod, nisi folia nunc religiose singillatim conservata in unum conferentur omnesque loci accurate comparabuntur, fieri non poterit –, certa eum (nedum graviora) effecturum esse non credo.

Sed et ceterae rationes, quibus ad aliud exemplar conlatum nostrum codicem correctum esse demonstrare Pfaffius conatus est, non sufficiunt ad thesin satis probandam. attulit locos complures, quibus verba librarii adeo recedunt a textu genuino a correctore allato, ut errore ac neglegentia stupidi scribae parum diligenter exemplum describentis tantam discrepantiam ortam esse sane vix veri sit simile; unde ex alio atque librarii exemplari emendationes hausisse correctorem conclusit. sunt vero in iis locis nonnulli, qui ad aliam rationem explicandi confugere nos cogant. fuit videlicet exemplum codicis Vaticani ex iis, quae et varias lectiones et additamenta praeberent nec glossis carerent. quod cum describeret librarius indoc-

tissimus, pro stultitia sua nunc emendationem sprevit nunc variam lectionem pro additamento habuit et iuxta eam posuit, quae erat in textu, nunc glossam pro lectione genuina recepit. multorum locorum, quibus rem ita se habere confirmatur – quod et per se veri simillimum esse palaeographiae quam dicimus peritos non est quod moneam – satis habeo eos afferre, quos Pfaffius sua causa testes esse voluit. I 13 *experpoliti* ortum esse apparet aut ex $\overset{\textit{per}}{\textit{expoliti}}$ aut ex $\overset{\textit{ex}}{\textit{perpoliti}}$ archetypi, item II 55 *sublataperta* ex $\overset{\textit{perlata}}{\textit{sublata}}$ vel sim.; I 22 *astellisis* ortum ex $\overset{\textit{stellis}}{\textit{astris}}$ glossa male intrusa; II 45 *discite adq. cognoscere* (pro *discite adgnoscere* quod restituit corrector) aperte ortum ex *discite* $\overset{\textit{ad}}{\textit{cognoscere}}$ vocula *adq.* prava coniectura conficta; I 58 ubi *graecos* librarius, *graios* corrector praebet, $\overset{\textit{graecos}}{\textit{graios}}$ fuisse in archetypo, glossam genuinae lectioni librarium praetulisse satis manifestum est; II 26 *eoistii* (por *eis otii*) aperte natum ex $\overset{\textit{o}}{\textit{eistii}}$. quoniam igitur evicimus variis lectionibus glossisque exemplum codicis Bobiensis ornatum fuisse, sive a librario sive a correctore inter lineas vel in marginibus additis[1]), facile omnes discrepantiae, quae sunt inter librarii et correctoris verba, vel maximae explicantur, nec iam opus est fingamus aliud exemplar a correctore adhibitum. – ipsum codicis nostri exemplar versus 35 fere litterarum habuisse ex more antiquo computatis iis locis, quos librarius omisit vel repetivit, post Strelitzium rectissime statuit Pfaffius p. 5 adn., neque obstat, quod Clarkius l. c. 136 veri simile esse duxit exemplar codicis nostri eiusdem fere formae atque ipsum fuisse, i. e. binas in singulis paginis columnas praebuisse, verum non 15, sed 19–20 versuum eiusdem fere ambitus. neque enim patris unius, sed multorum maiorum vultuum vestigia ut in hominis ita in codicis uniuscuiusque facie apparere consentaneum est. – scriptura capitali illud

1) Quod etiam Clarkium l. c. 126 censuisse gaudeo: „There is abundant evidence that the model of C (= P) contained a large number of alternative readings.“

exemplar exaratum fuisse et per se veri simile et locis haud paucis probari potest, quibus litterae E et F et T (in scriptura unciali satis diversae) permutatae sunt, velut II 25 (p. 283 b 6) FUMATFRRET pro FAMAFERRET, III 12 (p. 205 a 10) MAGNIEICUM pro MAGNIFICUM, V 6 (p. 199 b 13) ADFLICTIS pro ADELICTIS, sim. [plura dedi Herm. LI 267 sqq.]

Haec hactenus; neque enim nostrum de omnibus correcturis disputare, sed recensionis tantum fundamenta iacere.

Postremo moneo paucis locis ipsum librarium menda sua in exarando correxisse, quod suo loco in apparatu critico adnotavimus. neque igitur hic illic verba perperam geminata iam illum ipsum expunxisse plane infitias ire possumus: longe tamen maximam partem etiam harum correcturarum leviorum emendatori deberi certum est. quod vero de singulis punctis (plerumque evanidis!), utrius manus essent, diiudicare Mau conatus est, valde miror. quo tandem modo fieri potest, ut in palimpsesti foliis diligenter ablutis, quis punctum vix conspicuum pinxerit, dignoscatur? quid quod etiam hoc suspicati sunt, cum litterae falsae partim punctis notatae partim lineolis transversis deletae sint, duorum correctorum hanc esse operam, tamquam unius esse non possit tum hac tum illa tum utraque ratione uti! tamquam, qui semel litteram expunxerit, ei nefas sit linea deletionis signo uti! heu grammaticorum nimiam subtilitatem, qua etiam mortuos severa lege obstringunt! immo accuratius inspectis talibus locis tam saepe utramque rationem adhibitam inveni, ut hanc fuisse correctoris consuetudinem mihi persuaserim, utque etiam, ubi alterutrum dispici potest, utrumque fuisse verisimile fiat, cum praesertim multis locis, quibus in tabulis phototypicis aut lineam aut punctum videram, in ipsis membranis alterum quoque adgnoverim. nimiam tamen operam huic quidem quaestioni dare et tempus terere nolui; posui quod videram, libenter manus daturus, si quis forte plures lineas pluraque puncta dispexerit.

Reliquum est, ut, quo modo apparatum criticum instituerim, exponam. quoniam igitur id maxime muneris mei esse duxerim, ut, quid librario quid correctori debe-

retur, quam clarissime appareret – cum hoc Van Buren in transcriptione sua plane neglexerit –, aptissimum esse ad rem existimavi diversis typis (quos dicimus) uti. itaque per totum librum litteris maiusculis exprimenda curavi omnia quae ipse librarius ***P*** scripsit, minusculis quae corrector ***p*** addidit. litteras minore modulo ab ipso librario pictas (quae crebrae sunt in versuum finibus spatii angusti causa) significare nolui, quia haec res non solum ad textum et ad recensionem minime spectat, sed ne rei palaeographicae quidem causa interest singillatim ea enumerari. iterum tamen atque iterum monitum te volo, ne putes correctorem minusculis litteris scripsisse: scriptura semiunciali is (librarii ipsius scilicet coaevus: cf. p. XXV) et ipse usus est, quamvis multo minores et graciliores sint eius litterae.

Litteras lineis transversis deletas ita signavi, ut lineolam infra ponerem: A̲

Ligaturas saepius unco infra posito significavi: A͜E

V. Transcriptio quinque paginarum

Paginas 26, 47, 299, 111, 114 cum Van Buren maiore vel minore ex parte non transcripserit, quia legere non potuit, subiungo earum paginarum transcriptionem.

pagina 26 (II 69).

	TIBIISATQ·UT	EXDISSIMIL
	INCANTUIP	LIMARUMUO
	SOACUOCIBUS	CUMMODE
	CONCENTUS	RATIONECON
5	ESTQUIDAM	CORSTAMEN
	TENENDUS	EFFICITURET
	EXTDISTINC	CONGRUENS
	TISSONISQUE¯	SICEXSUM
	INMUTANTU¯	MISETINFIMIS
10	AUTDISCRE	ETMEDIISET
	PANTEMAU	INTERIECTIS
	RESERUDITA͜E	ORDINIBUS
	FERRENON	ETSONISMO
	POSSUNTISQUE	DERATARATIO
15	CONCENTUS	NECIUITASCO¯

col. I. 9 'INMUTANTEM *ex* e *facta* u' *falso Dur.* 12 AE *ligatae*

col. II. 9 'INFIM^{is}|.. MEDIIS *erasae sunt* IS, *opinor, male a 1 dissectae, non opus est ut* ET *inseras' male Dur. 'V. 10, init., fortasse'* ES, *non* ET; *ad fin., de* ET *litterarum deletione dubitari potest' falso vB. 'V. 13. init., fortasse* UT, *non* ET' *falso vB.*

pagina 47 (III 24).

	OMNIMEMĒ (?)	ACCESSISSETĪ
	TOTESAPIENTIA	PERAREQUAM
	IUUETAUGERE (b)	PLURIMISFRUI
	OPESAMPLIFI	UOLUPTATIBUS
5	CAREDIUITIAS	POLLEREREGNA
	PROFERREFINES	REDOMINARI
	UNDEENIMES	IUSTITIAAUTĒ
	SETILLALAUSĪ	PRAECIPITPAR
	SUMMORUM	CEREOMNIBUS
10	IMPERATORŪ	CONSULEREGE
	INCISAMONU	NERIHOMINŪ
	MENTISFINIS	SUUMCUIQUE
	IMPERIIPROPA	REDDERESACRA
	GAUITNISIALI	PUBLICAALIENA
15	QUIDDEALIENO	NONTANGERE

col. I 1 *aut* MOMĒ *(quod iam olim legebam) aut potius* MEMĒ *nunc satis certe dispicere mihi visus sum; falsa* QUEPAC *quae olim legi; edebant* omnibus quaeritote *Mai alii* OMNI-B////S//// *vel* OMNIMO//// *legebat Detlefsen, unde* omnibus sumitote *vel* omni monetote *coniecit Ha.* 3 IUUET *Dur. vB.* 4 AMPLIFI|CARI *Mai Dur. Detlefsen* 6 FINIS *Detlefsen* 7 unde ... 13 propagavit *primus legit Detlefsen* unde enim *potuisset* [Alexander] summus *ille* imperator, *qui* in *Asia olim* [armis] finis imperii propagavit *Mai et editt. ante Halmium (supplementis inclinatis litteris scriptis, dubiis uncis inclusis)* 11 MO-NI|MENTIS *Detlefsen Ha.*

col. II *totam certissime legi, cum Mai Dur. Detlefsen de aliquot verbis dubitaverint, vB. dimidiam fere partem plane cernere non potuerit.*

pagina 299 (III 45).

	ACUNTRAPIUNT	GAUERIMESSE
	TENENTDISSIPANT	REMP·QUAMI
	QUAEUOLUNT	STAMQUAETO
	POTESNETUM	TAPLANESITIN
5	LAELINEGĀRE	MULTITUDI
	REMESSEILLĀ	NISPOTESTATE

	PUBLICAMQŪ	NAMSINOBIS
	POPULISINTŌ	NONPLACEBAT
	NIAQUONIĀ	SYRACUSISFUIS
10	QUIDEMPOPU	SEREMP·NEQUE
	LIESSEREMUO	AGRIGENTINEQUE
	LUMUSREMP·	ATHENISQUM
	TUMLAELIUS	ESSENTTYRAN
	ACNULLAMQUI	NINEQ NIQUM (c)
15	DEMCITIUSNE	DECEMUIRINŌ

col. I. *totam certo legi, cum Dur. Detlefsen vB. de aliquot verbis litterisve dubitaverint.*

col. II. 2—3 *legit Detlefsen;* 'rem publicam *quam quae* to|ta' *Mai* 4—6 *legi certo;* TAO//////P//PU/////////////NI/S/LS/////// *Detlefsen* 'to|ta *sit in multitudinis potestate' Mai; nihil Dur. vB.* 7 NAMSINOBIS *esse in P multo denique veri similius visum est quam, de quo aliquamdiu dubitavi,* MODOUT *vel tale aliquid*] 'plane ut nobis' *Mai* MOL///////OBIS *Detlefsen* mo . . . . . nobis (? ? ? ?) *vB.* 8 PLACEBAT *legi cum Maio* PLACU/// *Detlefsen, unde* placuit *Ha. Mue.* (pla . . . . . *vB.*) 10 NEQ·? *Detlefsen vB.* 11 NEQ· *Detlefsen* NEQE? *vB.* 14 NEQ· *legi ut Maius* NE *Detlefsen* NEC *vB.* NI[c] *legi cum Detlefsenio* NI *Dur. vB.* 15 NO¯ *esse in P multo veri similius est quam, quod legebant,* NEC (*'ambiguum est in codice utrum sit* nec *an* neque' *Mai*)

pagina 111 (IV 2).

	GRATIAMQUA¯	LARGITIONE¯
	COMMODE	QUAERUNT
	ORDINESDES	ALIQUOPLEBI
	CRIPTIAETA	SCITOREDDE¯
5	TESCLASSES	DORUMEQUO
	EQUITATUSI¯	RUMCONSI
	QUOSUFFRA	DERATENUNC
	GIASUNTETI	CETERAQUAM
	AMSENATUS (a)	SINTPROUISA
10	NIMISMUL	SAPIENTERAD
	TIIAMSTULTE (s)	ILLAMCIUIU¯
	NANCUTILI	BEATĀEETNO
	TATEMTOLLI	NESTEUIUE¯
	CUPIENTIBUS	DISOCIETATEM
15	QUINOUAM	EXESTENIM

col. I. 10—15 *non legerunt Dur. vB.* 11 *supra* TI *praeter* s *etiam alia scripsit* p *quae dispicere non potui*

col. II. 9—12 *et* 14 *partim non legerunt Dur. vB.*

pagina 114 (IV 4).

	OMNIAEON	LIUSPRAECLA
	CEOUNTIN	REINTELLEGO
	AMOREIUUE	SCIPIOTEINIS
	NUMPRAE	GRAECIEOIS
5	TERSTUPRUM	CIPLINISQUAS
	TENUISTÉNÜ	REPRENOIS
	ISANEMURO	CUMPOPULIS
	OISSAEPIUNT	NOBILISSIMIS
	TIIOQUOOEX	MAL[le]QUAM
10	CIPIUNTCON	CUMTUOP[la]
	PLEXUSENIM	LATONELUC
	CONCUBITUS	TARIQUEM
	Q·PERMITTUNT	NEATTINGIS
	PALLIISINTER	QUIOEMPRAE
15	IECTISNICLAE	SERTIMCUM

col. I. 6–15 *maximam partem om. vB.* 14–15 *primum* pallas inter pecus *legit, deinde cl. Ian. Nepot. XV 19* palliis interiectis *esse in **P** perspexit Mai; male* PALLXSINTER|PECUS *Detlefsen*

col. II. 5–15 *om. vB.* 6 REPRENOISTA‾ (non) *legere mihi visus sum, sed displicet sensus; num* REPRENOISTI? 9 *post* MAL 1 *littera erasa* MALI (le) *Detlefsen* 10 PL|ATIONE *Detlefsen* 11 LA *deletas esse veri simile, sed nihil certi dispicere potui*

VI. De librorum politicorum extra palimpsestum memoria

Antequam Maius librum Bobiensem rescriptum invenerat, librorum sex de republica – praeter Somnium Scipionis – paucae reliquiae ad nos pervenerant, quae e. g. in editione Schuetziana tom. XVI, P. II anni 1817 paginas 72–92 explebant. librorum I et II, quorum utriusque nunc plus quam dimidiam partem tenemus, exiguae laciniae exstabant, a grammaticis quibusdam excerptae, Nonio praecipue; nam locos ab Arusiano Messio allatos nondum observaverant neque locos tres ab Augustino ita excerptos, ut forte fortuna duae lacunae libri II in palimpsesto hiantes aliqua ex parte expleantur, cunctos fragmentis inseruerant (II 17–19. 32. 69). paulo meliore fortuna usi erant libri III et IV, de quorum argumentis et Augustinus et Lactantius vel referendo vel excerpendo

paene amplius certiores nos fecerunt quam reliquiae in palimpsesto servatae, in quo tertii libri viginti, quarti duo tantum folia supersunt. libri V tria folia, VI nullum in palimpsesto exstare iam supra dictum est, quo fit, ut eorum memoria tota fere in Augustino, Lactantio, Macrobio notisque grammaticorum posita sit, quos inter etiam in libris III–VI Nonius excellit; nam Servii, Prisciani, Diomedis, Isidori, aliorum non ita magnus est adnotationum numerus. singula ipse Cicero in epistulis et alibi, Seneca, Fronto, Gellius, Aristides Quintilianus, Tertullianus, Ambrosius, Ammianus Marcellinus, Boethius attulerunt, unde usque ad vergentem antiquitatem politicos libros (ut Caelii verbis utamur) et paganis et Christianis viguisse elucet utque facere non possim, quin forsitan Augustinum ipsum membranas nostras manibus versantem mihi confingam.

Codicem Bobiensem rescriptum ad unum ex iis exemplaribus redire, quae divulgata erant, priusquam Cicero ab Attico monitus *μνημονικὸν ἁμάρτημα*, quod Phliuntios pro Phliasiis scripserat (2, 4, 8), aliosque errores corrigeret, in Herma 66, 268 sqq. probavi, necnon alia vitia satis multa in palimpsesto inveniri in propatulo est. quae cum ita sint, ex locis ab aliis scriptoribus antiquis allatis aliquid salutis ad emendandum palimpsestum sperari posse manifestum est, idque de Nonio in Herma 51, 265 sqq. demonstrasse mihi videor. de Macrobio v. infra.

In ordinandis fragmentis extra palimpsestum nobis servatis cum in editionibus meis a. 1915 et 1929 Maium ceterosque, qui ante me libros politicos Ciceronis ediderant, secutus essem, a quibusdam haud iniuria vituperatus sum. diligenter igitur ratione habita omnium eorum, quae octo his fere lustris a viris doctis de hoc argumento prolata propositaque sunt, aliquot fragmenta aliis locis posui, sed ita, ut iis locis, quibus adhuc legebantur, breviter adnotarem, quo loco nunc invenirentur. nolui enim bilem movere lectoris, qui cum locum quendam a nescioquo viro docto ad editionem vetustiorem laudatum in editione mea frustra quaesierit, valde perturbatus novatori temerario iure maledicat. eadem de causa etiam

locos quosdam Augustini, Lactantii, aliorum a Maio ceterisque editoribus textui insertos, sed fortasse non tam arto vinculo cum eo cohaerentes, in sede sua manere sivi brevi adnotatione addita, exceptis paucis ab hoc opere Ciceronis aperte alienis. capitum et paragraphorum numerationem solitam mutare nullo modo editori licere arbitror, quem in primis lectorum commodis inservire oportet.

VII. De Somnii recensione

In priore et altera editione Somnium Scipionis ex libro de re publica sexto excerptum in permultis codicibus aut inter alia scripta Ciceroniana aut Macrobii in ipsum commentariis – qui et ipsi magnam eius textus partem integram exhiberent – praefixum subiunctumve traditum esse dixi, communem quam dicimus opinionem, quae de hac re ferebatur, secutus. postea demum re diligentius examinata aliter eam se habere intellexi et in Hermae vol. 66, 278sq. explicavi: nempe Macrobium minime commentariis suis textum Somnii aut praemisisse aut subiunxisse – valde mirum scilicet esset, si alium textum commentariis addidisset atque eum, ex quo tam multas pericopas commentariis inseruit a textu illo continuo haud raro discrepante –, sed hoc factum esse opera librarii cuiusdam vergentis antiquitatis (quo tempore nimirum opus Ciceronianum nondum perierat), qui cum plenum Somnii textum, non frustula tantum, ante oculos habere vellet, eum ex opere Tulliano quod habebat excerpsit et textui Macrobiano adiunxit, nec tamen eum cum textu intra commentarium obvio aequandum vel alterum ex altero emendandum curavit. quo evenit, ut maior pars codicum Macrobianorum plenum textum Somnii cum commentariis coniunctum exhibeat, cum codicum Ciceronianorum vetustiores Somnium non contineant; unde apparet eum textum in codices recentiores, in quibus adest, ex codicibus Macrobianis translatum esse. re vera igitur Somnium nisi velut assecla commentariorum Macrobii non traditum est.

Duplex igitur nobis praesto est Somnii memoria: 1) ea quam Macrobio debemus maiorem textus partem licet articulatim dissectam afferenti; 2) ea quae in iisdem codicibus exstat a librario quodam operi Macrobiano adiecta. textus 1) saepe verba Ciceronis puriora tradidit quam 2), nec tamen loci desunt quibus vitia textus 1) textu 2) sanantur. itaque textum 1) pluris aestimandum, sed etiam 2) non respuendum esse mihi persuasi.[1])

Codicum qui textum continuum praebent plerique iam dudum a sescentis Somnii editoribus excussi variarumque lectionum nubes ingens collecta est. vetustiorum editorum subsidia, in quibus ut fieri solebat bona cum vilibus spuriis dubiis incertis miro modo mixta sunt, praeter ceteros corraserunt novamque ipsi materiam attulerunt cum Fridericus Osann in editione rei publicae (Gottingae 1847) tum Ludovicus Ianus in editione Macrobii, vol. I. (1848). qui quamquam ad morem aetatis

---

[1]) Hanc sententiam infringere conatus M. Sicherl, De Somnii Scipionis textu constituendo, Rhein. Mus. 102, 1959, 266—286, argumentorum momentis satis docuisse sibi videtur, primum, Zieglerum errare cum contendat ipsum Ciceronem Somnium Scipionis, postquam libri de re publica divulgati essent, perpolivisse formamque correctiorem a Macrobio servari, deinde, memoriam Macrobianam ab homine quodam Graeca lingua litterisque erudito ex exemplo archetypi codicum Somnii simillimo nullo quidem alio codice Rei publicae, sed certe Tusculanis disputationibus adhibitis antiquitate iam vergente confectam esse, denique verisimile esse emendatorem illum neminem alium nisi ipsum Macrobium fuisse. harum θέσεων de altera et tertia quid sentiam alio loco explicaturus, hoc loco satis habeo lectores de ipsius Ciceronis verbis admonuisse quae sunt (Tusc disp. I 53) *ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de re p.*, quibus testatur eum qui sequitur textum in suo sexti libri de rep. exemplari positum esse eumque satis aperte declarat substituendum esse pro deteriore illa rationis Platonicae interpretatione quam sex annis ante edidisset. ac mihi quidem videtur voluntas Ciceronis expressis verbis significata pluris aestimanda esse quam auctoritas codicum in editione primaria posita, quam emendatam se velle auctor ipse profitetur. quae cum ita sint, etiam ceteris locis, quibus Macrobius emendatiorem textum praebet quam libri nostri (p. 131, 15. 134, 3. 11), ad ipsum auctorem Ciceronem eum redire veri simillimum esse duco.

suae multa, quae pretii sunt nullius, inutili diligentia conquisita proposuerunt, temere tamen egit Carolus Halm, quod plane abiectis eorum praesidiis — nisi quod codicis P collationem Iani in usum suum convertere dignatus est — solis fere suis Monacensibus (licet bonis) in recensendo Somnio uti voluit. mihi Osanni et Iani praesidia perscrutanti et cum Halmianis conferenti Bambergensis — quippe qui Macrobii commentariorum fons est purissimus — Benedictoburensis Sangallensis Gothanus nec non Rehdigerani, qui et ipsi codices saeculis X.—XII. exarati ne vetustate quidem Monacensibus cedunt, haudquaquam minoris fidei testes visi sunt quam illi, cum Osanni Dresdensibus Vindobonensibus ceterisque codicibus ut recentioribus ita vilioribus careri posse mihi persuaserim. sed ne tot codicum testimoniis sat amplum apparatum criticum textui subdere cogerer, suppressis omnibus singulorum librorum lectionibus, nisi quae commemoratione vere digni essent, ea tantum attuli, quae pluribus communia non taceri interesset.

Hac ratione usus postquam a. 1915 Somnium Scipionis edideram apparatu instructum pro dolore meo pleniore quam elegantiore neque a. 1929 politiora me dare posse confessus eram, L. Castiglioni in praeparanda sua editione nova subsidia conquirere conatus aliquot codices nondum collatos excussit, sed et in commentatione subtili Di alcuni codici del "Somnium Scipionis" di Cicerone (Rendiconti R. Ist. Lomb. LXVIII, 1935, 331—351) et in praefatione editionis p. XXXII sqq. libere confessus est se lucri non multum fecisse, ac ne illos quidem, qui etiam pluribus bibliothecis aditis pluribusque libris excussis lectionum numerum multiplicassent, operam suam multo melius collocaturos esse iure suo vaticinatur, quin immo vel centum libris novis collatis novos quidem errores, germana scriptoris verba aut traditis meliora vel probabiliora vix inventum iri, neque aliter sperari posse, cum omnes huius excerpti libri ex uno exemplo Macrobii commentario praefixo descendissent; sed ne cognationes quidem affinitatesve, quae inter tot codices iam collatos essent, satis certe dispici posse, quia progrediente aetate

multis inter se exemplis collatis invicemque correctis necessitudines illae magnam partem obscuratae essent; quod in paucarum paginarum libello multo facilius fieri potuisse quam in ampliore opere apertum est. "Stando le cose così, non rimane che seguire la norma di un prudente eclettismo, non abbandonando per altro i codici poziori, se non in caso di errore manifesto o di decisa inferiorità" (Rendic. 351).

Huic Castiglionii sententiae plane adstipulatus (quippe qua pristinum iudicium meum confirmatur) in hac nova editione id potissimum egi, ut apparatum criticum quam maxime decurtarem abiectis notis iis quae nihil ad restituenda vera Ciceronis verba prodessent. sed cum Castiglionius lectiones codicum aliquot vetustiorum proposuerit, qui nequaquam inferiores sint illis qui adhuc adhibebantur, par esse putavi eos non taceri (AHLYZ dico) eorumque notas ceteris addidi.

Hos igitur codices per totum Somnium adhibui:

A = Parisinus Ashburnhamensis 454 saec. X., collatus a Castiglionio.
B = Bambergensis M. IV. 15 (class. 38, cf. catal. I 2, 39), saec. XI., collatus a Iano.
C = Benedictoburensis 112 = Monacensis lat. 4612 saec. XII., collatus a Iano, cui M audit.
E = Ratisbonensis Emmeranus G 3 = Monacensis lat. 14619, saec. XI/XII., collatus a Halmio.
F = Frisingensis 162 = Monacensis lat. 6362, saec. XI., collatus a Iano et Halmio.
G = excerpta e codice S. Galli in exemplari quodam editionis Gryphianae anni 1550, cf. Ian p. LXIXsq.
H = Ambrosianus H 3 sup. saec. XII., collatus a Castiglionio.
L = Laurentianus pl. 51, 14 saec. XI./XII., collatus ab eodem.
M = Mediceus bibl. Sanctae Crucis plut. XXII sinistr. cod. IX., saec. XI., collatus a Baitero et Castiglionio; desinit in § 26 *tanto*.
P = Parisinus 6371 saec. XI., collatus a Theodoro Pressel in usum Iani.
R = Ratisbonensis Emmeranus E 59 = Monacensis lat. 14436, saec. XI., collatus ab Halmio.
T = Tegernseensis 1471 = Monacensis lat. 19471, saec. XII., collatus ab Halmio; incipit a § 15 *fletu*.
U = Rehdigeranus 105 (olim S. I. 5. 27) saec. XIII., collatus a Fr. Haasio in usum Iani.

V = Vaticanus lat. 3227, saec. XI., collatus a Maximiliano Seibel (v. Abhandlungen aus dem Gebiet der klassischen Altertumswissenschaft, W. v. Christ dargebracht, München 1891, p. 15sqq.) et a Castiglionio.
W = Rehdigeranus 69 (olim S. I. 4. 20) saec. XII/XIII., collatus a Fr. Haasio in usum Iani.
Y = Riccardianus 716 saec. XII./XIII., collatus a Castiglionio.
Z = Riccardianus 139 saec. XII., collatus ab eodem.

Editiones quoque veteres omnes fere codicum instar sunt, quarum semel bisve has attuli (cf. Iani prolegomena):

v = editiones Venetae annorum 1472. 1500. 1513.
i = editio Iuntina anni 1515.
c = editiones Colonienses Arnoldi Vesaliensis annorum 1521. 1526. 1527.
g = editio Gryphiana anni 1550.

Restat ut de codicum inter se rationibus quid sentiam disseram. quo de argumento Ianus et Halmius tacere maluerunt, Osannus p. XX nullum adhuc repertum esse codicem dicit, qui vel vetustatis nota vel praestantiae laude ceteros ita praecesserit, ut pro duce quem secure sequamur certo haberi possit; esse alios quidem meliores alios deteriores, nec tamen ea lectionis ratione inter se discrepare, ut certae familiae eorum dignosci queant. cui iudicio, quamvis factum sit nondum excussis ipsis codicibus vetustissimis — ignorat enim Osannus libros postea a Jano, Halmio, Castiglionio adhibitos —, tamen etiam nunc assensurum esse quicumque apparatum meum perlustraverit confido, cum praesertim Castiglionius, ut iam supra dixi, causa denuo cognita novisque testibus arcessitis huic sententiae accesserit. quod enim Seibel l. c. p. 22 unius generis esse codices VFRB (et I = Gothanum Ch. A. 869 saec. XV.) probare conatus est, non satis firmis nititur rationibus. nam paucis locis, quibus illi consentiunt, plures fere obstant, quibus aut V aut ceteri cum aliis faciant contra familiares suos, quos quidem Seibel statuere voluit. sed et ceteris omnibus libris ita praestare V, ut pro duce haberi possit, equidem infitior. quod fusius explicare supersedeo: inspice apparatum meum, quin adi

ipsam Seibelii dissertationem parum accurate institutam — nam et nonnullis locis de scriptura V dubitantem me reliquit —: iam ita se habere rem intelliges. id unum concedo artius cum V cohaerere Vindobonensem LVI 8 saec. XIV.; sed talium necessitudinum, si quem animus feret omnes Somnii codices recentiores excutere, satis multas inventum iri patet. acquiescamus igitur necesse est in Osanni iudicio, quamvis inviti: nam quid molestius editori quam codicum rudis indigestaque moles?

In Macrobianis editione Eyssenhardtii usus sum, sed et hic illic editionem Iani adhibui. cum codicem Macrobii multo meliorem fuisse pateat quam nostros, saepius eum secutus sum quam priores editores, valde laetatus etiam hac in re Castiglionium spretis Hauleri contra dicentis argumentis mecum fecisse (cf. p. XXXVII adn.).

In plagulis emendandis benigne mihi adstitit Per Krarup Havniensis.

Dabam Gottingae mense Ianuario 1955 K.Z.

Cum exemplaria editionis tertiae opinione citius divendita essent, Ciceronis politicos libros quartum relegi et aliquot vitia expuli. paucis locis re diu deliberata emendatiorem, ut mihi visum est, textum exhibui (34,24 *dicimus: didicimus;* 39, 13/14 *appellant . . . paruerunt: appellabant . . . paruerant;* 50, 24 *mari:* † *mari;* 79, 2 *instituendo: intuendo*), paulo saepius mutata distinctione Ciceronis verba dilucidiora facere conatus sum, laterculum commentationum p. XLVI sq. supplevi.

Arusiani Messii Exempla elocutionum nunc ad editionem, quam Entius V. Marmorale curavit Neapoli 1939 codicibus Neapolitanis usus, laudavi. unde nunc p. 2,2 veram lectionem *avocant* praebere potui pro prava *avocabant* priorum Arusiani Messii editionum.

Dabam Gottingae mense Februario 1957 K.Z.

Postquam etiam quartae editionis exemplaria spe citius venierunt, vix duobus annis intermissis quintum recensenti mihi Ciceronis de re publica libros haud multa no-

vanda aut addenda fuerunt: p. 23, 22 scripsi *usuque idem* (cum Willisio) pro *usu quidem;* 53, 5 ⟨*ad*⟩*essent* (cum Maio); 62, 20 inserui ⟨*nostrae*⟩ *rei publicae*, 77, 6 ⟨*in*⟩ *civitate* (cum Leopardio); 130, 25 scripturam *unum* et Macrobii et librorum mss. restitui spreta Bollii coniectura *summum*, 131, 15 *coniunctus* pro *disiunctus*; p. 137 fragmentum 9 iam p. 79, 17 allatum monente Heckio delevi; p. 69, 18 supplevi ⟨*cau*⟩-*sas*, 73, 11 scripsi *illi quos* pro *quos illi*. apparatui critico aliquot notas addidi (ad p. 2, 27; 23, 25; 27, 17; 54, 16; 64, 6). laterculum commentationum denuo supplevi; cf. et adnot. p. XXXVII.

Dabam Gottingae mense Novembri 1959 K.Z.

Testimonia de origine librorum De re publica

Cic. epist. ad Q. fratr. 2, 13 (12), 1, scr. mense Maio a. 54: ego me in Cumano et Pompeiano, praeterquam quod sine te, ceterum satis commode oblectabam, et eram in iisdem locis usque ad Kal. Iun. futurus. scribebam illa quae dixeram πολιτικά, spissum sane opus et operosum; sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita, sin minus, in illud ipsum mare deiciemus quod spectantes scribimus, aggrediemur alia, quoniam quiescere non possumus.

Cic. epist. ad Q. fratr. 3, 5, 1, scr. in Tusculano exeunte mense Octobri aut ineunte Novembri a. 54: quod quaeris quid de illis libris egerim, quos cum essem in Cumano scribere institui, non cessavi neque cesso, sed saepe iam scribendi totum consilium rationemque mutavi. nam iam duobus factis libris, in quibus novendialibus iis feriis, quae fuerunt Tuditano et Aquilio consulibus, sermo est a me institutus Africani paulo ante mortem et Laeli Phili Manili ⟨P. Rutili⟩ Q. Tuberonis et Laeli generorum Fanni et Scaevolae, sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo statu civitatis et de optimo cive — sane texebatur opus luculente, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis afferebat —: hi libri cum in Tusculano mihi legerentur audiente Sallustio, admonitus sum ab illo multo maiore auctoritate illis de rebus dici

posse, si ipse loquerer de re publica, praesertim cum essem non Heraclides Ponticus, sed consularis et is qui in maximis versatus in re publica rebus essem; quae tam antiquis hominibus attribuerem, ea visum iri ficta esse; oratorum sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse, ad eos tamen rettulisse quos ipse vidissem; Aristotelem denique, quae de re publica et praestanti viro scribat, ipsum loqui. commovit me, et eo magis quod maximos motus nostrae civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores quam illorum aetas qui loquebantur. ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens offenderem quempiam. nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. puto enim te existimaturum a me illos libros non sine aliquo meo stomacho esse relictos.

Cic. ad Att. 4, 14, 1, scr. in Cumano mense Maio a. 54: velim domum ad te scribas ut mihi tui libri pateant non secus ac si ipse adesses, cum ceteri tum Varronis; est enim mihi utendum quibusdam rebus ex his libris ad eos quos in manibus habeo, quos ut spero tibi valde probabo.

Cic. ad Att. 4, 16, 2, scr. Romae exeunte mense Iunio aut ineunte Quintili a. 54: Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. sed nosti genus dialogorum meorum. ut in oratoriis, quos tu in caelum fers, non potuit mentio fieri cuiusquam ab iis qui disputant nisi eius qui illis notus aut auditus esset, ⟨sic⟩ hanc ego de re publica quam institui disputationem in Africani personam et Phili et Laeli ⟨et⟩ Manili contuli. adiunxi adulescentes Q. Tuberonem P. Rutilium, duo Laeli generos Scaevolam et Fannium. itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prohoemiis ut Aristoteles in iis quos ἐξωτερικοὺς vocat aliquid efficere ut non sine causa istum appellarem; id quod intellego tibi placere. utinam modo conata efficere possim! rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo.

Cic. ad Att. 5, 12, 2, scr. in medio mari medio mense Quintili a. 51: sed tuas . . . omni de rei publicae statu

litteras expecto πολιτικώτερον quidem scriptas, quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros.

Cic. ad Att. 6, 1, 8, scr. Laodiceae VI. Kal. Mart. a. 50: itaque irascatur qui volet; patiar. τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ, praesertim cum sex libris tamquam praedibus me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. e quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio Anni filio. ille vero ante decemviros non fuit, quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post decemviros institutus est. quid ergo profecit quod protulit fastos? occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse actionesque composuisse, ne me hoc vel potius Africanum (is enim loquitur) commentum putes.

Cic. ad Att. 6, 2, 3, scr. Laodiceae ineunte mense Maio a. 50 (cf. p. 49, 25): Peloponnesias civitates omnes maritimas esse hominis non nequam sed etiam tuo iudicio probati Dicaearchi tabulis credidi. is multis nominibus in Trophoniana Chaeronis narratione Graecos in eo reprendit quod mare tantum secuti sint, nec ullum in Peloponneso locum excipit. quom mihi auctor placeret (etenim erat ἱστορικώτατος et vixerat in Peloponneso), admirabar tamen et vix adcredens communicavi cum Dionysio . . . Arcadiae censebat esse Lepreon quoddam maritumum; Tenea autem et Aliphera et Tritia νεόκτιστα ei videbantur, idque τῷ τῶν νεῶν καταλόγῳ confirmabat, ubi mentio non fit istorum. itaque istum ego locum totidem verbis a Dicaearcho transtuli. 'Phliasios' autem dici sciebam, et ita fac ut habeas: nos quidem sic habemus. sed primo me ἀναλογία deceperat, Φλιοῦς 'Οποῦς Σιποῦς, quod 'Οπούντιοι Σιπούντιοι. sed hoc continuo correximus.

ibid. 9: . . . eos libros quos tu dilaudas . . .; *item ad Att. 6, 3, 3 (a. d. V. Kal. Quint. 50).*

Caelius apud Cic. ad fam. 8, 1, 4, scr. Romae a. d. IX. Kal. Iun. aut paulo post a. 51: tui politici libri omnibus vigent.

Cic. div. 2, 1, 3, scr. a. 44: atque his libris (scil. de philosophia) adnumerandi sunt sex de re publica, quos tum

scripsimus cum gubernacula rei publicae tenebamus. magnus locus philosophiaeque proprius, a Platone Aristotele Theophrasto totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime.

Cf. praeterea epist. Att. 6, 6, 2. 7, 3, 2. 13, 18. 13, 19, 3. fam. 9, 2, 5. Brut. 5, 19. Tusc. 1, 22, 53sq. 4, 1, 1. leg. 1, 5, 15. 6, 20. 9, 26sq. 2, 10, 23. 3, 2, 4. 5, 12. 13, 30sq. 16, 37sq. off. 2, 17, 60. Lael. 4, 14. 7, 25.

Testimonia de historia operis collegerunt A. Mai in praefatione et Ioh. Galbiati apud Castiglionium p. 176sqq. etiam plura congessit Leonardus Ferrero in editione Florentina a. 1950 et 1953, p. 183–225.

Dialogi personarum conspectus

Conveniunt feriis Latinis anni 129 in hortos Africani suburbanos et de re publica colloquuntur hi viri (cf. index):

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor Numantinus, L. Aemilii Pauli filius, natus 185/84, consul a. 147 et 134, censor 142, mortuus 129.

C. Laelius Sapiens, Scipionis amicus et eloquentia et studiis philosophicis nobilis, consul a. 140.

L. Furius Philus, consul a. 136; de eloquentia eius cf. Cic. Brut. 28, 108.

M.' Manilius, consul a. 149, iuris prudentia nobilis (cf. Pomp. dig. 1, 2, 2, 39).

Sp. Mummius, L. Mummii Achaici frater, stoicus: cf. Cic. epist. Att. 13, 5, 6 a. 30, 2 Brut. 25, 94.

Q. Aelius Tubero Q. f. Aemilii Pauli nepos ex Aemilia Africani sorore, tribunus plebis ante a. 129, Gracchorum inimicus, propter nimiam stoicae severitatis adfectationem praetura deiectus a. 129, consul suffectus nescio quo anno (si fides habenda Pomponio dig. 1, 2, 2, 40), mediocris in dicendo, sed iuris admodum consultus.

P. Rutilius Rufus orator et historicus anno 129 adulescentulus cum colloquio interfuisset, 50 fere annis post Smyrnae Ciceroni de eo rettulisse fingitur; consul a. 105, postea exul Smyrnae usque ad obitum.

Q. Mucius Scaevola Augur, consul a. 117, gener C. Laeli, socer L. Crassi oratoris, iuris peritissimus, a. 88 Marii in senatu defensor.

C. Fannius M. f. Laeli gener stoicus idemque consul a. 122, orator clarus, rerum scriptor sincerus. de duobus Fanniis, C. f. et M. f., quos fuisse Cicero Brut. 26, 99sqq. epist. Att. 12, 5b. 16, 13c, 2 contendit, cf. Münzer, Pauly-Wissowa R. E. VI 1987. afuisse eum a colloquio secundo die suspicatur Mai cl. Lael. 4, 14. 7, 25.

Editionum Ciceronis de re publica librorum

praeter eas quas p. VI enumeravi hae sunt commemorandae:

Turicensis a. 1861 a Carolo Halm curata.

Lipsiensis Tauchnitiana (vol. VIII) a. 1865 a J. G. Baiter curata.

Lipsiensis in bibliotheca Teubneriana a. 1878 a C. F. W. Müller curata.

Paraviana a. 1935 et 1947 a Ludovico Castiglioni curata (cf. p. IX et XXXVIII).

Londiniensis a 1943: With an English Translation by C. W. Keyes (Loeb Class. Libr.).

Florentina a. 1950 et 1953: Introduzione, Testo e Commento di Leonardo Ferrero.

Turicensis (Artemis) a. 1952: Vom Gemeinwesen, lat. u. deutsch, eingeleitet und neu übertragen von Karl Büchner; [2]1960.

Paderborniensis a. 1958, vol. II: Erläuterungen von Herbert Schwamborn.

Commentationes ad Ciceronis de re publica libros pertinentes, alphabetico ordine digestae

Alfonsi, L., Su un tema del Somnium Scipionis, Latomus 9, 1950, 149.

Anspach, A. E., Philol. 50, 1891, 58.

Becker, E., Technik und Szenerie des ciceronischen Dialogs, Diss. Münster 1938.

Bernays, J., Zu Cic. de re publica, Ges. Abhandl. 2, 1885, 310.

Berzinš, M., Die Auseinandersetzung Augustins mit Ciceros de re p., Diss. Freiburg i. Br. 1950 (dactyliogr.).

Boas, M., Museum (Maandblad voor Philologie en Geschiedenis) 26, 1919, 152 et Berl. philol. Wochenschr. 1920, 931.

Boot, I. L., Versl. end Mededeel. Kgl. Akad. Wetensk., Amsterdam 1894, 40.

Boyancé, P., Etudes sur le songe de Scipion, Thèse Paris, Bordeaux 1936 (= Bibl. des univers. du midi 20); Sur le Songe de Scipion, L'Antiquité classique 11, 1942, 5.

Brakman, C., Mnemosyne 49, 1921, 295sqq., 364sqq. et 51, 1923, 381.

Brandt, S., Festschrift zu der 350jähr. Jubelfeier des Gymn. Heidelberg, 1896, 19.

Bruwaene, M. van den, Etudes sur Cicéron, Bruxelles 1946, 59sqq.

Büchner, K., M. T. Cicero, Vom Gemeinwesen, lat. und deutsch, Zürich 1952; Die beste Verfassung, Stud. ital. di filol. cl., n. s. 26, 1952, 37—140; Der Tyrann und sein Gegenbild in Ciceros Staat, Hermes 80, 1952, 343—371; Summum ius summa iniuria, Hist. Jahrbuch 73, 1953, 11—35; Zu den Kleinigkeiten in Ciceros 'Staat', Philologus 104, 1960, 298.

Cowell, F. R., Cicero and the Roman Republic, London 1948.

Dobree, P. P., Adversaria II (Cantabrig. 1833) 377.

Emonds, H., Zweite Auflage im Altertum, Lips. 1941, 275 sqq. 332 sq.
Ernout, A., Cicéron et le De rep., Comptes Rendus Acad. Inscr. 1938, 478—486.
Eussner, A., Blätter f. d. Bayer. Gymnasialw. 24, 1888, 67.
Festugière, A. J., Les thèmes du Songe de Scipion, Eranos 1946 (= Mélanges Rudberg), 370.
Fraenkel, Ed., Ein unbeachtetes Cicerofragment bei John of Salisbury? Mus. Helv. 13, 1956, 194.
Francken, C. M., Mnemosyne 12, 1884, 283sqq., 393sqq. et 13, 1885, 43sqq., 288.
von Fritz, Kurt, The Theory of the mixed Constitution in Antiquity, New York 1954.
Galbiati, J., De fontibus M. Tullii Cic. librorum qui manserunt de rep. et de leg. quaestiones = Pubbl. della R. Accad. Scientif. Lett., fac. univers. di filos. e lett., II, Milano 1916.
Gelzer, M., Vom römischen Staat, Leipzig 1944.
Gigante, Marcello, Ciceronis Somnium Scipionis in Graecum a Maximo Planude translatum, La Parola del Passato 59/60, 1958, 173—194.
Grasso, D., Originalità e Romanità del Somn. Scip. in rapporto alle sue fonti greche, Benevento 1948.
Grenade, P., Autour du De rep., Rev. Et. Lat. 29, 1951, 162—183.
Gwosdz, Alfred, Der Begriff des römischen princeps, Diss. Breslau 1933.
Hackelsberger, F. J., Die Staatslehre des M. Tullius Cic., Diss. Köln 1948 (dactyliogr.).
Harder, R., Über Ciceros Somn. Scip. = Schr. d. Königsb. Gel. Ges., Geisteswiss. Kl., 6. Jahr, Heft 3, Halle 1929.
Hauler, E., Wiener Studien 42, 1920/21, 90.
Haupt, M., Opuscula I, 1875, 192.
Heck, Eberhard, Gymnasium 66, 1959, 56—59.
Heinze, R., Ciceros Staat als politische Tendenzschrift, Hermes 59, 1924, 73 (= Vom Geist des Römertums 142).
Hommel, Hildebrecht, Cicero und der Peripatos, 2. De rep. und Dikaiarch, Gymnasium 62, 1955, 324—334; Zum Text von Cicero De rep., ibid. 353—359.
How, H. H., Cicero's Ideal in his De rep., Journ. Rom. Stud. 20, 1930, 24—42.
Keyes, C. W., Original Elements in Cicero's Ideal Constitution, Amer. Journ. Philol. 42, 1921, 309—323.
Kraffert, H., Beitr. zur Kritik und Erklärung latein. Autoren, Aurich 1883, 122.
Krarup, N. B., Observationes criticae et grammaticae in libros Cic. de rep., Hafniae 1827.
Krarup, Per, Rector rei publicae. Bidrag til fortolkningen af Ciceros de rep., With a Summary in English, Diss. Aarhus, Gyldendal 1956 (= Krarup[2]).

Kroymann, J., Die Stellung des Königtums im I. Buch von Ciceros Staat, Harvard Studies in Class. Philol. 63, 1958, 309—332.
Lehmann, P., Nachrichten und Gerüchte von der Überlieferung der libri sex Ciceronis de rep., Stud. ital. di filol. class. 27/28, 1956, 202—215.
Lepore, Ettore, Il princeps Ciceroniano e gli ideali politici della tarda repubblica, Pubblicazioni Istit. Ital. per gli studi stor. VI, Napoli 1954.
Maehly, J., Zeitschr. f. d. Gymnasialw. N. F. 1, 1867, 806.
Meister, R., Der Staatslenker in Ciceros De rep., Wiener Stud. 57, 1939, 57—112; Zur Rekonstruktion und Textgestaltung von Cic. De rep., ebd. 58, 1940, 95—112.
Meyer, Ed., Cäsars Monarchie und das Prinzipat des Pompejus[3], Stuttgart 1921.
Meyer, Ernst, Römischer Staat und Staatsgedanke, [3]Zürich 1964.
Mras, K., Macrobius' Kommentar zu Ciceros Somnium, Sitz.-Ber. Akad. Berlin 1933, 232.
Pasquali, G., Storia della tradizione e critica del testo[2], Florentiae 1952, 398sqq.
Philippson, R., Berl. philol. Wochenschr. 1918, 414.
Plasberg, O., Satura Tulliana, Rhein. Mus. 53, 1898, 66.
Pöschl, V., Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero, Berlin 1936; [2]Darmstadt 1962.
Pohlenz, M., Cicero de rep. als Kunstwerk, Festschr. f. R. Reitzenstein, 1931, 70.
Polster, Quaestiones Tullianae, Ostrowo 1879.
Rambaud, M., Cicéron et l'histoire romaine, Paris 1953.
Reitzenstein, R., Nachr. Gött. Ges. Wiss. 1917, 379sqq., 481sqq. et Hermes 59, 1924, 356.
Reynders, H. F., Societas generis humani bij Cicero, Diss. Groningen 1954.
Ronconi, A., Il "cursus" medievale e il testo di Cicerone, Studi ital. di filol. class., N. S. 11, 1934, 108sqq.
Ruch, E., Zur Bedeutung des Vorgesprächs in Ciceros De rep., Philol. 96, 1944, 213.
Ruch, M., La composition du De rep., Rev. Et. Lat. 26, 1948. 157; Météorologie, astronomie et astrologie chez Cicéron, ebd. 32, 1954, 200—219.
Schiche, Th., Jahresber. des philol. Vereins Berlin 1882.
Schmid, Wolfgang, Philol. 97, 1948, 383sq. (ad I 43).
Sicherl, M., v. p. XXXVII adn.; adde ibid. 346–364.
Skutsch, Otto, Kleinigkeiten zu Ciceros 'Staat', Philologus 103, 1959, 140—144.
Solmsen, Fr., Die Theorie der Staatsformen bei Cic. De rep. I, Philol. 88, 1933, 326; New fragments of Cic. de rep., Class. Philol. 35, 1940, 423sq.; Neglected Evidence for Cicero's De rep., Mus. Helv. 13, 1956, 38—53.
Sprey, K., De Ciceronis politica doctrina, Zutphen 1929.

Stahl, W. H., Macrobius' Commentary on the Dream of Scipio, New York 1952.
Stark, R., Res publica, Diss. Göttingen 1937; Ciceros Staatsdefinition, La Nouvelle Clio 6, 1954, 56.
Strasburger, H., Concordia ordinum, Diss. Frankfurt a. M. 1931.
Traglia, A., Sulle fonti e sulla lingua del Somn. Scip., Roma 1947.
Tschuschke, A., Cicero und die politische Tradition, Neue Jahrb. 6, 1930, 446—455.
Vahlen, J., Varia, Hermes 15, 1880, 265; 43, 1908, 520.
Vogt, J., Ciceros Glaube an Rom, Stuttgart 1935.
Wachsmuth, K., Leipziger Studien 11, 1889, 197.
Wagenvoort, H., Princeps, Philol. 91, 1936, 206—221; 223—245; Mnemosyne 3. ser., 9, 1941, 293.
Werth, A., Schedae philologae H. Usenero oblatae, Bonn 1891, 35.
Wheeler, M., Cicero's political ideal, Greece and Rome 21, 1952, 49—56.
Wilsing, N., Aufbau und Quellen von Ciceros Schrift de rep., Diss. Leipzig 1929.
Ziegler, K., Zu Cic. de rep., Hermes 51, 1916, 261; Zu Text und Textgeschichte der Rep. Ciceros, Hermes 66, 1931, 268; Zur Iphigenia des Ennius, Hermes 85, 1957, 495—501.

Sextum recensenti mihi hos libros commemoranda est nova et egregia editio Somnii Scipionis: introduzione e commento a cura di Alessandro Ronconi, Firenze 1961. porro mihi fuit praesto dissertatio Tubingensis docta et subtilis Eberhardi Heck inscripta Die Bezeugung von Ciceros Schrift de re publica, quae cum absoluta typisque erit impressa, fortasse nonnulla operis Tulliani fragmenta aliis locis inserenda erunt; hac in editione quam manu tenes solitum ordinem mutare nolui. textus sextae recensionis non distat a praecedente nisi uno loco p. 104, 18, ubi Heinrichium secutus veram scripturam Tullium pro prava scriptura Tullum libri palimpsesti restitui (adridente clausula). Macrobiana ad novam editionem, quam Iacobus Willis curavit (Lipsiae 1963), revidi.

Commentationum laterculo addenda sunt scripta haec:

Alberti, G. B., Macrobio e il testo del 'Somn. Scip.', Stud. It. 33, 1961, 165.
Büchner, K., Gnomon 30, 1958, 197; Das Somn. Scip. und sein Zeitbezug, Gymnasium 69, 1962, 220.

Fuhrmann, M., Cum dignitate otium, Politisches Programm und Staatstheorie bei Cic., Gymnasium 67, 1960, 481.
Hagendahl, H., Latin fathers and the Classics, Göteborg 1958.
Irmscher, J., Cicero und Byzanz, Acta Sessionis Ciceronianae, Warszawa 1960, 143.
Klingner, F., Römische Geisteswelt [4]1961, 110.
Krarup, P., Zur Rekonstruktion des letzten Teiles von Cic. de rep. II, Class. et Med. 21, 1960, 20.
Krause, W., Die Stellung der frühchristlichen Autoren zur heidnischen Literatur, Wien 1958.
Kroymann, J., Römisches Sendungs- und Niedergangsbewußtsein, Eranion, Tübingen 1961, 69.
Mayer-Maly, Th., Gemeinwohl und Naturrecht bei Cicero, Völkerrecht und rechtliches Weltbild, Festschr. f. Alfred Verdross, Wien 1960, 195.
Meister, K., Die Schriften De rep. und Laelius de amicitia im Lebensgang und im Denken Ciceros, Heidelberg 1946.
Philipp, G. B., Politische Wortstudien, Gymnasium 66, 1959, 97; 68, 1961, 1.
Plasberg, O., Cicero in seinen Werken und Briefen, [2]Darmstadt 1962.
Poncelet, R., Cicéron traducteur de Platon, Rev. ét. lat. 25, 1947, 178.
Ronconi, A., Osservazioni sulla lingua del Somn. Scip., Studi in onore di G. Funaioli, Roma 1955, 394.
Salač, A., Codices Pragenses Somnii Scipionis cum commento Macrobiano, Listy filologické 7, 1959, 32.
Schäfer, M., Cicero und der Prinzipat des Augustus, Gymnasium 64, 1957, 310; Des Panaitios ἀνὴρ ἀρχικός bei Cicero, ibid. 67, 1960, 500.
Skutsch, O., Zur Kritik der 'Kleinigkeiten', Philol. 104, 1960, 309.
Taylor, L. R., The Corrector of the Codex of Cicero's De rep., Amer. journ. philol. 82, 1961, 337.
Testard, M., St. Augustin et Cicéron, Paris 1958.

Dabam Gottingae mense Februario 1964 K. Z.

Septimae huius librorum de re publica recensionis neque textus neque apparatus criticus ab editione sexta differt. nam neque p. 11, 26 vocula *causa* a Nonio suppeditata careri posse (ut putat Pasoli) neque p. 56, 22 ante vocem *regalem* distinguendum esse (quod vult Stelten) persuadere mihi potui. laterculus commentationum augendus est his titulis:

Berti, E., Il De re publica di Cicerone e il pensiero politico classico. Pubblicazioni della Scuola di perfezionamento in filosofia dell' Università di Padova 1, 1, Padova Cedam 1963.
Boyancé, P., Les problèmes du De rep. de Cicéron. L'Information littéraire 16, 1964, 18–25.
Bréguet, E., Les archaïsmes dans le De rep. de Cicéron, Hommages Bayet. 1964, 122–131; A propos de quelques exemples historiques dans le De rep. de Cicéron, Rev. ét. lat. 44, 1966, 61–63.
Büchner, K., Der Eingang von Ciceros Staat. Hommages Bayet, 1964, 132–153.
Coleman, R. G. G., The dream of Cicero, Proceedings of the Cambridge Philol. Soc. 10, 1964, 1–14.
Fontaine, J., Le Songe de Scipion premier Anti-Lucrèce? Mélanges A. Piganiol, 1966, 1711–29.
Haury, A., Cicéron et l'astronomie (ad rep. 1, 22), Rev. ét. lat. 42, 1964, 198–212.
Krarup, P., The corrector of the codex of Cicero's De rep. and the quotations in Nonius, Class. et Mediaev. 24, 1963, 76–79.
Michel, A., A propos de l'art du dialogue dans le De rep. L'idéal et la réalité chez Cicéron, Rev. ét. lat. 43, 1965, 237–261.
Michelfeit, J., Der König und sein Gegenbild in Ciceros Staat, Philol. 108, 1964, 262–287.
Heck, E., Commentatio p. XLIX commemorata prodiit in Spudasmata 4, Olms Hildesheim 1966.
Mühlhaus, K. H., Das demokratische Element in Ciceros Mischverfassung, Diss. iur. München 1965.
Nicholls, J. J., Cicero de rep. 2, 39–40 and the centuriate assembly, Class. Philol. 59, 1964, 102–105.
Nicolet, C., Le De rep. VI 12 et la dictature de Scipion, Rev. ét. lat. 42, 1964, 212–230.
Pasoli, E., Cicerone Rep. I 16, Riv. filol. istr. class. 91, 1963, 46–51.
Perelli, L., Il pensiero politico di Cicerone. Antologia dagli scritti politici, Torino 1964.
Richter, W., Einige Rekonstruktions- und Quellenprobleme in Ciceros de re publica, Riv. filol. istr. class. 96, 1968.
Ruch, M., De l'astronomie à la science politique avec Cicéron De rep., Humanités (Rev. d'Enseignement secondaire et d'Education) 1964/65.
Stelten, L. F., Royal wisdom or royal offspring. Cic. rep. II 12. Class. Bull. 54, 1966, 14sq.
Thiel, H. van, Cicero rep. VI 18 ein Übersetzungsfehler?, Rhein. Mus. 109, 1966, 190.
Ziegler, K., Die drei gerechten Könige Roms (ad 3, 47 p. 104, 18). Latomus 26, 1967, 448sq.

Nuper prodiit nova editio librorum de re publica a Per Krarup curata Mediolani (Mondadori) 1967.

Dabam Gottingae mense Iulio 1968 K. Z.

SIGLA

P = cod. Vaticanus lat. 5757[1]
p = corrector codicis
ꓥBCOƐꟻC etc. = scriptura primaria codicis
a b c d e f g etc. = scriptura correctoris
ꓥ̶ = A lineola transversa deleta
ꓥ̇ = A expuncta
ꓥ̶̇ = A lineola transversa deleta et expuncta
| = finis paginae in textu, lineae in apparatu
ꓥƐ = ligatura litterarum ꓥƐ
Sigla codicum Somnii explicavi p. XXXVIsq.

NOTAE

vB.	= Van Buren (c. p. Vsq.)	*Lb.*	= Lambinus
Ba.	= Bake	*Linds.*	= Lindsay in Nonianis
Bai.	= Baiter	*Mdv.*	= Madvig
Bue.	= Buechner	*Mae.*	= Maehly
Cast.	= Castiglioni (cf. p. VII)	*Mei.*	= Meister
Dav.	= Davisius	*Mo.*	= Mommsen
Dob.	= Dobree	*Mos.*	= Moser
Dur.	= Du Rieu (cf. p. IV)	*Mue.*	= Mueller
Fr.	= Francken Mnemos. n. s. XII et XIII	*Naeg.*	= Naegelsbach
		Or.	= Orelli
Ha.	= Halm	*Schoe.*	= Schoell
Hein.	= Heinrich	*Schue.*	= Schuetz
Heu.	= Heumann in editione Lactantii	*Turn.*	= Turnebus
		Us.	= Usener mus. Rhen. 56, 312
Hoffm.	= Hoffmann in editione Augustini de civitate dei librorum	*Va.*	= Vahlen
		Zie.	= Ziegler

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER PRIMVS

Perierunt quaterniones I. et II. et quaternionis III. folium primum. quo haec fragmenta videntur pertinere:

1 a. *Non. p. 426,9: (Cicero) De re publ. lib. I:* Sic, quoniam plura beneficia continet patria, et est antiquior parens quam is qui creavit, maior ei profecto quam parenti debetur gratia.

5 1b. *Plin. nat. hist. praef. 22: Scito enim conferentem auctores me deprehendisse a iuratissimis et proximis veteres transcriptos ad verbum neque nominatos, non illa Vergiliana virtute ut certarent, non Tulliana simplicitate, qui de re publica Platonis se comitem profitetur,* 10 *in consolatione filiae 'Crantorem' inquit 'sequor', item Panaetium de officiis.*

1c. *Plin. nat. hist. praef. 7: Praeterea est quaedam publica etiam eruditorum reiectio. utitur illa et M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus, et quod miremur,* 15 *per advocatum defenditur:* nec doctissimis † Manium Persium haec legere nolo, Iunium Congum volo. *quodsi hoc Lucilius, qui primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit, Cicero mutuandum, praesertim cum de re publica scriberet, quanto nos causatius ab aliquo iudice* 20 *defendimur?*

---

3 is qui *Iunii cod.* si qui *cet. codd.* 15 *Lucil. 595 Marx qui ita supplet:* nec doctissimis ⟨nec scribo indoctis nimis⟩. Man⟨il⟩ium / Persium⟨ve⟩ haec *eqs.*, *637 Terzaghi; cf. Cichorius, Untersuch. zu Lucil. 105 sq.* 20 defendimus *plur. codd. et editt.*

1 d. *Arus. Mess. I 74 Marmorale: Avocat ab illa re: Cic. De re publ. lib. I:* A qua isti avocant.

1 e. *Lact. inst. div. 3,16,5: Non ergo utilitatem ex philosophia sed oblectationem petunt, quod quidem Cicero testatus est:* Profecto *inquit* omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes virtutis et scientiae continet, tamen conlata cum eorum actis perfectisque rebus vereor ne non tantum videatur utilitatis adtulisse negotiis hominum, quantam oblectationem otiis.

1 f. *Non. p. 526,8: Cicero De re publ. lib. I:* Nec tantum Carthago habuisset opum sescentos fere annos sine consiliis et disciplina.

Cod. p. 63

1 * ⟨im⟩petu liberavissent, nec C. Duelius A. Atilius L. Metellus terrore Karthaginis, non duo Scipiones oriens incendium belli Punici secundi sanguine suo restinxissent, nec id excitatum maioribus copiis aut Q. Maximus enervavisset, aut M. Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis avolsum P. Africanus compulisset intra hostium moenia. M. vero Catoni homini ignoto et novo, quo omnes | qui isdem rebus studemus quasi exemplari ad industriam virtutemque ducimur, certe licuit Tusculi se in otio delectare, salubri et propinquo loco. sed homo demens ut isti putant, cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus ad summam senectutem maluit iactari, quam in illa tranquillitate atque otio iucundissime vivere. omitto innumerabilis viros, quorum † singuli saluti huic civi-

---

3 *sqq. huc rettulit Mai, ad librum III ante 4, 7 Nobbe, ad Ciceronis Hortensium alii* 9 otio *Brandt* 10 *sqq. ante 1, 29, 45 ponit Bue.* 13 LIBERAVISSEN (t s. l.) (-SSENT *Dur.* -SSENT *Mau*) NECS. AULUS| 15 EBELLI 17 QUI-TUS m̄ *s. l. p* 20 QUISDEM (t s. l.) 21 virtutemque] Q *deletam esse dicit Mau* 22 LICUITUSCULIS|E (t, s s. l.) (t *vix cernitur*) 24 UMOIS|SET (n s. l.) 27 quorum singularis ⟨opera et labor⟩ *Fr.* singuli ⟨belli domique⟩ *Mai.* qui olim singuli *Wagenvoort; tradita defendit Hommel 353*

77 tati | fuerunt, et qui sunt ⟨haut⟩ procul ab aetatis huius
memoria, commemorare eos desino, ne quis se aut suo-
rum aliquem praetermissum queratur. unum hoc de-
finio, tantam esse necessitatem virtutis generi homi-
5 num a natura tantumque amorem ad communem salu-
tem defendendam datum, ut ea vis omnia blandimenta
voluptatis otique vicerit.

Nec vero habere virtutem satis est quasi artem ali- **2** 2
78 quam nisi | utare; etsi ars quidem cum ea non utare
10 scientia tamen ipsa teneri potest, virtus in usu sui tota
posita est; usus autem eius est maximus civitatis gu-
bernatio, et earum ipsarum rerum quas isti in angulis
personant, reapse non oratione perfectio. nihil enim
dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque di-
15 catur, quod ⟨non⟩ ab iis partum confirmatumque sit, a
123 quibus civitatibus iura discripta sunt. unde | enim pie-
tas, aut a quibus religio? unde ius aut gentium aut hoc
ipsum civile quod dicitur? unde iustitia fides aequitas?
unde pudor continentia fuga turpi⟨tu⟩dinis adpetentia
20 laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis for-
titudo? nempe ab iis qui haec disciplinis informata alia
moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus. 3
quin etiam Xenocraten ferunt, nobilem in primis phi-

---

1 „*P in eo erat, ut scriberet:* QUIA, *ex* A *statim fecit* S" *Dur., unde* quia *Ha. Mue.; equidem aliquid excidisse puto* ⟨haut⟩ *Mai Ha. Mue.* ⟨non⟩ *Steinacker* et ⟨quos ipsi vidimus et⟩ qui sunt procul *Plasberg* et qui sunt ⟨nunc aut non sunt⟩ procul *Cast.* ABABAETA|TIS *(errant Mau vB.)* 2 comm. eos desino *del. Wachsmuth* SUO|RUMMALIQUA[e]– 3 QUAERATUR 6 [d]TATU[u]BIS 7 [u]TOLUPTATIS OTI[i]Q·| *scripturam genuinam defendit clausula cap. 2 respicit Lact. inst. 3, 16, 2* 10 sui *del. Wachsmuth* 11 POSITAE[s]T 12 QUASII'STI[i]NAN|CULIS 13 reapse non ratione praeceptio *Arus. Mess. XVII 13* 14 [i]DUCATUR 15 non *add. Mai* quin *Krarup* iis Or. HIS (is *Ha.*), *item 21* 16 civitatum *vel* -tium *Dob. cl. II 8* DESCRIPTA, *em. Ha.* 19 TURPIDI|NIS *defendebat Mai, em. Hein.* 20 LA[b]UORIB·| *sed* b *vix discipitur* 23 PHILOSO|FUM *corr. in* P[h]UM *p*

losophum, cum quae|reretur ex eo quid adsequerentur 124
eius discipuli, respondisse ut id sua sponte facerent
quod cogerentur facere legibus. ergo ille, civis qui id
cogit omnis imperio legumque poena, quod vix paucis
persuadere oratione philosophi possunt, etiam iis qui 5
illa disputant ipsis est praeferendus doctoribus. quae
est enim istorum oratio tam exquisita, quae sit ante-
ponenda bene constitutae civitati publico iure et mori-
bus? equidem | quem ad modum 'urbes magnas atque 125
inperiosas', ut appellat Ennius, viculis et castellis 10
praeferendas puto, sic eos qui his urbibus consilio at-
que auctoritate praesunt, iis qui omnis negotii publici
expertes sint, longe duco sapientia ipsa esse antepo-
nendos. et quoniam maxime rapimur ad opes augendas
generis humani, studemusque nostris consiliis et labo- 15
ribus tutiorem et opulentiorem vitam hominum red-
dere, et ad hanc | voluptatem ipsius naturae stimulis 126
incitamur, teneamus eum cursum qui semper fuit opti-
mi cuiusque, neque ea signa audiamus quae receptui
canunt, ut eos etiam revocent qui iam processerint. 20

3 4 His rationibus tam certis tamque inlustribus oppo-
nuntur ab iis qui contra disputant primum labores qui
sint re publica defendenda sustinendi, leve sane inpe-
dimentum vigilanti et industrio, neque solum | in tantis 91
rebus sed etiam in mediocribus vel studiis vel officiis 25

---

1 QUE|RERETUR QU[i]ODADSEQUEB|R[n]ETUR 2 *cf. Lact. inst. 6, 9, 6* 3 CUI[i]USQU[i]IO *ante* civis *dist. Or.* 5 FILOSOFI *„cernitur vestigium litterae nescio cuius super utramque F" Dur.* [h]IS, *unde* is *Ha. Cast.* iis *Mue.* 6 est] E[s]TSI QUE|QU[a]E[s]ET 7 ORATIO Q·SIT (*lin. add. p*) 8 IUR[i]E *unde* civitatis ... iuri *Wachsmuth;* civitati *post* moribus *trp. Zie.* 10 IN|PERIOSA|ST *Enn. ann. 579 V.*[2] VICUL|S 12 HIS 12/13 *Arusianus Messius V 9:* Expers illius rei, Cic. de rep. negotii publici expers 13 sunt *Osann* [u]OCO 14 A[d]TOPES 15 CON-SU[i]IS[i]ET|LA[b]UORIB· 17 voluntatem *Mos. Or.* 18 [f]BUIT 19 NE|QU[e]EA Q. (*lin. add. p*) 20 PEROCES|SERINT 21 HIST 22 HIS 23 REP· ⟨in⟩ rep. *Schue.* 24 NE|QUETA|SOLU| 25 sed] SE

vel vero etiam negotiis contemnendum. adiunguntur
pericula vitae, turpisque ab his formido mortis forti-
bus viris opponitur, quibus magis id miserum videri
solet, natura se consumi et senectute, quam sibi dari
5 tempus ut possint eam vitam, quae tamen esset redden-
da naturae, pro patria potissimum reddere. illo vero
92 se loco copiosos et disertos | putant, cum calamitates
clarissimorum virorum iniuriasque iis ab ingratis
inpositas civibus colligunt. hinc enim illa et apud 5
10 Graecos exempla, Miltiadem victorem domitoremque
Persarum, nondum sanatis volneribus iis quae cor-
pore adverso in clarissima victoria accepisset, vitam
ex hostium telis servatam in civium vinclis profudisse,
et Themistoclem patria quam liberavisset pulsum at-
73 que proterri|tum, non in Graeciae portus per se ser-
15 vatos sed in barbariae sinus confugisse quam adflixe-
rat, nec vero levitatis Atheniensium crudelitatisque
in amplissimos civis exempla deficiunt. quae nata et
frequentata apud illos etiam in gravissumam civitatem
20 nostram dicunt redundasse; nam vel exilium Camilli 6
vel offensio commemoratur Ahalae vel invidia Nasi-
74 cae vel expulsio Laenatis vel Opimi | damnatio vel
fuga Metelli vel acerbissima C. Mari clades ... princi-
pum caedes, vel eorum multorum pestes quae paulo

---

1 ADIIUNCITUR (un *supra*) 4 NATURAE, *sed* E *erasa* SIUI (b *supra*) 5 ESSEO-
REDDENIDUM (a *supra*) 6 UEROILLIOSE 7 E.D 8 UIUORUM (r *supra*)
11 Q. *(lin. add. p)* 13 TELIS *ras. ex* TELLIS *potius quam* TELUS
corr. (TEUIS *certe falso Dur.*) 15 GRECIE (a *supra*) 16 SIUNUSCO-|FUGIS-
SENT 17 nec⟨dum⟩ *Zie.* vero ⟨plura⟩ *Mos.* 18 CUIUS (i *supra*)
NATAE[t] 20 dicuntur *Or.* 21 commemoratur] m *alteram duabus lineolis deletam esse confirmant Mau vB.: ego nihil dispexi*
Ahalae] *inter* A et H *littera erasa quae mihi videtur* L *fuisse antici-
pata; non fuisse* D *(quod putat vB.) spatii angustiis apparet* (I *vel*
T *Mau*) INUIDIAE *legit Mau* 22 Opimii *Mue. contra claus.*
23 DELACER|BISSIMAEC.MA|RI[1] (u *supra*) *sed* i *incerta* principum
caedes *del. Mos. Ha.; immo lac. ante* principum *statuenda et
explenda fere cl. de or. 3, 2, 8:* acerbissimam C. Mari fugam, non
illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam 24 vel
aliorum *Zie. (praeeunte Urlichsio Eos 1, 64)*

post secutae sunt. nec vero iam ⟨meo⟩ nomine abstinent, et credo quia nostro consilio ac periculo sese in illa vita atque otio conservatos putant, gravius etiam de nobis queruntur et amantius. sed haud facile dixerim, cur cum ipsi discendi aut visendi causa maria tra- 5 mittant *

[Excidit quaternionis III. folium ultimum.]

4 7 * salvam esse consulatu abiens in contione populo *259* Romano idem iurante iurassem, facile iniuriarum omnium compensarem curam et molestiam. quamquam nostri casus plus honoris habuerunt quam laboris, ne- 10 que tantum molestiae quantum gloriae, maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex laetitia inproborum dolorem. sed si aliter ut dixi accidisset, qui possem queri? | cum mihi nihil inproviso *260* nec gravius quam expectavissem pro tantis meis factis 15 evenisset. is enim fueram, cui cum liceret aut maiores ex otio fructus capere quam ceteris propter variam suavitatem studiorum in quibus a pueritia vixeram, aut si quid accideret acerbius universis, non praecipuam sed parem cum ceteris fortunae condicionem subire, 20 non dubitaverim me gravissimis tempestatibus | ac *49* paene fulminibus ipsis obvium ferre conservandorum civium causa, meisque propriis periculis parere com- 8 mune reliquis otium. neque enim hac nos patria lege

---

1 meo *add. Arusianus Messius I 70 qui affert verba* neo .. abstinet *(sic)* 7 *quid fere supplendum sit, apparet ex or. in Pis. 3, 6:* ego cum in contione abiens magistratu dicere a tribuno plebis prohiberer ea quae constitueram, cum is mihi tantummodo ut iurarem permitteret, sine ulla dubitatione iuravi rem publicam atque hanc urbem mea unius opera esse salvam populo Romano] P·R 8 IU|R[ui]ASSEM, *p errasse docet clausula* 10 LA[b]UORIS 14 QUAERI IN[p]ROUISO 16 cui *add. p* (qui *Fr. C. Wolff*) Ļ[c]U[m]LICERET MAIOR[es] 18 STU|OIO[rum] 19 ACȘERU[b]IUS 22 PAENÀE FLU|MINIB· *in* fulminibus *correctum esse confirmat Mai, quam correcturam nec Dur. nec vB. neque ego perspeximus* 23 CAUSAM|EISQUEPRO[r]PIIS| PER[i]CULISPARE[re]

genuit aut educavit, ut nulla quasi alimenta exspectaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa commodis serviens tutum perfugium otio nostro suppeditaret et tranquillum ad quietem locum, sed ut plurimas et maxi-
60 mas nostri ani|mi ingenii consilii partis ipsa sibi ad
6 utilitatem suam pigneraretur, tantumque nobis in nostrum privatum usum quantum ipsi superesse posset remitteret.

Iam illa, perfugia quae sumunt sibi ad excusationem (5 9)
10 quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda, cum ita dicunt accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus
89 comparari sordidum, confligere | autem multitudine praesertim incitata miserum et periculosum sit. quam
15 ob rem neque sapientis esse accipere habenas cum insanos atque indomitos impetus volgi cohibere non possit, neque liberi cum inpuris atque inmanibus adversariis decertantem vel contumeliarum verbera subire, vel expectare sapienti non ferendas iniurias: proinde
90 quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis | ulla
21 sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant inprobis, neve ab isdem lacerari rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre si cupiant non queant.

25 Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod (6 10) negant sapientem suscepturum ullam rei publicae par-

---

1 SPECTARET (ex) 2 COMMODIS *ex* CUMMODIS *corr. p*
3/4 et tranquillum] RETAMQUILLUM (tr n) *(errant Dur. Mau v B.)*
4 sed ... pigneraretur *Non. p. 477, 32* 5 ingeni consili *Non.* CO⁻|SILIO (i) 8 TREMITERETTI|AM (t, i) *sed* T *initio et* TI *in fine versus videntur erasae* 9 SUM|MUNT *sed* M *prior erasa*
11 RE⁻|P· 14 PRE|SERTIM 16 non *add. supra lin. p*
17 LI|BERIS *legi ego; litterae* e, *quam supra* I *exstare Dur. et dubitanter v B. dixerunt, nullum vestigium perspexi* (liberalis *Mai*)
19 exceptare *Ha.* RI|AS (iniu) 20 quasi] *inter* QU *et* ASI *primo* I *scripta tunc erasa* 21 RE⁻|P· 22 pareant *add. s. l. p* LACELARIREM|P·PATIATUR (n) 26 REIP· *et sic porro*

tem, extra quam si eum tempus et necessitas coëgerit?
quasi vero maior cuiquam necessitas accidere possit
quam accidit nobis; in qua quid facere potuissem, | nisi *83*
tum consul fuissem? consul autem esse qui potui, nisi
eum vitae cursum tenuissem a pueritia, per quem eque- 5
stri loco natus pervenirem ad honorem amplissimum?
non igitur potestas est ex tempore aut cum velis opi-
tulandi rei publicae, quamvis ea prematur periculis,
11 nisi eo loco sis ut tibi id facere liceat. maximeque hoc
in hominum doctorum oratione mihi mirum videri so- 10
let, quod qui tranquillo | mari gubernare se negent *84*
posse, quod nec didicerint nec umquam scire curave-
rint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur
excitatis maximis fluctibus. isti enim palam dicere at-
que in eo multum etiam gloriari solent, se de rationi- 15
bus rerum publicarum aut constituendarum aut tuen-
darum nihil nec didicisse umquam nec docere, earum-
que rerum scientiam non doctis hominibus | ac sapien- *85*
tibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant.
quare qui convenit polliceri operam suam rei publicae 20
tum denique si necessitate cogantur? cum, quod est
multo proclivius, nulla necessitate premente rem pu-
blicam regere nesciant. equidem, ut verum esset sua
voluntate sapientem descendere ad rationes civitatis
non solere, sin autem temporibus cogeretur, | tum id *86*
munus denique non recusare, tamen arbitrarer hanc re- 25
rum civilium minime neglegendam scientiam sapienti
propterea, quod omnia essent ei praeparanda, quibus
nesciret an aliquando uti necesse esset.

---

c (supra) 2 NEC|ESSITAS *sed* C *erasa* POSSET (i supra) 3 NISITUMCON| SULAUTEMESISE (consul fuissem | sul fuissem con supra) 8 *supra* PRAEMATUR *legerunt in Dur. Mau vB., at quae ibi apparent umbrae, possunt et alia fuisse* 12 QUOD|O|di|CERUNT (d nec ... i supra) 14 MA|XIMUM (is supra) 21 NECESSITATA (e supra) cogantur ... necessitate *perperam repetita sed punctis deleta* 22 premente *add. supra verbum* COGAN|TUR *falso repetitum p* 23 RECERE (g supra) 25 IT 26 ARBITRA|RE^r

Haec pluribus a me verbis dicta sunt ob eam cau- 7 12
sam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de
re publica disputatio; quae ne frustra haberetur, dubi-
79 tationem ad rem publicam adeun|di in primis debui
5 tollere. ac tamen si qui sunt qui philosophorum auc-
toritate moveantur, dent operam parumper atque au-
diant eos quorum summa est auctoritas apud doctissi-
mos homines et gloria; quos ego existimo, etiamsi qui
ipsi rem publicam non gesserint, tamen quoniam de re
10 publica multa quaesierint et scripserint, functos esse
aliquo rei publicae munere. eos vero septem quos
80 Graeci sapientis nomi|naverunt, omnis paene video in
media re publica esse versatos. neque enim est ulla res
in qua propius ad deorum numen virtus accedat hu-
15 mana, quam civitatis aut condere novas aut conservare
iam conditas.

Quibus de rebus, quoniam nobis contigit ut idem et 8 13
in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum
consecuti, et in explicandis rationibus rerum civilium
55 quandam facultatem, non mo|do usu sed etiam studio
21 discendi et docendi ***** essemus auctores, cum supe-
riores ali fuissent in disputationibus perpoliti, quo-
rum res gestae nullae invenirentur, ali in gerendo pro-
babiles, in disserendo rudes. nec vero nostra quaedam
25 est instituenda nova et a nobis inventa ratio, sed unius
aetatis clarissimorum ac sapientissimorum nostrae ci-
56 vitatis virorum disputatio repetenda memoria | est,

---

1 pluribus *Mos.* PLURIMIS 3 Q̄· *sed lin. add. p* 6 ADIQUE 7 APPUT 10 QU[a]ESIERINT *sed a incerta* SCRIPSERINT|Q̲FUNC-TOS 12 sapientes *perperam vB.* PAEN[e]A 14 PROPRIUS| ADDEUORUM UIRTUTIS 20/21 *ex* non modo, *nisi egregie fallor, apodosis incipit; sententiam aut ante aut post* essemus *hiantem variis modis explere conati sunt vv. dd., quorum coniecturas invenias apud Osannum et Cast.; cf. etiam Herm. 66, 282 et Mei. 103; exciderunt et alia et verbum velut* evenit ut, *unde* essemus auctores *pendeat* (20) USUS[ed]ETIA⁻ 21 discendi *Mai* DISCE|DENDI *(puncta sub* DE *posita esse dicit Mau) **P*** disserendi *Krarup, sed cf. 2, 1, 1* 22 EXPER|POLITI 23 PROU[b]ABI|LES

quae mihi tibique quondam adulescentulo est a P. Rutilio Rufo, Smyrnae cum simul essemus compluris dies, exposita, in qua nihil fere quod magno opere ad rationes omnium ⟨harum⟩ rerum pertineret praetermissum puto. 5

9 14 Nam cum P. Africanus hic Pauli filius feriis Latinis Tuditano cons. et Aquilio constituisset in hortis esse, familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies ventitaturos se esse dixissent, | Latinis ipsis mane ad *273* eum primus sororis filius venit Q. Tubero. quem cum 10 comiter SCIPIO adpellavisset libenterque vidisset, 'quid tu' inquit 'tam mane Tubero? dabant enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras'. tum ille (TUB.): 'mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi oc- 15 cupati; te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc praesertim motu | rei publicae'. tum SCIPIO: 'atqui nac- *274* tus es, sed mehercule otiosiorem opera quam animo.' et ille (TUB.): 'at vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi ut constituimus parati, si tuo com- 20 modo fieri potest, abuti tecum hoc otio.' (SCIP.) 'libente me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.'

10 15 Tum ille (TUB.): 'visne igitur, quoniam et me quodam modo invitas et tui spem das, hoc primum Africane | q. IIII

---

1 QUE [a] 1/2 RUTILIO|ORUMFOZMYR|NAE [s] *littera* O *ante* Z *fuerat* O, *sed a m. 1 correcta* 3 MAGNOPERE [o] 4 harum *add.* *Zie.* rerum ⟨publicarum⟩ *Bai. Mae.* ⟨civilium⟩ *Mue.* 5 puto *add. p* praetermissumst *Ha.* est praetermissum *Mue.* 7 cons. *post* Aquilio *transp. Osann* 8 frequentes *Mos.* 9 UENTATUROS [ti] 10 UENITTU|UERO [q. b] 11 ATPELLAUISSET [d] *(perperam Dur. vB.)* 12 INQUIOTAN|MANE OAUANT [b] FI|ERIE [f a] 14 est *add. supra lin. p* 15 LIBEROS 16 NAMCISCI [n] 17 motu *add. p* AOQUI 19 ATUTUE|RO *P* at tu vero *Mai* tu vero *Reisig* 20 PARATA [i] 21 libente *Mai* LIBE⁻|TER 22 OBOCTRINAE 25 TUIS AFRICANAE

97 videamus, ante quam veniunt alii, quidnam sit de isto altero sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci neque leves sunt qui se duo soles vidisse dicant, ut non tam fides non habenda quam ratio quaerenda
5 sit.' hic SCIPIO: 'quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus! qui cum cetera tum haec caelestia vel studiosissime solet quaerere. sed ego Tubero —
98 nam tecum | aperte quod sentio loquar — non nimis adsentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui
10 quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic adfirmat ut oculis ea cernere videatur aut tractare plane manu. quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eius modi curam deposuerit, eaque quae de natura quaererentur, aut maiora quam homi-
33 num ratio consequi possit, aut nihil om|nino ad vitam
15 hominum adtinere dixerit.' dein TUBERO: 'nescio Africane cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de vita et de moribus solitum esse quaerere. quem enim auctorem
20 de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam cum de moribus de virtutibus denique de re publica
34 disputet, nume|ros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere.' tum SCIPIO: 'sunt
25 ista ut dicis; sed audisse te credo Tubero, Platonem Socrate mortuo primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, ut Pythagorae inventa perdisceret, eumque et cum Archyta Taren- 16

---

1 ALI[I] 2 SOLEQUOSO|LEQUOD 3 LEUE[S] 9 QUIQ· *sed lin. add. p* 10 POSUMUSUS|PICARI (s s supra) 11 UI|DEANTUR 12 SOLE[O] 15 posset *Lehner Mue.* 16 AFRICANAE 18 REIECISSET (e supra) BITA 21 SOCRATE[S] 23 DISPUTENT (*fort.* N *deleta*) HERMONIA- (a supra) 24 MORAE, (e supra) *sed* AE *erasae* 25 DICISSET (i supra) (?) sed audisse ... 27 contendisse *Non. p. 260, 13* 26 causa *add. Non.* 27 et in Siciliam *om. Non.* CONTEN|DISSET, *sed* T *erasa*

tino et cum Timaeo Locro multum fuisse et Philolai
commentarios esse nanctum, cumque eo tempo|re in his 263
locis Pythagorae nomen vigeret, illum se et hominibus
Pythagoreis et studiis illis dedisse. itaque cum Socra-
tem unice dilexisset, eique omnia tribuere voluisset, 5
leporem Socraticum subtilitatemque sermonis cum ob-
scuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium
gravitate contexuit.'

11 17 Haec Scipio cum dixisset, L. Furium repente venien-
tem aspexit, eumque ut salutavit, amicissime | adpre- 264
hendit et in lecto suo conlocavit. et cum simul P. Ru- 10
tilius venisset, qui est nobis huius sermonis auctor,
eum quoque ut salutavit, propter Tuberonem iussit
adsidere. tum FURIUS: 'quid vos agitis? num sermonem
vestrum aliquem diremit noster interventus?' 'minime 15
vero', AFRICANUS; 'soles enim tu haec studiose investi-
gare quae sunt in hoc genere de quo instituerat paulo
ante Tubero quae|rere; Rutilius quidem noster etiam 209
sub ipsis Numantiae moenibus solebat mecum interdum
eius modi aliquid conquirere.' 'quae res tandem inci- 20
derat?' inquit PHILUS. tum ille (SCIP.): 'de solibus istis
duobus; de quo studeo Phile ex te audire quid sentias.'

12 18 Dixerat hoc ille, cum puer nuntiavit venire ad eum
Laelium domoque iam exisse. tum Scipio calceis et ve-
stimentis sumptis e cubiculo est egressus, et cum pau- 25
lulum inambu|lavisset in porticu, Laelium advenientem 210
salutavit et eos qui una venerant, Spurium Mummium

---

1 Philolai *Mei.* PHILO|TEO [a] (Philoleo *Niebuhr*) 2 iis *Mue.*
3 UICE|RET [i] *(?)* 6 SUPTILI||LITATEMQUE 10 EUM[que]|
11 *videtur* LECTU *in* LECTO *correctum esse* 13 eum . . . 14 ad-
sidere *Non. p. 367, 30* 14 AOSERE [id] 15 INME [m i] 16 STUOIO-
SAE 17 Q̄. *sed lin. add. p* 18 QUE|RERE 20 CONQUIREQ̄·|RAS [re] [e]
INCIOERITIN|QUIOPILUS [a], *sed* I *post* P *corr. ex* U 22 STUOIO [e]
PHI|LE *ras. corr. in* PI|LE 23 nuntiatum est venire Laelium
domoque iam exisse *Arusianus Messius V 6* 25 SUM|TIS
27 SALUTABITEOS [u et]

quem in primis diligebat, et C. Fannium et Quintum
Scaevolam, generos Laeli, doctos adulescentes, iam ae-
tate quaestorios; quos cum omnis salutavisset, conver-
tit se in porticu et coniecit in medium Laelium; fuit
5 enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut
197 militiae propter eximiam belli gloriam | Africanum ut
deum coleret Laelius, domi vicissim Laelium, quod ae-
tate antecedebat, observaret in parentis loco Scipio.
dein cum essent perpauca inter se uno aut altero spa-
10 tio conlocuti, Scipionique eorum adventus periucundus
et pergratus fuisset, placitum est ut in aprico maxime
prātuli loco. quod erat hibernum tempus anni, conside-
rent; quod cum facere vellent, intervenit vir prudens
198 omnibus|que illis et iucundus et carus, M'. Manilius,
15 qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus ad-
sedit proximus Laelio.

13
19
Tum PHILUS: 'non mihi videtur' inquit 'quod hi ve-
nerunt alius nobis sermo esse quaerendus, sed agen-
dum accuratius et dicendum dignum aliquid horum
20 auribus.' hic LAELIUS: 'quid tandem agebatis, aut cui
sermoni nos intervenimus?' (PHIL.) 'quaesierat ex me
269 Scipio | quidnam sentirem de hoc quod duo soles visos
esse constaret.' (LAEL.) 'ain vero Phile? iam explorata
nobis sunt ea quae ad domos nostras quaeque ad rem
25 publicam pertinent? siquidem quid agatur in caelo
quaerimus.' et ille (PHIL.): 'an tu ad domos nostras non
censes pertinere scire quid agatur et quid fiat domi?
quae non ea est quam parietes nostri cingunt, sed mun-
dus hic totus, quod domicilium quamque patriam di

---

3 QUAESORIOS (t *supra*) 4 porticum *Fr.* 6 EXIMAM (I *supra*) 9 ES|SET (N *supra*) aut *Mos.* AN 10 SCIPIONIQUE°|EORUM *sed* E *altera facta ex* U, O *sequens ex littera nescio qua* 12 considerent] N² *fort. deleta* 13 vellent] N *expunctam esse dicit Mau* 14 M·MAN[1]|LIUS 17 PHILUS 18 ESSET, *sed* T *erasa* QUERENOUS|SET 21 EXME|SCIPIOEXME| 23 PHILE 24 EASQ·ATOOM°⁹ QUE|Q· (a *supra*) 25 PERTINENT (a *supra*) *unde* pertineant *quid. edd. deleta clausula* 26 QUERIMUS AT (d *supra*). 29 OI[1]

no|bis communem secum dederunt, cum praesertim si *270*
haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint.
ac me quidem ut hercule etiam te ipsum Laeli omnis-
que avidos sapientiae cognitio ipsa rerum consideratio-
20 que delectat.' tum LAELIUS: 'non inpedio, praesertim 5
quoniam feriati sumus; sed possumus audire aliquid
an serius venimus?' (PHIL.) nihil est adhuc disputatum,
et | quoniam est integrum, libenter tibi Laeli ut de eo *43*
disseras equidem concessero.' (LAEL.) 'immo vero te au-
diamus, nisi forte Manilius interdictum aliquod inter 10
duos soles putat esse componendum, ut ita caelum pos-
sideant ut uterque possederit.' tum MANILIUS: 'pergisne
eam Laeli artem inludere, in qua primum excellis ipse,
deinde sine qua scire nemo potest quid sit suum quid
alienum? | sed ista mox; nunc audiamus Philum, quem *44*
video maioribus iam de rebus quam me aut quam 15
P. Mucium consuli.'

14 21 Tum PHILUS: 'nihil novi vobis adferam, neque quod
a me sit ⟨ex⟩cogitatum aut inventum; nam memoria
teneo C. Sulpicium Gallum, doctissimum ut scitis ho- 20
minem, cum idem hoc visum diceretur et esset casu
apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat, sphaeram
quam M. Marcelli avus captis | Syracusis ex urbe locu- *103*
pletissima atque ornatissima sustulisset, cum aliud
nihil ex tanta praeda domum suam deportavisset, ius- 25
sisse proferri; cuius ego sphaerae cum persaepe propter
Archimedi gloriam nomen audissem, speciem ipsam
non sum tanto opere admiratus; erat enim illa venu-

---

3 OMNIS|QUEAUID[os]AE|OMNIS 4 *Arusianus Messius IV 21:* Cic. de rep. I. Ipsa cognitio nos delectaverit 5 INPEN|OIO 7 AON[u]OC 8 libenter ... 9 concessero *Anal. gramm. ed. Endlicher p. 160* 11 duo *Mos. cl. §§ 15. 19* PUTA[te]SSE ponendum *Zie.* 13 excellis *Mos.* EXCELLO, *sed litteras* is *a p supra* O *scriptas dispexisse mihi videor* 14 QUIO|QUIO 15 PHILUMQ[ue] 18 PILUS 19 *add. Zie. cl. p. 15, 18* 22 APUT SFAERAM 23 MAR|CELL[a u]IUS 24 cum ... 25 deportavisset *Arus. Mess. IV 28* ex tanta praeda *om. Arus.* 26 SFAERE

stior et nobilior in volgus, quam ab eodem Archimede
factam posuerat in templo Virtutis Marcellus idem. sed 22
104 posteaquam | coepit rationem huius operis scientissime
Gallus exponere, plus in illo Siculo ingenii quam vi-
5 deretur natura humana ferre potuisse iudicabam fuis-
se. dicebat enim Gallus sphaerae illius alterius solidae
atque plenae vetus esse inventum, et eam a Thalete
Milesio primum esse tornatam, post autem ab Eudoxo
q u. Cnidio, discipulo ut ferebat Platonis, eandem illam astris
65 quae caelo inhaererent es|se descriptam; cuius omnem
11 ornatum et descriptionem sumptam ab Eudoxo multis
annis post non astrologiae scientia sed poëtica quadam
facultate versibus Aratum extulisse. hoc autem sphae-
rae genus, in quo solis et lunae motus inessent et earum
15 quinque stellarum quae errantes et quasi vagae nomi-
narentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri, at-
66 que in eo admirandum esse inventum | Archimedi, quod
excogitasset quem ad modum in dissimillimis motibus
inaequabiles et varios cursus servaret una conversio.
20 hanc sphaeram Gallus cum moveret, fiebat ut soli luna
totidem conversionibus in aere illo quot diebus in ipso
caelo succederet, ex quo et in [caelo] sphaera solis fieret
eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam
quae esset umbra terrae, cum sol e regione *'

---

1 NO|UILIOR 5 iudicabam *Mai*] IUDICAM (bat supra) (iudicavi *Krarup Mue.*) 6 SFERAE (a supra) 7 ATHLETA (a, e supra) 8 ᵗORNATAM 9 ASTELLIS|ISQ (r supra). *sed lineam supra* q *add. p* astris stellisque quae *Bai. Mue.*
10 IN|HERERENT (astris caelo inhaerentibus *Mai; cf. Dur. p. 35 et 63 et Ha. ad l.*) 12 ASTROLO|GIAᵉ 13 SPHE|RAE *(del. Fr.)*
14 SOLLIS *sed altera* l *erasa* ˡUNAE 15 QUE (a supra) UAGE (a supra)
17 eo *Hein.* EA (o supra) *(quod* EA *esse in P affirmat vB., errat) cf. Lact. inst. 2, 5, 18* 18 DIMSSIMILILIMIS 20 SPHE|RAM (a supra) 21 QUOD
22 EX *hab. P* (ET *falso vB.*) *del. Hein.* et in caelo et in sphaera *Dobree* ut in caelo ita in sphaera *Wolff* SPHE|LA (a supra)
23 metam *add. p* 24 TERRE (a supra) CUMSOˡ|LEREGIONE *(primum* l *deleta tunc erasa) de lacuna cf. Mei. 104 sq.*

[Exciderunt quaternionis VI. foliorum interiorum paria tria praeter unum folium 59/60, quod sex illorum foliorum fuit aut secundum aut quartum, cf. p. VIII sq.]

15 23 (SCIP.) '* fuit, quod et ipse hominem diligebam et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoveram. memini me admodum adulescentulo, cum pater in Macedonia consul esset et èssemus in castris, perturbari exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito candens et plena luna defecisset. tum ille cum legatus noster esset anno fere an|te quam consul est declaratus, haud dubitavit postridie palam in castris docere nullum esse prodigium, idque et tum factum esse et certis temporibus esse semper futurum, cum sol ita locatus fuisset ut lunam suo lumine non posset attingere.' 'ain tandem?' inquit TUBERO; 'docere hoc poterat ille homines paene agrestes, et apud imperitos audebat haec dicere?' (SCIP.) 'ille vero, et magna quidem cum *

*

24 (SCIP.) * ⟨neque in⟩|solens ostentatio neque oratio abhorrens a persona hominis gravissimi; rem enim magnam ⟨erat⟩ adsecutus, quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque deiecerat.

16 25 Atque eius modi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacedaemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae, cum obscurato | sole tenebrae factae essent repente, Athenien-

---

1 et] ed *add. p* DI|LIGEBAMETIN|PRIMISDILIGE|BAMETIN-PRI|MISPATRI 4 CONS·ESSETET, *sed* ET *priores in lacuna maximam partem perierunt* 5 PERTUBARI 6 SUBI[i]|ITO MET 8 POST|TRIDIE 10 TEMPORIB.[esse]|ESSEMPER 12 POS|SET *ita ut* OS *ligatae sint (cf. vB.)* [a]IN I-|QUID 13 APUT 14 ILLA 17 *add. Mai* 19 *suppl. Hein.* (est *post* adsecutus *Mai*) PERTUBATIS 20 DEIECE|RET 21 ADQ. QUIDdam|QUID UELLO 22 LACAEDEMO|NI[i] 24 CONSILIAO 25 sole] L *ras. facta ex* O REPETENTE A|TDENIENSIUM

siumque animos summus timor occupavisset, docuisse civis suos dicitur, id quod ipse ab Anaxagora cuius auditor fuerat acceperat, certo illud tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecis-
5 set; itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri
Q. UI. non posse nisi intermenstruo tempore. quod cum dispu-
279 tando ratio|nibusque docuisset, populum liberavit metu; erat enim tum haec nova et ignota ratio, solem lunae opposita solere deficere, quod Thaletem Milesium pri-
10 mum vidisse dicunt. id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit; qui ut scribit, anno quinquagesimo ⟨et⟩ CCC. fere post Romam conditam 'Nonis Iunis soli luna obstitit et nox.' atque hac in re tanta inest ratio
280 atque sollertia, | ut ex hoc die quem apud Ennium et
15 in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint usque ad illam quae Nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo; quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in caelum dicitur sustu-
20 lisse.'

Tum TUBERO: 'videsne Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc * (17 26)

[Excidit quaternionis VII. folium secundum.]

121 (SCIP.) * lis, quae videant ceteri. quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna
25 perspexerit, aut diuturnum, qui cognoverit quid sit aeternum, aut gloriosum, qui viderit quam parva sit terra,

---

3 ILLUT   6 NISICER|TOTEMPORE|CUMQUOD|CUMDISPU| (intermenstruo) TANDO (certo *receperunt Mai. Mue. alii*)   9 OPPOSITUM   11 *Enn. ann. 163 V.*[2]   FUGIO   quum, ut scribit *Ha.* qui sic scribit *Mo.* ut qui scr. *Fr.*   12 *add. Beier*] QUIN|QUAGESIMO| CCCFERE *unde* CCC. quinquagesimo *Mai alii* quinquagesimo CCC. *Ha.*   NON·   Iunonis *Hullemann*   13/14 ADQUE *bis*   14 SOLLERTI[a]|AUT   APUT   15 SUPERIO|R(e)IS   16 REPU|TAT(a)E   Q̄. *sed lineam supra add. p*   17 QUINCTILI|BUS   18 HUMEXI|(anum) TUM   21 AFRI|CANAE   23 ⟨cernamus ocu⟩lis *Otto*   Q̄. *ut v. 16*   26 QUIDUIDERIT   SI(t)TERRA

primum universa, deinde ea pars eius quam homines
incolant, quamque nos in exigua eius parte adfixi, plu-
rimis ignotissimi gentibus, speremus tamen nostrum
27 nomen volitare et vagari | latissime? agros vero et ae- *132*
dificia et pecudes et inmensum argenti pondus atque 5
auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod
earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, in-
certus dominatus, saepe etiam taeterrimorum hominum
inmensa possessio, quam est hic fortunatus putandus!
cui soli vere liceat omnia non Quiritium sed sapien- 10
tium iure pro suis vindica|re, nec civili nexo sed com- *139*
muni lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuius-
quam, nisi eius qui tractare et uti sciat; qui inperia
consulatusque nostros in necessariis, non in expetendis
rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non prae- 15
miorum aut gloriae causa adpetendos putet; qui deni-
que, ut Africanum avum meum scribit Cato solitum
esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam |
se plus agere quam nihil cum ageret, numquam minus *140*
28 solum esse quam cum solus esset. quis enim putare 20
vere potest, plus egisse Dionysium tum cum omnia
moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam eius
civem Archimedem cum istam ipsam sphaeram, nihil
cum agere videretur, de qua modo dicebatur effecerit?
quis autem non ma|gis solos esse, qui in foro turba- *141*
que quicum conloqui libeat non habeant, quam qui nullo 25
arbitro vel secum ipsi loquantur, vel quasi doctissi-

---

2 NOXEXI|CUEIUS (s in, a) parte eius *Zie.* adfixi] *post* F *littera erasa*
5 AOQUE 7 *Non. p. 203, 19:* quorum est levis fructus, incer-
tus dominatus 8 TECERRIMO|RUM (t) (deterrimorum *Ha. Mue. Cast.*) 9 INME-|SAM (iniusta *Fr.*) 10 SOLUERE SET (i)
11 nexo *Mai* SEXO COM|MUNICE (le) 12 Q. *sed lineam add.* p
13 UT (i) 15 FUGENDI (n) 17 Cato] *HRR Peter I² p. 94, 4*
19 ACERE[e] *post* ageret *verba* numquam se plus agere *repetivit* P *delevit* p 23 SPAE|RAM (SFAERAM *perperam Dur. vB.*)
24 de ... dicebatur *del. Osann* (*ante* nihil *pon. Steinacker*)
27 ARBITRIO, *sed* I *altera erasa*

morum hominum in concilio adsint, cum eorum inventis scriptisque se oblectent? quis vero divitiorem quemquam putet quam eum cui nihil desit quod quidem natura desideret, aut potentiorem quam illum qui omnia
142 quae expe|tat consequatur, aut beatiorem quam qui
5 sit omni perturbatione animi liberatus, aut firmiore fortuna quam qui ea possideat quae secum ut aiunt vel e naufragio possit ecferre? quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius,
10 quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia ducentem nihil umquam nisi sempiternum et divinum
127 animo | volutare? cui persuasum sit appellari ceteros homines, esse solos eos qui essent politi propriis humanitatis artibus? ut mihi Platonis illud, seu quis dixit 29
15 alius, perelegans esse videatur: quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animadvertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam
128 esse descriptas; | quas ut vidisset, exclamavisse ut bono
20 essent animo; videre enim se hominum vestigia; quae videlicet ille non ex agri consitura quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur. quam ob rem Tubero semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt.'

25 Tum LAELIUS: 'non audeo quidem' inquit 'ad ista 18 Scipio dicere, neque tam te aut Philum aut Manilium * 30

[Excidit quaternionis VII. folium septimum.]

---

1 ATSINT 2 SCRIBTISQ.|SE OBECTENT (l supra) 4 QUANTU–|ILLUMOMNIA|QUAE EXPEC|TAT (m supra, qui supra) 13 SO|LOQEOS (s supra) PRO|PRIS (i supra) *nisi fallor; legebant* PRO|PRIS 14 ILLUT 15 alius] *scil. Aristippus, cf. Vitr. 6, 1, 1* QUAM (e supra) 19 exclamavisse *add.* p *supra* SETUTBONO 20 quae ... 22 interpretabatur *Non. p. 195, 7* QUE (a supra) 21 quam ⟨non⟩ *Fr.*, ⟨nullam⟩ *Cast.* 22 INTERPRAE|TABATUR 23 TUAS 25 equidem *Mos.* IN|QUIO 26 TE-QUAMPILU–|AUTMANLIUM (ut, l l supra) *litteris* UM *ligatis*

(LAEL.) * in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic ad imitandum, 285
'Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus'
qui 'egregie cordatus' et 'catus' fuit et ab Ennio dictus
est, non quod ea quaerebat quae numquam inveniret, 5
sed quod ea respondebat quae eos qui quaesissent et
cura et negotio solverent, cuique contra Galli studia disputanti in ore semper erat ille | de Iphigenia Achilles: 286
'Astrologorum sígna in caelo — quíd sit observátionis,
Cúm capra aut nepa aút exoritur nómen aliquod béluarum —, 10
Quód est ante pedes némo spectat, caéli scrutantúr plagas.'
atque idem — multum enim illum audiebam et libenter
— Zethum illum Pacuvi nimis inimicum doctrinae esse 15
dicebat; magis eum delectabat Neoptolemus Ennii, qui Q UII
se ait 'philosophari | velle, sed paucis; nam omnino 181
haud placere'. quodsi studia Graecorum vos tanto opere
delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae
vel ad usum vitae vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. istae quidem artes, si modo aliquid, 20
⟨id⟩ valent, ut paulum acuant et tamquam inritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere.'

19 31 Tum TUBERO: | 'non dissentio a te Laeli, sed quaero 182

---

3 *Enn. ann. 331 V.² (del. Dob. Ha.)* 4 EGREGIE[sic] EST. CAUTUS catus *del. Dob.* ⟨et⟩ fuit *Anspach* 5 QUE[a]M
7 STU DIO[a] 8 erant *Mai* ille] *utrum* Λ *in* E *an* E *in* Λ *correcta sit, diiudicare non potui* IFIGENIA Achillis *Mai* Achillei *Steinacker* *Enn. scaen. 242 sq. V.² 199 sq. Ribb.³* 9 *post* caelo *distinxit Zie.* (*post* signa *Bue.*) quid sit] quaesit *Leopardi* quid fit *Va.* observat: Iovis *Mai* observant: Iovis *Naeke* observantium *Leo*, De trag. Rom.; *cf. Mei. 109. Zie. Herm. 85* 10 BELU|UARUM 15 ZETHUM; *quod et* M *deletam esse contendunt Dur. vB., errant: maculae sunt (sic et Mau)* PACU[ui]|UI 16 EN[i]NI *supra* QUI *macula potius est quam* o 17 *Enn. scaen. 376 V.² 340 Ribb.³* FILOSOFARI SET 19 fusa *Mdv. Ha.* QU[a]E 21 IST[a]E 22 id *add. Mue.* valent, ⟨id valent⟩ *Alanus* ACUACUANT 24 SET

quae tu esse maiora intellegas. (LAEL.) dicam mehercule
et contemnar a te fortasse, cum tu ista caelestia de
Scipione quaesieris, ego autem haec quae videntur ante
oculos esse magis putem quaerenda. quid enim mihi
5 L. Pauli nepos, hoc avunculo, nobilissima in familia
atque in hac tam clara re publica natus, quaerit quo
modo duo soles visi sint, non quaerit cur in una re
publica duo senatus et duo paene iam populi sint? nam
§13 ut vi|detis mors Tiberii Gracchi et iam ante tota illius
10 ratio tribunatus divisit populum unum in duas partis;
obtrectatores autem et invidi Scipionis, initiis factis
a P. Crasso et Appio Claudio, tenent nihilo minus illis
mortuis senatus alteram partem, dissidentem a vobis
auctore Metello et P. Mucio, neque hunc qui unus
15 potest, concitatis sociis et nomine Latino, foederibus
§14 violatis, triumvi|ris seditiosissimis aliquid cotidie novi
molientibus, bonis viris locupletibus perturbatis, his
tam periculosis rebus subvenire patiuntur. quam ob 32
rem si me audietis adulescentes, solem alterum ne me-
20 tueritis; aut enim nullus esse potest, aut sit sane ut vi-
sus est, modo ne sit molestus, aut scire istarum rerum
nihil, aut etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam
§15 scientiam nec beatiores esse possumus; sena|tum vero
et populum ut unum habeamus et fieri potest, et per-
25 molestum est nisi fit, et secus esse scimus, et videmus
si id effectum sit et melius nos esse victuros et beatius.'

---

1 intellegas] *supra* λ *scr.* ı *m. 1, et sic Fr. Cast.* ^me^HERCU|LE
3 QUE|SIERIS 4 MAGIS^putem^QUE|RENDA 6 QUE^a^RIT 6/7 quo
modo ... quaerit *add. p* 8 POPU|LIS^int^NAM 11 OBT^r^ECTA-
TORES IN|UIDISSCIPI^on^IS| INITIONIS 14 ⟨Q.⟩ Metello *Osann*
15 SO|CIS 17 molientibus *Mos.* MOUENTIBUS locupletibus *del.*
Mue. loc.-⟨que⟩ *Cast.* PER|TU^r^BATIS 18 TĀ *sed lineam add. p*
QUAMSI^obrem^ 19 METUERIT^nl^IS|IS'AUTEMNUL|LUS 20 UTS^ui^|US
21 aut] nam *Kayser, del. Fr.* ⟨nam⟩ aut *Cast.* 22 A^u^T
25 SCIĖMUS *littera* E *primum deleta deinde erasa* 26 NOSS^es^E

20
33 Tum MUCIUS: 'quid esse igitur censes Laeli discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum quod postulas?' (LAEL.) 'eas artis quae efficiant ut usui civitati simus; id enim esse praeclarissimum sapientiae munus maximumque virtutis | vel documentum vel officium 216 puto. quam ob rem ut hae feriae nobis ad utilissimos 6 rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet quem existimet esse optimum statum civitatis; deinde alia quaeremus. quibus cognitis spero nos ad haec ipsa via perventuros, earumque re- 10 rum rationem quae nunc instant explicaturos.'

21
34 Cum id et Philus et Manilius et Mummius admodum adproba⟨vissent⟩ *

[Excidit quaternionis VIII. folium quartum.]

nullum est exemplum cui malimus adsimulare rem publicam. *(Diomed. GL I 365,20: simulat per u hoc est* 15 *ὁμοιάζει, ut Cic. de rep.)*

(LAEL.)'* non solum ob eam causam fieri volui, quod 293 erat aequum de re publica potissimum principem rei publicae dicere, sed etiam quod memineram persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio, duobus 20 Graecis vel peritissimis rerum civilium, multaque colligere ac docere, optimum longe statum civitatis esse eum quem maiores nostri nobis reliquissent. qua in disputatione quoniam tu | paratior es, feceris — ut etiam 294 pro his dicam — si de re publica quid sentias explica- 25 ris, nobis gratum omnibus.'

---

2 ISTUT QUIOPOSTULASISEASARTISQUE (o, a above) 4 SUMUS (i above) (esse pos)simus *Zie.* 6 QAM (u above) *sed* Q *ex* I *fecit p* 9 DEALIQ·¯|RAMUS (inde a, e above) 11 QUE (a above) 12 PHI|LUS AMMO|DUMPROBA (ad, b above) 14 cui malimus *Osann* quam alimus *vel* alius *codd. Diom.; post hoc fg. ponebant illud quod nos nunc Poeschelium 28, 35 et Meisterum 106 secuti cl. de leg. 3, 2, 4 ante 37, 58 (p. 35, 11) damus; Nonianum hoc frustulum ante Diomedianum exhibet Bue.* 17 UOLUIT

18 AECUM 19 PERSE|PETAE (a above) 21 UELGRAECIS|UEL

24 PARATIONES (r above)

22 35 Tum ille (SCIP.): 'non possum equidem dicere me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere versari, quam in ista ipsa quae mihi Laeli a te proponitur. etenim cum in suo quemque opere artificem, qui quidem ex- 5 cellat, nihil aliud cogitare meditari curare videam, nisi 221 quo sit in illo gene|re melior, ego cum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, procuratio atque administratio rei publicae, non me inertiorem esse confitear quam opificem quemquam, si mi- 10 nus in maxima arte quam illi in minimis operae consumpserim? 36 sed neque iis contentus sum quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapien- 222 tissimique homines reliquerunt, neque | ea quae mihi videntur anteferre illis audeo. quam ob rem peto a vo- 15 bis ut me sic audiatis: neque ut omnino expertem Graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem, sed ut unum e togatis patris diligentia non inliberaliter institutum, studioque discendi a pueritia incensum, usu tamen et domesticis praeceptis 20 multo magis eruditum quam litteris.'

223 23 37 Hic PHILUS: 'non | hercule' inquit 'Scipio dubito, quin tibi ingenio praestiterit nemo, usuque idem in re publica rerum maximarum facile omnis viceris; quibus autem studiis semper fueris tenemus. quam ob rem si ut dicis 25 animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio; spero enim multo uberiora fore quae a te dicentur, quam illa quae a 224 Graecis nobis scripta sunt omnia.' | tum ille (SCIP.) 'permagnam tu quidem expectationem, quod onus est ei 30 qui magnis de rebus dicturus est gravissimum, inponis

---

4 OPORE 5 ALIUT 6 INUNUM 7 PRO|CURATOAOQ. 8 INRITIO|REM (e *supra* R) 10 CON|SUMSERINT|SET 11 iis *Zie.* HIS Q̄. *sed lineam add. p* 13 HO|MINIS 17 SET 21 PHILUS 22 USUQUIDEM *em. Willis* 23 autem ⟨in⟩ *Mos. Mei. Bue.* 24 ⟨deditus⟩ fueris *Mae.* floruerit *Kroll* 25 animum ⟨omnem mentem⟩ [quo]que *Skutsch* 28 GRAECS (i *supra*) nobis] nobilissimis *Creuzer* hominibus *Or. Mue.*; *del. Ha.* (nobis relicta sunt *Osann*)

orationi meae.' Et PHILUS: 'quamvis sit magna, tamen eam vinces ut soles; neque enim est periculum ne te de re publica disserentem deficiat oratio.'

24 38 Hic SCIPIO: 'faciam quod vultis ut potero, et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in 5 rebus disserendis utendum esse si erro|rem velis tol- 195 lere, ut eius rei de qua quaeretur si nomen quod sit conveniat, explicetur quid declaretur eo nomine; quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem; numquam enim quale sit illud de quo disputabitur in- 10 tellegi poterit, nisi quod sit fuerit intellectum prius. quare quoniam de re publica quaerimus, hoc primum videamus quid sit id ipsum quod quaerimus.' | cum ad- 196 probavisset LAELIUS, 'nec vero' inquit AFRICANUS 'ita disseram de re tam inlustri tamque nota, ut ad illa elementa 15 revolvar quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordiar, verbisque quid sit et quot modis quidque dicatur definiam saepius; apud pruden- q. VIII. tes enim homines et in maxima re publica sum|ma cum 61 gloria belli domique versatos cum loquar, non com- 21 mittam ut sit inlustrior illa ipsa res de qua disputem, quam oratio mea; nec enim hoc suscepi ut tamquam magister persequerer omnia, neque hoc polliceor me effecturum ut ne qua particula in hoc sermone praeter- 25 missa sit.' tum LAELIUS: 'ego vero istud ipsum genus orationis quod polliceris expecto.'

25 39 'Est igitur,' inquit AFRICANUS, 'res publica | res po- 62 puli, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris 30

---

1 PHILUS 2 neq. NEQETE|DE (with superscript t, te) (*bis igitur corr. p*) 4 ETIAMGREDI|ARIN (n, n) (et iam ingrediar *Ha.*) 7 DEQUAERI|TUR (qua, e) 9 ETDE|CEBIT (tum demum) 10 UNUMQUAM ILLUT 11 quid *Hein. Cast.* 13 ADPROBAUISSENT 15 UT (*non* UTI *quod affirmat vB.*) 17 PROGENIAE 18/19 quot modis *Mai* COMMODIS 19 APUT 20 in *supra add. p* 22 ut ⟨non⟩ *Mue.* 26 ISTUT 27 EX|CEPTO (p, c)

consensu et utilitatis communione sociatus. eius autem prima causa coëundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio; non est enim singulare nec solivagum genus hoc, sed ita ge-
5 neratum ut ne in omnium quidem rerum affluen⟨tia⟩ *

[Excidit quaternionis VIIII. folium secundum.]

idque ipsa natura non invitaret solum sed etiam cogeret *(Non. p. 321,16).*

[Urbis condendae originem atque causam non unam intulerunt, sed alii eos homines qui sint ex terra pri- 40
10 *mitus nati, cum per silvas et campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris vinculo cohaererent, sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent, bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse commemorant. tum*
15 *eos qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui ad alios homines decucurrisse, praesidium implorasse et primo nutibus voluntatem suam significasse, deinde sermonis initia temptasse, ac singulis quibusque rebus nomina inprimendo*
20 *paulatim loquendi perfecisse rationem. cum autem multitudinem ipsam viderent contra bestias esse tutandam, oppida etiam coepisse munire, ut vel quietem noctis tu-*

---

2 INBECILITAS (I *suprascr.*) 4 SINGULARIE *sed* I *erasa* SET . 5 AFLUEN| *suppl. Mai* adfluentibus copiis *Klotz cl. Cic. de off. 1, 43, 153, sed cf. Herm. 66, 285* 6 *huc rettulit Bue. (ferebatur inter fragmenta incerta)* 8 *verba* brevi multitudo dispersa atque vaga concordia civitas facta erat, *quae afferebant ex Aug. epist. 138, 10, CSEL. 44 p. 135, 8* (quid enim est res publica nisi res populi? res ergo communis, res utique civitatis. quid est autem civitas nisi hominum multitudo [multitudo hominum *cod. unus et editt.*] in quoddam vinculum redacta concordiae? apud eos [*ie.* auctores Romanos] enim legitur ita [ita legitur *editt.*]: brevi *eqs.*) *omisi cum Bue. ut ex Sallustio coni. Cat. 6, 2, non ex Cic., deprompta; cf. Krarup*[2] *87.* | *locum Lactantii a Maio allatum praetermittere nolui, quamquam maiorem certe partem e Lucr. 5, 805 sq. petitam esse apparet*
16 decurrisse *codd. dett.* 19 inponendo *codd. recent.* 20 autem ⟨nec⟩ *Puteani m. rec. et quid. editt.* 21 tutandam *Bonon. m. rec.* tutandum *Bonon. m. 1* tutam *vel* tuttam *cet.* ⟨desti⟩tutam *male Thilo*

*tam sibi facerent, vel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando sed obiectis aggeribus arcerent. * (18) Haec aliis delira visa sunt ut fuerunt, dixeruntque non ferarum laniatus causam fuisse coëundi, sed ipsam potius humanitatem, itaque inter se* 5 *congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens et communionis ac societatis adpetens esset. (Lact. inst. 6,10,13—15.18.)]*

26 41 (SCIP.) * ⟨quae⟩dam quasi semina, neque reliquarum 211 virtutum nec ipsius rei publicae reperiatur ulla institu- 10 tio. hi coetus igitur hac de qua exposui causa instituti, sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; quam cum locis manuque saepsissent, eius modi coniunctionem tectorum oppidum vel urbem appellaverunt, delubris distinctam spatiisque communibus. 15 omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis qualem | exposui, omnis civitas, quae est constitutio po- 212 puli, omnis res publica, quae ut dixi populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est 20 42 quae causa genuit civitatem. deinde aut uni tribuendum est, aut delectis quibusdam, aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. quare cum penes unum est omnium summa rerum, regem illum | unum vocamus, et 95 regnum eius rei publicae statum. cum autem est penes 25 delectos, tum illa civitas optimatium arbitrio regi dicitur. illa autem est civitas popularis — sic enim appellant —, in qua in populo sunt omnia. atque horum trium generum quodvis, si teneat illud vinculum quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit, non 30

---

1 ut *om. codd. quid.* 5 itaque] ideoque *Heu.* 6 hominis *Bonon. m. 1* 9 *suppl. Mai; iustitiae mentio videtur praeisse* 10 REP|PERIATUR 11 HIC|^co^COETUS, *sed* C *erasa* 12 CER|TE (o *superscr.*) 13 quam ... 17 populi *Non. p. 429, 8* 15 DELUBRI^s^ 16 omnis *add. p et Non.* 17 CIUITATIS quaest *Non.* 20 REFE|RENDAMESTIQUE (u, a *superscr.*) 21 uni *add. p* 22 ADLECTIS (ut e *superscr.*) 23 quare *add. p* PES (ne *superscr.*) 26 AR|BITRO (i *superscr.*) 29 ILLUTUINCLUM (u *superscr.*) 30 SO|CIETATEM

perfectum illud quidem neque mea sententia optimum,
96 sed tolerabile | tamen, et aliud ⟨ut⟩ alio possit esse praestantius. nam vel rex aequus ac sapiens, vel delecti ac principes cives, vel ipse populus, quamquam id est mini-
5 me probandum, tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus posse videtur aliquo esse non incerto statu.

27 43 Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii, et in optimatium dominatu vix parti-
105 ceps libertatis potest esse | multitudo, cum omni con-
11 silio communi ac potestate careat, et cum omnia per populum geruntur quamvis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua, cum habet nullos gradus dignitatis. itaque si Cyrus ille Perses iustissimus
15 fuit sapientissimusque rex, tamen mihi populi res — ea enim est ut dixi antea publica — non maxime expetenda
106 fuisse illa videtur, cum regeretur unius nutu † ac | modo; si Massilienses nostri clientes per delectos et principes cives summa iustitia reguntur, inest tamen in ea
20 condicione populi similitudo quaedam servitutis; si Athenienses quibusdam temporibus sublato Areopago nihil nisi populi scitis ac decretis agebant, quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant, non tenebat ornatum suum civitas.

28 44
25 Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum pu-
225 blicarum non turbatis atque permix|tis, sed suum sta-

1 ILLUT SENten TIA 2 SED *P* est *Haupt* ⟨est⟩ sed *Mue.* et (ET *Mau vB. immerito*) aliud (ALIUT *P*) ⟨ut⟩ *Osann* et ⟨ut⟩ aliud *Hoppe* ut *pro* et *Or.* sed ut *Haupt* sed tolerabile ut tamen aliud *Fr.* sed tol. tamen est ⟨ut⟩ aliud *Otto Cast.* 3 AECUS DE|LECTI *in P esse contendunt Dur. vB. immerito* DEL|LECTI *Mau* 5 INI|IQUITATIBUS, *sed* I *secunda erasa* 7 *post* STATU *littera erasa* 8 SET 9 consili *legendum clausulae causa*
13 habeat *Hein.* (quoniam habet *Ha.*) 17 U|NUS ac modo *prava puto* ac ⟨voluntate; eodem⟩ modo *Cast.* ac commodo *W. Schmid* καθ' ἑνὸς νεῦμα καὶ μέτρον *interpretatur Hommel 324* 19 EA]E *expunctam et erasam esse iniuria affirmat vB.* 20 POPULIS *et* S *fortasse erasa* servitutis ... 21 quibusdam *inter lineas add. p* 21 AREO|POGO 23 habebat *Hein.* 26 SET

tum tenentibus. quae genera primum sunt in iis singula
vitiis quae ante dixi, deinde habent perniciosa alia vitia;
nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod
non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps
ac lubricum. nam illi regi, ut eum potissimum nominem, 5
tolerabili aut si voltis etiam amabili Cyro subest ad in-
mutandi animi licentiam crudelissimus il|le Phalaris, 226
cuius in similitudinem dominatus unius proclivi cursu
et facile delabitur. illi autem Massiliensium paucorum
et principum administrationi civitatis finitimus est qui 10
fuit quodam tempore apud Athenienses triginta ⟨viro-
rum illorum⟩ consensus et factio. iam Atheniensium
populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requira-
mus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam
pesti * 15

[Excidit quaternionis VIIII. folium septimum.]

29 45 (SCIP.) '* taeterrimus, et ex hac vel optimatium vel fac- 75
tiosa tyrannica illa vel regia vel etiam persaepe popu-
laris, itemque ex ea genus aliquod ecflorescere ex illis
quae ante dixi solet, mirique sunt orbes et quasi cir-
cuitus in rebus publicis commutationum et vicissitu- 20
dinum; quos cum cognosse sapientis est, tum vero pro-
spicere inpendentis, in gubernanda re publica mode-
rantem cursum atque in | sua potestate retinentem, magni 76
cuiusdam civis et divini paene est viri. itaque quartum
quoddam genus rei publicae maxime probandum esse 25
sentio, quod est ex his quae prima dixi moderatum et
permixtum tribus.'

---

2 QU[a]E UT[i]IA (vicina *Fr.*) 5 N[o]E|MINEM 6 [am]ABILI invitandam *G. Hermann* incitandam *Pascal* immutandam animi sententiam *Dob.* in⟨lustrandam⟩ mutandi *Wagenvoort cf. Herm. 66, 286 et Mei. 108* 8 CURISUM 9 [e]DILABITURILL[i]E 11 APUT *add. Zie. cl. III 44* virorum *Mai* illorum *Mos.* tyrannorum *Cast.* 15 *ad lacunam refert Bue. verba a Nonio p. 526 laudata, quae nos (cum Mei.) p. 2 attulimus (fg. 1f)* 16 TETERRIMUS *P* deterrimus *Krarup cl. I 65. II 47* 18 aliquod] quodque *Bake* 19 QU[a]E CIRCUMITUS 22 REMP. 23 CURSU[m] RETINENTES[m] 24 CU[i]IUS 26 his] iis *Mue.* QU[a]E

30 46 Hic LAELIUS: 'scio tibi ita placere Africane; saepe enim ex te audivi; sed tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum velim scire quod q. UIIII· optimum iudices. nam vel profuerit aliquid ad cog *'

[Excidit quaternionis X. folium primum.]

31 47 61 (SCIP.) '* et talis est quaeque res publica, qualis eius 6 aut natura aut voluntas qui illam regit. itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet; qua quidem certe nihil potest esse dulcius, et quae si aequa non est ne liber- 10 tas quidem est. qui autem aequa potest esse — omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus, sed in istis civitatibus in quibus verbo sunt 62 li|beri omnes? ferunt enim suffragia, mandant inperia magistratus, ambiuntur, rogantur, sed ea dant [magis] 15 quae etiamsi nolint danda sint, et quae ipsi non habent unde ali petunt; sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii delectorum iudicum, quae familiarum vetustatibus aut pecuniis ponderantur. in libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est civium qui *

[Excidit quaternionis X. folium tertium.]

32 48 175 (SCIP.) *⟨po⟩pulo aliquis unus pluresve divitiores opu- 21 lentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia nata esse commemorant, cedentibus ignavis et inbecillis et adrogantiae divitum succumbentibus. si vero

---

1 AFRI|CANÀE 2 SET MOLESTŪ, *lineam add. p* 3 quem *Or.* 4 *ad hanc lac. Bue. refert verba Nonii p. 276, 6, cf. p. 45* 10 ESE (s *supra*) 12 SET INIQUIBUS 13 FERUENT 14 SET *del. Mdv. (tuetur Lenchantin)* 15 QUE (a *supra*) sunt *Osann* QUE (a *supra*) 16 unde = a quibus *Mdv. ad Cic. fin.*[3] *p. 298* aliunde *Kroll* 17 Q·FAMILIARI|UM (uae *supra*) 18 PE|CUNIS (i *supra*) 19 UTRHO|DI|UTRHODI|| UTATHENIENSES (s *supra*) *unde* ut Rhodii ⟨sunt⟩, ut Athenienses *Ha. Cast.* (*malim* ut ⟨sunt⟩) 20 ⟨cum in po⟩pulo *Hein.* 21 EX-TITISSET (n *supra*) fastidio superbiam natam esse *Hein.* nata esse ⟨regna⟩ *Mos.* 22 INUECILLIS (b *supra*)

ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius, quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis unius cuiusque, pecuniae. hanc unam | rite rem publicam, id est *176* rem populi, appellari putant. itaque et a regum et a 5 patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari, non ex liberis populis reges requiri aut po-
49 testatem atque opes optimatium. et vero negant oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo et omnia referente ad incolu- 10 mitatem et ad libertatem suam nihil | esse inmutabilius, *169* nihil firmius; facillimam autem in ea re publica esse posse concordiam, in qua idem conducat omnibus; ex utilitatis varietatibus, cum aliis aliud expediat, nasci discordias; itaque cum patres rerum potirentur, num- 15 quam constitisse civitatis statum; multo iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius, 'nulla [regni] sancta societas nec fides est.' quare cum lex sit civilis societatis vincu|lum, ius autem legis aequale, quo iure societas *170* civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? 20 si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. quid est enim civitas nisi iuris societas civium? *

[Excidit quaternionis X. folium sextum.]

33 50 (SCIP.) * ceteras vero res publicas ne appellandas qui- *53* dem putant iis nominibus quibus illae sese appellari 25

---

2 DOMINIS|INTECUM (s, l supra) *sed* S *erasa* 3 UELJLI (b supra) 4 IDESTRITERE-P·REMPOPULI 6 DO|MINATIONES|OLERE (s supra), *sed* S *erasa* 7 POTESTTA|TEM, *tertia* T *et expuncta et erasa* 10 referente *Hein.* REFERENI|TI 12 facillimam . . . 13 omnibus *Non. p. 274, 27* 13 posse *add. Non.* 14 ALIS|ALIUT 17 MUNUS (i supra) *Enn. scaen. 404 V². 381 R³.* regni *del. Mai, cf. O. Skutsch Class. Quart. 1948, 94* 18 FIDESTEST SIT|CIUILISSIT 24 *post* civium *verba* 20 teneri . . . 21 si inge| *repetita sed expuncta, quamquam non iam ubique puncta cerni possunt, cf. vB.* (civium *retinui; adhuc ad geminationem referebant*) 28 IS (i supra)

velint. cur enim regem appellem Iovis optimi nomine hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus quam rex inportunus
5 potest: ut hoc populorum intersit utrum comi domino
54 an aspero serviant; quin serviant | quidem fieri non potest. quo autem modo adsequi poterat Lacedaemo illa tum, cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus
10 rex quicumque genere regio natus esset? nam optimatis quidem quis ferat, qui non populi concessu sed suis comitiis hoc sibi nomen adrogaverunt? qui enim iudicatur iste optimus? doctrina artibus studiis, | audio: quando? *

[Exciderunt quaternionis X. folium octavum et XI. folium primum.]

179 (SCIP.) * si fortuito id faciet, tam cito evertetur quam 34 51
16 navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. quodsi liber populus deliget quibus se committat, deligetque si modo salvus esse vult optimum quemque, certe in optimorum consiliis posita est civi-
20 tatium salus, praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praeesse inbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint. verum hunc
180 op|timum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae cum in pau-
25 cis est tum a paucis iudicatur et cernitur, opulentos

---

2 IMPERII (*non* inperii *ut vB.*) 4 tam enim esse *Mai* TAMENIINESSE rex *del. Mdv.* 7 LACAEDEMO 8 tum *supra add. p* 9 ut *Mai* CUM EST (se *supra*) 11 POPULO|CONCESSUS|SET (i *supra*) 12 qua *(sic)* . . . 13 quando *Non. p. 239, 9* (aemulus) QUIO (i *supra*) 13 audio quando *add. Non.* 15 SE id *supra add. p* 18 DELIGEQ (t *supra*) 19 civitatum *clausulam efficeret meliorem* 21 summi *supra add. p* praeesse *Ba.* PRAEESSENT *P* praesint *Ha.* 22 SET vellent *Creuzer* 24 UIRTUTES (i *supra*) 25 a *Mdv.* IN CERNITORAPULE-TOS (u, o *supra*)

homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant. hoc errore vulgi cum rem publicam opes paucorum, non virtutes tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine. nam divitiae, | nomen, opes vacuae consi- *117* lio et vivendi atque aliis imperandi modo dedecoris 6 plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis quam illa in qua opulentissimi opti-
52 mi putantur. virtute vero gubernante rem publicam, quid potest esse praeclarius? cum is qui inperat aliis servit 10 ipse nulli cupiditati, cum quas ad res civis instituit et vocat, eas omnis conplexus est | ipse, nec leges inponit *118* populo quibus ipse non pareat, sed suam vitam ut legem praefert suis civibus. qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si universi videre 15 optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures, error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. sic inter ⟨in⟩firmitatem uni|- *233* us temeritatemque multorum medium optimates posse- 20 derunt locum, quo nihil potest esse moderatius; quibus rem publicam tuentibus beatissimos esse populos necesse est, vacuos omni cura et cogitatione, aliis permisso otio suo, quibus id tuendum est neque committendum ut sua commoda populus neglegi a principibus 25
53 putet. nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque servari potest — ipsi enim | po- *234*

---

1 ETŪ 3 ᶜOEPERUNT 4 OP|TI|Mᵃᵗⁱᵘᵐ 5 eo nomine *del. Mdv. Ha. Mue.* nomine ⟨comprehensa⟩ *Lenchantin* 6 vivendi] iubendi *Osann* 7 DEMFORMIOR 8 O|PULENT|ISSIMI *satis clare dispici potest (male vB.)* 9 PUTĀ|TUR *sed lineam add. p* GUBER|NATE (n *suprascr.*) 10 TALIS (*expuncta* T, *non erasa, quod dicit vB.* 12 ESTINULLI|LACUPIDITATI 13 SET 14 PRAE-TERT (f *suprascr.*) 15 UI|DERET 16 CONSE⁻|TIRE, *item* 17 INEU⁻|DI (*conse- et ineu- male vB.*) 18 DELECTUS *sed* U *corr. in* O 19 infirmitatem *Mai* FIR|MITATEM UNI|US 23 ALIS 24 otio] negotio *Fr.* 25 PRINCIBUS

puli, quamvis soluti ecfrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus dilectus hominum et dignitatum —, eaque quae appellatur aequabilitas iniquissima est: cum enim par habetur honos sum-
5 mis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima est; quod in iis civitatibus quae ab optimis reguntur accidere non potest. haec fere Laeli
235 et quaedam eius|dem generis ab iis qui eam formam rei publicae maxime laudant disputari solent.'

10 Tum LAELIUS: 'quid tu' inquit 'Scipio? e tribus istis quod maxime probas?' (SCIP.) recte quaeris quod maxime e tribus, quonian eorum nullum ipsum per se separatim probo, anteponoque singulis illud quod conflatum fuerit ex omnibus. sed si unum | ac simplex
15 p⟨ro⟩|bandum ⟨sit⟩, | regium ⟨pro⟩|bem .... | pri ..
236 ..... | in .... | f .... | hoc loco appellatur, occurrit nomen quasi patrium regis, ut ex se natis ita consulentis suis civibus et eos con|⟨s⟩ervantis stu|⟨dio⟩sius quam | ..... entis | .... tem | .... us | ....
20 tibus | .... u|os sustentari unius optimi et summi viri diligentia. adsunt optimates, qui se melius hoc idem facere profiteantur, plusque fore dicant in pluribus
131 consilii quam in uno, et ean|dem tamen aequitatem et fidem. ecce autem maxima voce clamat populus neque

[margin: 35 54; 55]

---

2 TRIUUNT (b supra) IISIS *potius quam* IPSIS *videtur esse in P*
3 AEQUEQUEAP|PELLABITUR (a, a supra) 4 INI|QUISSIMAST (e supra) 6 est *Leopardi* SIT *P* fit *Or. Schue.* 9 MAXIMAE[e] 11 quod[1] *Ha.* QUIO QUOO (l supra) 13 SEPARATUM ILLUT (l supra) 14 SET SINPLEX (m supra) *folii angulo absciso 7 ultimorum versuum paginarum 235 et 236 partes minores maioresve perierunt; supplementa sunt Maii*
15 UEM (b supra) ⟨atque in⟩ pri⟨mis laudem⟩ *Mai* ⟨maxime et⟩ pri⟨mum ponam⟩ *Ha.; deinde sensum ita restituit Mai:* ⟨in primo genere tamen quod⟩ hoc loco *aliter alii* 18 UTEOS (e supra)
19 ⟨redig⟩entis *verisimiliter Mai, deinde* in servitutem *Mai* in egestatem *Ha.* US *dispexi cum Maio* IS *falso Dur. vB.* ⟨ut sane utili⟩us ⟨sit faculta⟩tibus ⟨et mente exig⟩uos *temptavit Mai, alia alii* 20 U|OSUSTENTA|RI (s supra) 21 OPTIMATEM (s supra) 23 EAM|DEM (n supra)

se uni neque paucis velle parere; libertate ne feris quidem quicquam esse dulcius; hac omnes carere, sive regi sive optimatibus serviant. ita caritate nos capiunt reges, consilio optimates, libertate populi, ut in conparando difficile ad eligendum sit quid maxime velis.' 5
(LAEL.) 'credo' inquit, 'sed expediri | quae restant vix *132*
poterunt, si hoc incohatum reliqueris.'

36
56
(SCIP.) 'imitemur ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens a Iove incipiendum putat.' (LAEL.) 'quo Iove? aut quid habet illius carminis simile haec oratio?' (SCIP.) 'tantum' inquit 'ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse omnes docti indoctique [expoliri] consentiunt.' 'quid?' inquit LAELIUS. et ille (SCIP.) 'quid censes nisi quod est | ante oculos? sive haec ad utilitatem vitae constituta sunt a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu, ut ait Homerus, totum Olympum converteret, idemque et rex et pater haberetur omnium, magna auctoritas est multique testes, siquidem omnis multos appellari placet, ita consensisse gentes decretis videlicet principum, nihil esse rege melius, quo|niam deos omnis censent unius regi numine; sive haec in errore inperitorum posita esse et fabularum similia dicimus, audiamus communis quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quae nos vix audiendo cognoscimus.' 'quinam' inquit LAELIUS 'isti sunt?' et

[margin: 10, *165*, 16, 20, *166*, 25]

---

1 PACIS (u supra A) PA|RARARE (e supra A bis) 2 CHARE|TAERE 4 ETIN (u supra E)
6 QUE 7 SIC 8 IMITABOR (e mu supra A) ªRATUM 9 quo Iovem *Us.*, *at cf. Va. opusc. II 432* 11 PRINCIPIAMUS (cipia supra), *altera* I *in* A *correcta* 13 OM|NESOOCTIQUE (docti in supra) EXPOLIRI (*male* expolire *vB.*) *fortasse lineolis del. p, del. Zie. Herm. 66, 287* (*post Or. qui* [que expoliri]); pariter *Ha. cl. Lact. inst. 1, 11, 5* explicate *Hoppe* expedire *Wagenvoort* 14 quid ⟨tum⟩ *vel* quid ⟨ita⟩ *Dob.* quid ad haec *Ba.* inquid *add. p* 16 sunt *Mos.* SINT a *add. p*
18 UTAITTOTUM|OLYMPDUM|HOMERUSHOMERUS *P transposuit Hein.*; Homerus *om. Ba. Ha.* 24 DIDICIMUS *em. Zie.* 26 NOX (s supra)

ille (SCIP.) 'qui natura omnium rerum pervestiganda senserunt omnem hunc mundum mente *'

[Exciderunt quaternionis XI. folium octavum et XII. folium primum.]

57 *[Longum est recensere quae de summo deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum* 5 *Stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon, vel nostrorum Seneca Stoicos secutus et ipse Tullius praedicaverint, cum hi omnes et quid sit deus definire temptaverint, et ab eo solo regi mundum adfirmaverint, nec ulli subiectum esse naturae, cum ab ipso sit omnis natura gene-* 10 *rata. (Lactantius epit. 4,3.)]*

Quare si placet deduc orationem tuam de eo loco ad haec citeriora. *(Non. p. 85, 18 et 289, 8).*

37 58 99 (SCIP.) '* sed si vis Laeli, dabo tibi testes nec nimis antiquos nec ullo modo barbaros.' (LAEL.) 'istos' inquit 15 'volo.' (SCIP.) 'videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem ut sine regibus sit?' (LAEL.) 'vero minus.' (SCIP.) 'quid ergo? haec quadringentorum annorum aetas ut urbis et civitatis num valde longa est?' (LAEL.) 'ista vero' inquit 'adulta vix'. (SCIP.) 'ergo 20 his annis quadringentis Romae rex erat?' (LAEL.) 'et 100 superbus quidem.' | (SCIP.) 'quid supra?' (LAEL.) 'iustissimus, et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sescentesimo rex erat.' (SCIP.) 'ergo ne iste quidem pervetus?' (LAEL.) 'minime, ac prope 25 senescente iam Graecia.' 'cedo, num' SCIPIO 'barbarorum Romulus rex fuit?' (LAEL.) 'si ut Graeci dicunt omnis aut Graios esse aut barbaros, vereor ne barbarorum rex fuerit; sin id nomen moribus dandum est,

---

1 PERUES|TIGANDOS [a] 2 OM|NES [m] EXITE [mente] *(legebant* EXILE) 6 praedicaverunt *Heu.* 11 *cf. ad p. 22, 14* de eo loco *Non. p. 85, 19* de caelo *289, 8* 13 SET 14 ANTIQUOS [s] istos *add.* ***p*** IN|QUIO 15 UI|DENE [s] 16 ***in mg. adscripsit*** excluso tarquinio ***manus recentior (non p)*** sit] fuit *Schue.* 19 EAUEROIN|QUIO [ista] 23 SES|CENTISSI- [e] MO 25 scipio ***add. p*** 26 sicut *Hein.* si⟨est⟩ *Zie.* DUNT [ic] 27 GRAE|COS [i] 28 FUIT

non linguis, non Graecos minus | barbaros quam Ro- *153*
manos puto.' et SCIPIO: 'atqui ad hoc de quo agitur non
quaerimus gentem, ingenia quaerimus. si enim et pru-
dentes homines et non veteres reges habere voluerunt,
utor neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus. *5*

38
59 Tum LAELIUS: 'video te Scipio testimoniis satis in-
structum, sed apud me, ut apud bonum iudicem, ar-
gumenta plus quam testes valent.' | tum SCIPIO: 'utere *154*
igitur argumento Laeli tute ipse sensus tui.' 'cuius'
inquit ille (LAEL.) 'sensus?' (SCIP.) 'si quando, si forte *10*
tibi visus es irasci alicui.' (LAEL.) 'ego vero saepius
quam vellem.' (SCIP.) 'quid? tum cum tu es iratus, per-
mittis illi iracundiae dominatum animi tui?' (LAEL.)
'non mehercule' inquit, 'sed imitor Archytam illum
Tarentinum, qui cum ad villam venisset et omnia ali- *15*
ter offendisset ac iusserat, 'a te [in]felicem' in|quit vi- *265*
lico, 'quem necassem iam verberibus, nisi iratus essem.'
60 'optime' inquit SCIPIO. 'ergo Archytas iracundiam vide-
licet dissidentem a ratione seditionem quandam animi
esse iure ducebat, atque eam consilio sedari volebat; adde *20*
avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde
libidines, et illud vides: si in animis hominum regale
imperium sit, unius fore dominatum, consilii scilicet —
ea est enim animi pars op|tima —, consilio autem do- *266*

---

1 ROMANOS 2 AEQUI 3 gentem ingenia quaerimus *repetita sed expuncta* 7 SET APUT *bis* 10 si forte *del. Steinacker* 12 quid ... 13 tui *Non. p. 203, 16* tu *om. Non.* 14 sed ... 16 iusserat *Non. p. 359, 15* 16 OF|FENDISSET IUSSERATATE|te IN-FELICEM; *litteras* TE *vel* ATE *quin p deleverit, vix dubium, sed nihil certi dispici potest; ante* INFELICEM *macula, non* I *erasa* (*quod affirmat v B.*) *del. Bue.* INQUID 17 NISI|RATUS *sed in* I¹ *erasum* mi esse iure 18 IN|QUID 19/20 ABANIMORE *nisi egregie fallor;* RE *ut videtur erasae; legebant* ABANIMORE mi ue; *priorum coniecturas v. apud Halmium* eam consilio sedari uolebat 20 DUCEBATAO que|ad OEAUARITIA— *non legerant priores* que *et* ad, *unde* eamque *Wolff al.* 22 LIBIDINES b vides, si in *Ha.* UIDEST (*potius quam* UIDESI)|IN; *fortasse* si *supra* IN *fuit* REGA|LES 24 EST enī PRAS r

minante nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum.' (LAEL.) 'sic' inquit 'est.' (SCIP.) 'probas igitur animum ita adfectum?' (LAEL.) 'nihil vero' inquit 'magis.' (SCIP.) 'ergo non probares, si consilio
5 pulso libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve tenerent omnia?' (LAEL.) 'ego vero nihil isto animo, ni-
267 hil ita animato homine | miserius ducerem.' (SCIP.) 'sub regno igitur tibi esse placet omnis animi partes, et eas regi consilio?' (LAEL.) 'mihi vero sic placet.' (SCIP.)
10 'cur igitur dubitas quid de re publica sentias? in qua si in plures translata res sit, intellegi iam licet nullum fore quod praesit inperium, quod quidem nisi unum sit esse nullum potest.'

39 61 Tum LAELIUS: 'quid quaeso interest inter unum et
268 plures, si iustitia est in pluribus?' et SCIPIO: | 'quoniam
16 testibus meis intellexi Laeli te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc quod dico probem.' 'me?' inquit ille (LAEL.) 'quonam modo?' (SCIP.) 'quia animum adverti nuper, cum essemus in Formiano, te familiae
20 valde interdicere, ut uni dicto audiens esset.' (LAEL.) 'quippe vilico.' (SCIP.) 'quid? domi pluresne praesunt negotiis tuis?' (LAEL.) 'immo vero unus' inquit. (SCIP.) 'quid? totam domum num quis alter praeter te regit?'
159 (LAEL.) 'minime vero.' (SCIP.) 'quin tu igitur con|cedis
25 ⟨it⟩idem in re publica singulorum dominatus, si modo

---

1 LIUIDINIB (b *supra*) 2 INQUIO 3 INGUIT (gitur *supra*) ADFECTUM (f *supra*) 4 ergo ... 7 duccrem *Non. p. 233, 29* MAGISER|CONONPRO|FECTUM (o *supra*) NIHIL|UEROINQUIT|MAGISERGO|NONBPROBA|RES SIC *sed ultima* P *rasura e* R *mutata* si *om. Non.* 5 lubidines *Non.* LIUI|DINES (b *supra*) QUESUNT|NUMERABI|LES (a, in *supra*) iracundiaeque *Non.* 6 TERENT (ne *supra*) NIHILISTOANI|MONIHILITAQ|ANIMOANI|HILITA 9 MEQ (ihi *supra*) 11 IN|TELLEGI (i *supra*) 14 quaeso *Mai* QUASI 15 ESTOM|NIUMIN 18 INQUITLLEQUO|NIAM (i *supra*) 19 FORMA|NOTAE (i *supra*) 21 UILITUIS| (co *supra*) IMMOUERO |UNUSINQUIT vero| (quid domi pluresne prae sunt negotis tuis immo *supra*) 22 inquit *del. Christ.* 23 ALTERA 25 itidem *Zie.* IDEM *P* (item *Hein.*)

iusti sint, esse cptimos?' (LAEL.) 'adducor,' inquit, 'et prope modum adsentior.'

40 62 Et SCIPIO: 'tum magis adsentiare Laeli, si — ut omittam similitudines, uni gubernatori, uni medico, si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri navem com- 5 mittere, aegrum alteri quam multis — ad maiora pervenero.' (LAEL.) 'quaenam ista sunt?' (SCIP.) 'quid? tu non vides unius in|portunitate et superbia Tarquinii 160 nomen huic populo in odium venisse regium?' (LAEL.) 'video vero' inquit. (SCIP.) 'ergo etiam illud vides, de 10 quo progrediente oratione plura me dicturum puto, Tarquinio exacto mira quadam exultasse populum insolentia libertatis; tum exacti in exilium innocentes, tum bona direpta multorum, tum annui consules, tum demissi populo fasces, tum provocationes omni|um re- 101 rum, tum secessiones plebis, tum prorsus ita acta ple- 15 raque ut in populo essent omnia.' (LAEL.) 'est' inquit 63 'ut dicis.' 'est vero' inquit SCIPIO 'in pace et otio — licet enim lascivire, dum nihil metuas — ut in navi ac saepe etiam in morbo levi. sed ut ille qui navigat, cum subito 20 mare coepit horrescere, et ille aeger ingravescente morbo unius opem inplorat, sic noster populus in pace et domi imperat et ipsis magistratibus, | minatur, recu- 102 sat, appellat, provocat, in bello sic paret ut regi; valet enim salus plus quam libido. gravioribus vero bellis 25 etiam sine collega omne imperium nostri penes singu-

---

1 inquit *Mai* IGITUR ut ... 2 adsentiar *Wolff* propemodum ut *Fr.* ⟨ut credam⟩ et ... adsentior *Cast.* 3 adsentiare *Mai* (*qui et* adsentiere) ADSEN¦TIAR 4 SIMI|LITUDINIS (e supra) 5 SI|NIT (sunt *Ha.*) 7 QUENAM (a supra) 10 INQUIDERO (g supra) ILLUT 11 UITAME (plura supra) (*falso* ME *vB.*) 12 QUI¦DAM (a supra) 14 tum annui ... 15 fasces *Non. p. 286, 12* dimissi *Non.* 16 SECESSIO| NEMPLEBIE (s, s supra) (plebei *plerique*) 17 UI⁻|QUIT 18 *post* otio *ponebant semicolon* 19 navi ⟨mari tranquillo⟩ *Cast.* 20 sed ... 21 horrescere *Non. p. 423, 3* SE (d supra) 21 AGER 23 DOMO (i supra) et *del. Naeg.*, *post* magistratibus *pon. Fr.* vel *Zie.*

los esse voluerunt, quorum ipsum nomen vim suae potestatis indicat. nam dictator quidem ab eo appellatur quia dicitur, sed in nostris libris vides eum Laeli magistrum populi appellari.' (LAEL.) 'video' inquit. et
5 SCIPIO: 'sapienter igitur illi vete⟨res⟩ *'

[Excidit quaternionis XII. folium octavum.]

149 (SCIP.) '* iusto quidem rege cum est populus orbatus, 41 64
'pectora dura tenet desiderium,' sicut ait Ennius, post optimi regis obitum;

simul inter
10 Sese sic memorant: 'o Romule Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater, o genitor, o sanguen dis oriundum!'

non eros nec dominos appellant eos quibus iuste paruerunt, denique ne reges quidem, sed patriae cu-
150 stodes, sed patres, sed deos; nec sine causa; quid | enim
15 adiungunt?

'Tu produxisti nos intra luminis oras.'

vitam honorem decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. mansisset eadem voluntas in eorum po-
20 steris, si regum similitudo permansisset. sed vides unius iniustitia concidisse genus illud totum rei publicae.' (LAEL.) 'video vero' inquit 'et studeo cursus istos
147 mutationum | non magis in nostra quam in omni re publica noscere.'

---

1 suae] summae *Ba.* 2 POTESTATIS in dicat INDICATOR (am, t) 3 nostris *scil. auguralibus, cf. Sen. ep. 108, 31* libris *add. p* 4 IN QUIO (a) 7 *Enn. ann. 110 V.*[2] dura *Steinacker* DIU *P* diu *Va. Cast.* fida *Krarup* dia *cet. edd.* OENNIUS post . . . obitum *Ennio dat Muc. al.* 9 ITER (n) 10 MEMORAnt| TOROMULE 10 *et* 12 *interiectiones* O *punctis notavit P* 11 OII 13 APPELLA-BANT em. *Cast.* 14 paruerant *Fr.* SET 15 SETPATRES ETDEOS (ba), *em. Bai.* (et *tuetur Cast.*) 19 EXISTI|MANT eadem .. 20 permansisset *repetita sed expuncta* UOLUMTAS (n) IN EORUMPOTE|RIS (s) *(itidem altero loco sed sine correcturis)* 21 INIUSINIUS|TITIA ILLUT 23 NON *hab. P* (NEN (o) *nescio quo modo Dur. vB*).

42 65 Et SCIPIO: 'est omnino, cum de illo genere rei publicae quod maxime probo quae sentio dixero, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio: 5 cum rex iniustus esse coepit, perit illud ilico genus, et est idem ille tyrannus, deterrimum | genus et finitimum optimo; quem si optimates oppresserunt, quod 148 ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium; est enim quasi regium, id est patrium consilium populo bene consulentium principum. sin per 10 se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior, quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique vult per se constitutam rem publicam. sin quando aut regi iusto vim populus | attulit regnove 243 eum spoliavit, aut etiam, id quod evenit saepius, opti- 16 matium sanguinem gustavit ac totam rem publicam substravit libidini suae: cave putes aut[em] mare ullum aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare quam effrenatam insolentia multitudinem! tum fit illud 20 quod apud Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere Latine potuero; difficile factu | est, sed 244

43 66 conabor tamen. "Cum" enim inquit "inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris non modice temperatam sed nimis meracam 25

---

2 MAXI|MA Q̄ (e supra) *sed lineam ut vid. add. p* dixerim *Fr.* 3 TIBI (mihi supra) RER|RUM *sed* R² *erasa* 4 faciles *Hein.* 6 COEPERIT ILLUT 7 et²] set *Fr.* 8 OPTI|MUM *sed* U *in* O *correcta* QUAM (e supra) QUAM (od .. supra) 10 RECUM 14 per se *add. p* sin *Fr.* SI 15 attulit *Mos.* ATTULERIT 16 OP|TIMATUM (i supra) 17 CUS|TABIT (u supra) ac ... 18 substravit *repetita sed expuncta* 18 LIUIDINI (b supra) CAUAE aut[em] *Or.; cf. Herm. 66, 289* EMARE 19 FLAMAM ESSETAMQUA-|QUAM (tan supra) non *add. p* 20 INSOLEMETIA (n supra) 20/21 ILLUT|QUODAPUTPLA|TIONEM 22 POTUERUNT *sed et* U² *in* O *correcta* FACTU|RUSESTCONA|BOR (sed supra) 23 *Plat. Rep. VIII 562c*

libertatem sitiens hausit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur insimulat arguit, praepotentes reges tyrannos vocat." puto enim tibi haec esse nota.'
151 'vero mihi' in|quit ille (LAEL.) 'notissima.' (SCIP.) 'ergo 67
6 illa sequuntur, "eos qui pareant principibus agitari ab eo populo et servos voluntarios appellari; eos autem qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos qui efficiant ne quid inter privatum et
10 magistratum differat, ⟨ef⟩ferunt laudibus, [et] mactant honoribus, ut necesse sit in eius modi re publica plena libertatis esse omnia, ut et privata domus omnis vacet
152 domina|tione, et hoc malum usque ad bestias perveniat, denique ut pater filium metuat, filius patrem neclegat,
15 absit omnis pudor, ut plane liberi sint, nihil intersit civis sit an peregrinus, magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros, adulescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant, ne sint iis odiosi
161 et graves; ex quo fit ut etiam servi se liberius | gerant,
21 uxores eodem iure sint quo viri, inque tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique libere [sint] sic incurrant ut iis de via decedendum sit. ergo ex hac infinita," inquit, "licentia haec summa cogitur, ut ita
25 fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre

---

1 hausit *Eichstädt* HAUSERIT 2 LENET (es) 3 PRAE|PONEN-TES (t) 5 mihi vero *Reisig* 6 SECUNTUR 7 UT (e) 9 PRI|ßA-TUM (u) 10 OIF|FERANT ferunt ... 11 honoribus *Non. p. 342, 5* ⟨ef⟩ferunt *Zie.* (*post* ecferunt *Klotzii, cf. Herm. 66, 290*) et *om. Non.* 11 REIP· 12 omnis] omni *Zie.* 15 UBE|RI (li) 16/17 ME|TUATEIIS (t) 21 inque *Doederlein* IN (quin *Mai*) (qu) 22 ASILLI LIBERI (e) *em. Zie. cl. Plat. 563c* (ἐλευθέρως ... πορεύεσθαι) *del. Mdv.* sint ⟨et⟩ *Osann* sint *post* etiam *pon. Eichstädt* INCURRUNTUTIS (a) 23 ut his de via decedendum sit *Arus. Mess. IV 20* 24 ITA (ud) 25 EUADENT (a) 26 IM|PERI (i)

nequeant; ex quo leges quoque incipiunt neclegere, ut
plane sine ullo domino sint."'

44 68 Tum LAELIUS: | 'prorsus' inquit 'expressa sunt a te 162
quae dicta sunt ab illo.' (SCIP.) 'atque ut iam ad ser-
monis mei auctorem revertar, ex hac nimia licentia, 5
quam illi solam libertatem putant, ait ille ut ex stirpe
quadam existere et quasi nasci tyrannum. nam ut ex
nimia potentia principum oritur interitus principum,
sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute
adficit. sic omnia nimia, cum vel in tempesta|te vel in 257
agris vel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere 11
convertuntur, maximeque ⟨id⟩ in rebus publicis eve-
nit, nimiaque illa libertas et populis et privatis in ni-
miam servitutem cadit. itaque ex hac maxima liber-
tate tyrannus gignitur et illa iniustissima et durissima 15
servitus. ex hoc enim populo indomito vel potius im-
mani deligitur aliqui plerumque dux contra illos prin-
cipes ad|flictos iam et depulsos loco, audax, inpurus, 258
consectans proterve bene saepe de re publica meritos,
populo gratificans et aliena et sua; cui quia privato 20
sunt oppositi timores, dantur imperia, et ea continuan-
tur, praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, saepiun-
tur, postremo, a quibus producti sunt, existunt eorum
ipsorum tyranni; quos si boni oppresserunt, ut saepe
fit, recreatur civitas; sin audaces, fit il|la factio, genus 133
aliud tyrannorum, eademque oritur etiam ex illo saepe 26
optimatium praeclaro statu, cum ipsos principes ali-
qua pravitas de via deflexit. sic tanquam pilam rapiunt

---

1 NECLEGERENT (ut superscr.) 3 INQUIO 4 UTQ (a superscr.) 5 auctorem *Zell* MOREM (tenorem *Hein.* mentem *Cast.*) 6 ille] *Plat. rep.* 563e ex] *'fortasse 1. eraserat X quae postea invito scriptore in lucem rediit.' Dur.* 9 NIIS (m superscr.) 10 UEL|LIN vel in agris *repetita sed expuncta* 12 *add. Mos.* 19 PROPTER|UEBAENE 20 populo . . . sua *Arusianus Messius VII 6* CUIQUIUATO (a pri superscr.) 22 PRAE|SIOISETIAMUT|TATHENIS|PSIS|STRATUS 23 AQUIBUS SUNT|TEXISTUNT 25 IL|LAATIO (f c superscr.) 26 ALIUT ILLA 28 REPIUNT (a superscr.)

inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem principes aut populi, a quibus aut factiones aut tyranni, nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus.

5 Quod ita cum sit, ⟨ex⟩ tribus primis generibus longe 45 69
134 praestat mea sententia regium, | regio autem ipsi praestabit id quod erit aequatum et temperatum ex tribus primis rerum publicarum modis. placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale, esse aliud auc-
10 toritati principum inpartitum ac tributum, esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. haec constitutio primum habet aequabilitatem quandam
163 [magnam], qua carere diutius vix possunt libe|ri, deinde firmitudinem, quod et illa prima facile in contraria
15 vitia convertuntur, ut exsistat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio; quodque ipsa genera generibus saepe conmutantur novis. hoc in hac iuncta moderateque permixta constitutione rei publicae non fermo sine magnis principum vitiis
20 evenit. non est enim causa conversionis, ubi in suo |
164 quisque est gradu firmiter collocatus, et non subest quo praecipitet ac decidat.

Sed vereor, Laeli vosque homines amicissimi ac pru- 46 70
dentissimi, ne si diutius in hoc genere verser, quasi
25 praecipientis cuiusdam et docentis et non vobiscum

---

1 IISAUT (em) autem aut *Mos.* 3 INQUA (u) – 5 *add. Hein.* (de *Ha.*) 8 primis *Zachariae* OP|TIMIS *(del. Ha. tuetur Cast.)* REBRU– 9 ALI|UT aliquid *Hein.* auctoritati principum inpartitum *Doederlein et Hein.* AUCTORITA|TEPRINCIPUM|PARTIUM 11 UOLUN|TATIQUAE 12 habet ... 14 firmitudinem *Non. p. 109, 8* quandam *add.* p *Non.* 13 magnam *om. Non.* 16 QUOD|QUODQUE *(prius* quod *expunctum esse perperam confirmant Dur. vB.)* 17 CONMUTA|TAMTURNO|BIS (n, u) 18 NANC *sed* N *erasa* MO DERATE (q.) constitutione *Or.* CON|MUTATIONE *P* (i) conformatione *Mai* communitione *Us.* 19 UITIS 20 NOS (n) ENIM (est) 22 AC *gemin. sed prius eras.* 23 PRUD|DENTISSIMI *sed* D[1] *erasu* 25 CUIUS (dam)

simul considerantis esse videatur oratio mea. quam ob
rem ingrediar in ea quae nota sunt omnibus, quaesita q.XIII.
autem a nobis iam diu. sic enim decerno, sic | sentio, *177*
sic adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut
constitutione aut discriptione aut disciplina conferen- 5
dam esse cum ea, quam patres nostri nobis acceptam
iam inde a maioribus reliquerunt. quam, si placet, quo-
niam ea quae tenebatis ipsi etiam ex me audire vo-
luistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam.
expositaque ad exemplum nostra re publica, accommo|- 10
dabo ad eam si potero omnem illam orationem quae *178*
est mihi habenda de optimo civitatis statu. quod si
tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui
me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero'

47 71 Tum LAELIUS: 'tuum vero' inquit 'Scipio, ac tuum 15
quidem unius. quis enim te potius aut de maiorum
dixerit institutis, cum sis clarissimis ipse maioribus?
aut de optimo statu civitatis? quem | si habemus, etsi *155*
ne nunc quidem, tum vero, quis te possit esse floren-
tior? aut de consiliis in posterum providendis, cum tu 20
duobus huius urbis terroribus depulsis in omne tem-
pus prospexeris?'

---

1 simul *supra add. p* 2 quae] q· *sed lin. add. p* 4 ADFI (d supra) | FIRMO, *sed* F[1] *erasa* NULLI|US (am supra) 5 DISCRIPI|TIONEMAUT|DIS-CIPLINAM 10 expositamque *(sic!)* . . . 12 statu *Non. p. 244, 24* QUAE *sed* A *erasa* nostra re publica *Niebuhr* NO-STRAERCIP *item Non.* adcommodabo . . . 11 orationem *Aru-sianus Messius I 23* 11 ad *om. Non.* potero *Non. Arus.* POTUERO (a supra) illam *om. Arus.* 12 HABENDUM 13 CUMU|LATAEMINUS (u supra) 14 EFFE|CECERO 15 tuum] tu *Steinacker Va. Fr.* 16 unius *Mos. al.* MU|NUS *P* unius munus *Hein.* (debitum *pro* tuum *Ha.*) MAIOREM (u supra) 17 cum sis *supra add. p* 18 AUDE (t supra) habeamus *Mdv. al.* habebimus *Zie.* 19 TUNC (m supra) 21 TEMPUS|ESSE *p. 155 columna altera nunc vacua subscriptio-nem videtur exhibuisse, quam rubro quodam suco exaratam aqua ablutam esse iure suspicatur Dur.*

LIBRI I DE RE PVBLICA FRAGMENTA INCERTAE SEDIS

Fragmenta 1, 2, 3, 5, 6 quae adhuc ferebantur, in initio libri posuimus, v. p. 1.

4. *Non. p. 276,6: M. Tullius de re publ. lib. I:* cognosce mehercule, inquit, consuetudinem istam et studium sermonemque. *(Ante p. 29,5 haec posuit Bue.).*

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER SECVNDVS

1 1 * ⟨cupidi⟩tate audiendi, ingressus est sic loqui SCIPIO: 275
'Catonis hoc senis est, quem ut scitis unice dilexi maximeque sum admiratus, cuique vel patris utriusque iudicio vel etiam meo studio me totum ab adulescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio; tantus 5
erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae cum optime tum etiam | diutissime gesserat, et 276
modus in dicendo, et gravitate mixtus lepos, et summum vel discendi studium vel docendi, et orationi vita
2 admodum congruens. is dicere solebat ob hanc causam 10
praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere quorum suam quisque rem publicam constituisset legibus atque institu-

---

p. 156 repletur his: DERE·PUBLICA|INC·LIB·II| E I I E *fuit* FELI-CITER, *sed* F, L, C, T, R *olim rubro colore exaratae prorsus perierunt; initio etiam* M·TULLI·CICERONIS *perisse, quod putat vB., vix credam spatii ratione habita* 1 *Primi tres versus columnae prioris (idest 30 fere litterae) cum suco rubro exarati essent, plane perierunt:* Ut omnis igitur vidit incensos cupiditate *suppl. Mai* Cum omnes flagrarent cupiditate *Hein.* 3 $\overset{p}{\text{M}}$ATRIS *sed* M *partim deletam partim erasam in* P *correxit, insuper* p *supra scr.* p *(hariolatur vB.)* 4 ADULESCENTIAM̄ 9 discendi *Mai* DICENDI $\overset{i}{\text{O}}$|RATIONE 10 CONGRA$\overset{n}{\text{U}}$ES 12 SINGULIS QUI *corr. in* quorum *p (mutata* I *in* R, *supra scripta* O, *addita* Ū) SU$\overset{m}{\text{A}}$ 13 constituisset *Zie.* CONSTITUI|ISSENT *sed* N *haud scio an deleta, cf. geminatio quae sequitur:* LEGIB·|ATQUE INSTI|TUISSETLEGI|BUSATQUE INSTITUTISSI|BUIS *(utrum* ATQUE *deletum, incertum)*

277 tis | suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Lycurgus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum Theseus tum Draco tum Solo tum Clisthenes tum multi alii, postremo exsanguem iam et iacentem doctus vir
5 Phalereus sustentasset Demetrius, nostra autem res publica non unius esset ingenio sed multorum, nec una hominis vita sed aliquot constituta saeculis et aeta-
278 tibus. nam | neque ullum ingenium tantum extitisse dicebat, ut quem res nulla fugeret quisquam aliquando
10 fuisset, neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate. quam ob rem, ut 3 ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi Romani originem; libenter enim etiam verbo utor Catonis. fa-
287 cilius autem quod est propositum | consequar, si no-
15 stram rem publicam vobis et nascentem et crescentem et adultam et iam firmam atque robustam ostendero, quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates, ipse finxero.'

20 Hoc cum omnes adprobavissent, 'quod habemus' in- 2 4 quit 'institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exordium quam huius urbis condendae principium profectum a Romulo? qui patre Marte natus —
288 con|cedamus enim famae hominum, praesertim non in-
25 veteratae solum sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur, non solum ingenio esse divino — is igitur ut natus sit, cum Remo fratre dicitur ab Amulio rege Albano ob labefactandi regni timorem ad Tiberim ex-

---

1 LACAE|DEMONIORU- 2 quae] Q· 3 T[h]ESEUS 7 ULLA[ulta] ALIQUOD 9 aliquando] ALI *maculis fere deletae* 10 FUIS|SETILLE, *sed* ILLE *eras.* 12 ACUETUS|ACUETUSTA|TE 13 POPULI RO[omani]R|GINEM *(errat Dur.)* 15 autem *add. p* 16 NA[s]CE[n]STE- *et* S *erasa* 17 ROB·TAM 18 MULTA[put]PLATO|NEM 20 inquit *Ha.* IGI|TUR (igitur, inquit *Mos.*) 23 [m]ARTE 26 UTBENE 27 ESSE I-|GENIO, *transpos. Dob. et Schue.* 28 FRAT[r]E AMUL|L[l]O, *sed prior* L *erasa* 29 A[l]OBA|NO

poni iussus esse; quo in loco cum esset silvestris beluae
sustentatus uberibus, pastoresque eum | sustulissent et 289
in agresti cultu laboreque aluissent, perhibetur ut
adoleverit et corporis viribus et animi ferocitate tan-
tum ceteris praestitisse, ut omnes qui tum eos agros 5
ubi hodie est haec urbs incolebant, aequo animo illi
libenterque parerent. quorum copiis cum se ducem
praebuisset, ut [et] iam a fabulis ad facta veniamus,
oppressisse Longam Albam, validam urbem et poten-
tem | temporibus illis, Amuliumque regem interemisse 290
fertur. 11

3 5 Qua gloria parta urbem auspicato condere et firmare
dicitur primum cogitavisse rem publicam. urbi autem
locum, quod est ei qui diuturnam rem publicam serere
conatur diligentissime providendum, incredibili op- 15
portunitate delegit. neque enim ad mare admovit, quod
ei fuit illa manu copiisque facillimum, ut in agrum
Rutulorum Aboriginumve | procederet, aut in ostio Ti- 157
berino, quem in locum multis post annis rex Ancus
coloniam deduxit, urbem ipse conderet, sed hoc vir ex- 20
cellenti providentia sensit ac vidit, non esse oppor-
tunissimos situs maritimos urbibus eis quae ad spem
diuturnitatis conderentur atque imperii, primum quod
essent urbes maritimae non solum multis periculis op-
6 positae sed etiam | caecis. nam terra continens adven- 158
tus hostium non modo expectatos sed etiam repentinos 25
multis indiciis et quasi fragore quodam et sonitu ipso
ante denuntiat, neque vero quisquam potest hostis ad-
volare terra, quin eum non modo ⟨ad⟩esse sed etiam

---

6 HODIEE[s]T INCOLE|BA[n]T 8 *del. Mai* 9 et] UEL *sed* L *mutata in* T 12 PAR|TAM CONDE[e]RET 16 neque … 17 facillimum *Arusianus Messius I 32* (*omissis* illa manu copiisque) 18 ABORIGINE[u]MUE|Q·FACILLIMUM| (*p. 157*) UT|NA-GRUM|RUTULORUM|ABORIGINUM|Q· 21 PRO|UIDENTIAM 22 QUAE, *sed* UAE *eras. et lin. add. p* 23 ADQ. 25 CAE-CITATIS 26 EX|PECTATU[s]R SET U *corr. in* O 27 MULTU[is] INDICIS 29 ⟨ad⟩esse *Osann* SET

quis et unde sit scire possimus. maritimus vero ille et
navalis hostis ante adesse potest quam quisquam venturum esse suspicari queat, nec vero cum venit prae
167 se | fert aut qui sit aut unde veniat aut etiam quid
5 velit, denique ne nota quidem ulla, pacatus an hostis
sit, discerni ac iudicari potest.

Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac mutatio morum; admiscentur enim novis sermonibus ac disciplinis, et inportantur non merces so- 4 7
10 lum adventiciae sed etiam mores, ut nihil possit in
168 patriis institutis manere in|tegrum. iam qui incolunt
eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed volucri
semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius,
atque etiam cum manent corpore, animo tamen exu-
15 lant et vagantur. nec vero ulla res magis labefactatam
diu et Carthaginem et Corinthum pervertit aliquando,
q. XIIII. quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi
227 cupiditate et navi|gandi et agrorum et armorum cultum
reliquerant. multa etiam ad luxuriam invitamenta per- 8
20 niciosa civitatibus subpeditantur mari, quae vel capiuntur vel inportantur; atque habet etiam amoenitas
ipsa vel sumptuosas vel desidiosas inlecebras multas
cupiditatum. et quod de Corintho dixi, id haut scio an
liceat de cuncta Graecia verissime dicere; nam et ipsa
228 Peloponnesus fere tota in mari est; | nec praeter Phli-
25 asios ulli sunt quorum agri non contingant mare, et
extra Peloponnesum Aenianes et Doris et Dolopes soli

---

1 MA|RITIMI[u]S 3 SUSPICARIQ[ue]·AT 4 QUIS, *deinde* S *erasa* 5 NENE 6—7 POTES[est]TAU|TEM 8 DEMU|TATIO (demutatio *tuentur Mos. Cast.*) 10 POSSINT 11 PA[i]|TRIS 12 SAEDIBUS 14 AOQUE EXCUR[l]|RANT 15 ULLAE 16 CAR|T[h]ACINEM PERUERTE[it]RUNT 17 QUAMMINIC|CERROR 20 QU[a]E 21 HA|[bet]BI:TIAM (*legebant* iam, *emendaverat etiam Mai*) 23 [h]AUT 25 PO[e]LE[o]PO-|NESUS PRA[e]TERPHI[l]|LUNTIOS *correxi cl. epist. Att. 6, 2, 3, v. praef. p. XLI et Herm. 51, 264. 66, 268* 27 PAELO|PONNESUMEN|NIANES *sed* N[a] *erasa*

absunt a mari. quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatum
9 institutis et moribus. atque haec quidem ut supra dixi veteris sunt Graeciae. coloniarum vero quae est deducta a Graiis in Asiam Thracam Italiam Siciliam 5
Africam praeter unam Magnesiam, quam unda non adluat? ita barbarorum agris quasi adtexta | quaedam 229
videtur ora esse Graeciae; nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritumi praeter Etruscos et Poenos, alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. quae causa 10
perspicua est malorum commutationumque Graeciae propter ea vitia maritimarum urbium quae ante paulo perbreviter adtigi. sed tamen in his vitiis inest illa magna commoditas, et quod ubique genitum | est ut ad 230
eam urbem quam incolas possit adnare, et rursus ut 15
id quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere.

5
10 Qui potuit igitur divinius et utilitates conplecti maritimas Romulus et vitia vitare, quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis 20
posuit in ripa? quo posset urbs et accipere a mari quo egeret, et reddere quo redundaret, | eodemque ut flu- 231
mine res ad victum cultumque maxime necessarias non solum mari absorberet, sed etiam invectas acci-

---

1 QUE (a supra E) 2 PAENE|IN|IPSAE CI|UITATIS (um supra IS) 4 UETERES (i supra E)
5 CRAI^s|SIN Thraciam . . . 6 Magnesiam *add. in marg. infer. signis additis p* Thracam *Serv. Aen. 12, 335* ('Thraca . . . Cicero in de re publ.: coloniarum vero quae est deducta a Graecis in Asiam Thracam Italiam, et non dixit Thraciam')] thraciam *p*
6 QUĀ *(lin. add. p)* | MUNDA 9 PSETER (ra supra SE) 11 GRE|CIAE
13 PERUBREUITER|ADTIGISSETTA|MENINHIIS 14 quod *add. p* GENT|UM (i supra T) gentium *Cast. Bue.* ut . . . 15 adnare *Arusianus Messius I 21* 15 AEAM 18 DI|UINITUS
20 AN|NISETAEQUA|BLIS (m supra N, i supra A) 21 URPS, *sed* P *corr. in* B *p item 51, 5* EX|MARI (a supra E) 22 REDDERET RE|DUNDARECT| ut *add. p* 23 cultum *add. p* NEC|^cESSARIAS *sed* C *erasa*
24 *supra* MARI||ABSORBERET *correcturarum umbras vidi sed certi nihil dispexi* a mari subveheret *Niebuhr* mari arcesse-

peret ex terra, ut mihi iam tum divinasse ille videatur
hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse
imperio praebituram; nam hanc rerum tantam poten-
tiam non ferme facilius alia ulla in parte Italiae posita
5 urbs tenere potuisset.

332 Urbis autem ipsius nativa praesidia quis | est tam 6 11
neclegens qui non habeat animo notata planeque cogni-
ta? cuius is est tractus ductusque muri cum Romuli
tum etiam reliquorum regum sapientia definitus, ex
10 omni parte arduis praeruptisque montibus ut unus
aditus, qui esset inter Esquilinum Quirinalemque mon-
tem, maximo aggere obiecto fossa cingeretur vastis-
261 sima, atque ut ita munita arx circuitu arduo et qua|si
circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate
15 horribili Gallici adventus incolumis atque intacta per-
manserit. locumque delegit et fontibus abundantem et
in regione pestilenti salubrem; colles enim sunt, qui
cum perflantur ipsi tum adferunt umbram vallibus.

Atque haec quidem perceleriter confecit; nam et ur- 7 12
20 bem constituit, quam e suo nomine Romam iussit no-
262 minari, et ad firman|dam novam civitatem novum quod-
dam et subagreste consilium, sed ad muniendas opes
regni ac populi sui magni hominis et iam tum longe
providentis secutus est, cum Sabinas honesto ortas
25 loco virgines, quae Romam ludorum gratia venissent,
quos tum primum anniversarios in circo facere insti-
tuisset Consualibus, rapi iussit, easque in familiarum

---

ret *Mos.* mare absorberet *L. de Jan* mari non absorberet *Osann* ab mari asportaret *Mue.* transmarinas subveheret *Mue.; alia alii*

1 ÀUT 2 SE[e]OM 3 TANT[a]UM 4 [alia]ULLA 7 NEC|LEGENS *sed* C *in* C *corr. p* PLANE[que] (*ut viderat Mai* PLANE *Dur. Detlefsen vB. unde* ac plane *Ha. Mue.*) 8 TRACTATUS 10 ut *a p suprascr. videre mihi visus sum* 11 IES|QUIILLINUM

12 *fortasse* OBIECT[a]Q 13 CIRCUMIECTU 15 AOQUE

16 [ab]UNOANTE 18 PERFLUA-|TUR 19 CON|[f]UE[c]NIT

21 A[d]FFIRMAN|OAM 22 OPESEGREGNI 24 HONESTE[o]DOR,|
T[loco]ASUIRCI[e]NIS| 27 Consualibus *Mai* CONSULIB· *del. Mos.*

13 amplissimarum | matrimoniis collocavit. qua ex causa *271* cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen varium atque anceps fuisset, cum T. Tatio rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis quae raptae erant orantibus; quo foedere et Sabinos in civitatem 5 adscivit sacris conmunicatis, et regnum suum cum illorum rege sociavit.

8 14 Post interitum autem Tatii cum ad eum dominatus omnis reccidisset, | quamquam cum Tatio in regium *272* consilium delegerat principes — qui appellati sunt 10 propter caritatem patres — populumque et suo et Tati nomine et Lucumonis, qui Romuli socius in Sabino proelio occiderat, in tribus tris curiasque triginta discripserat — quas curias earum nominibus nuncupavit quae ex Sabinis virgines raptae postea fuerant oratri- 15 ces pacis et foederis — sed quamquam ea Tatio sic erant | discripta vivo, tamen eo interfecto multo etiam *237* magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnavit.

9 15 Quo facto primum vidit iudicavitque idem quod Spartae Lycurgus paulo ante viderat, singulari im- 20 perio et potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta auctoritas. itaque hoc consilio et quasi senatu fultus | et munitus, et bella cum finitimis *238* felicissime multa gessit, et cum ipse nihil ex praeda 25 domum suam reportaret, locupletare civis non destitit.

---

1 MATRIMONIS[i]|COLLOCABIT[u] 3 RECI[e] 4 FOEDUS|[i]CIT· MATRONIS|ISIPSIS 6 ADSCIBIT[u] 8 POTE-|TATUS[d mi n] potent⟨ia ac domin⟩atus *Mue. Cast.* 10 DELE|CERANT 11 TANTINO[ine]MET 12 SABI|QUENO 13 discripserat *Buecheler* DESCRIP|SERAT *(similiter v. 17)* 14 CU|R[i]AS 15 FUER[a]UNT 16 pacis *add.* **p** SET ET[a] (*fortasse et* E *deleta*) 18 CON|SILIOQUEQUAE 22 CIUIS|IUSQUE 24 senatu quasi *F. C. Wolff Dob. Ho.* S[a]ENATU 25 *quae post* nihil ex *litterarum vestigia apparere dicit vB., ad librarium textus Augustiniani redeunt suntque rasura deleta*

tum, id quod retinemus hodie magna cum salute rei 16
publicae, auspiciis plurimum obsecutus est Romulus.
nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, urbem
condidit auspicato, et omnibus publicis rebus instituen-
5 dis, qui sibi ⟨ad⟩essent in auspiciis, ex singulis tribubus
239 singu|los cooptavit augures, et habuit plebem in clien-
telas principum discriptam — quod quantae fuerit uti-
litati post videro — multaeque dictione ovium et bo-
um — quod tunc erat res in pecore et locorum posses-
10 sionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur —
non vi et suppliciis coërcebat.

Ac Romulus cum septem et triginta regnavisset an- 10 17
nos, et haec egregia duo firmamenta rei publicae pe-
240 perisset, | auspicia et senatum, tantum est consecutus,
15 ut cum subito sole obscurato non conparuisset, deorum
in numero conlocatus putaretur; quam opinionem nemo
umquam mortalis adsequi potuit sine eximia virtutis
gloria. atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, 18
quod ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur,
241 minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fin|gendi
21 proclivis esset ratio, cum imperiti facile ad credendum
inpellerentur, Romuli autem aetatem minus his sescen-
tis annis iam inveteratis litteris atque doctrinis omni-
que illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato
25 fuisse cernimus. nam si, id quod Graecorum investiga-

---

1 tum *Steinacker* TUNC 3 quod *add. p* PRI⁻CIPUM (i) 4 CONDIDIDIT 5 ESSENT *em. Mai* TRI|BUBUS 7 DESCRIP-TAM *cf. p. 52, 13* 7 QUAN|TE (a) UTILI|TATEPOSTUIDE|ROM-MULTAQ (e). 8 multaeque ... 10 vocabantur *Non. p. 42, 25 et Isid. orig. 10, 155* (*qui* multaque editione) BOUUM (i) 9 tunc *Non. Isid.* TUM et in *Isid.* 11 NOUIETSUPPLI|CIS (n, i) 12 SEPTE *lin. add. p* 14 SENATUM (a) tantum ... 18 gloria *Aug. civ. 3, 15* 15 CONPRU|ISSET (a) 18 magis est ... 25 cernimus *Aug. civ. 22, 6* 19 di *Aug.* 20 SAECULIS ET (u) 21 ESSET 23 omniumque *codd. Aug.* 24 ERRORES *sed* S *erasa*

tur annalibus, Roma condita est secundo anno olympiadis septumae, in id saeculum Romuli cecidit aetas, cum | iam plena Graecia poetarum et musicorum esset, 248 minorque fabulis nisi de veteribus rebus haberetur fides. nam centum et octo annis postquam Lycurgus 5 leges scribere instituit, prima posita est olympias, quam quidam nominis errore ab eodem Lycurgo constitutam putant; Homerum autem qui minimum dicunt

19 Lycurgi aetati triginta annis anteponunt fere. ex Q·XU quo intellegi potest permultis annis an|te Homerum 301 fuisse quam Romulum, ut iam doctis hominibus ac 11 temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quicquam esset loci. antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam non numqu⟨am incondite, haec aetas autem iam exculta praesertim eludens omne quod fieri non potest re- 15 spuit⟩. *

20 * us ne|⟨pos ei⟩us, ut di|⟨xeru⟩nt quid|⟨am, e⟩x filia. 302 quo|⟨vero⟩ ille mor|⟨tuus, e⟩odem | ⟨est an⟩no na|⟨tus Si⟩moni|⟨des ol⟩ympia|⟨de se⟩xta et quin|⟨qua g⟩esima, ⟨quo f⟩acilius | ⟨intel⟩legi pos|⟨sit tu⟩m de Ro|⟨mu⟩li 20

---

1 CONDI|TAST OLYMPIA|DES (e, i *supra*) 2 CAE|CIDIT (i *supra*) 3 MUSCO-RUM (i *supra*) 7 ERRORE *sed videntur et aliae correcturae et supra hoc verbum et supra* -MINIS *fuisse* 9 AAETATI (t *supra*) 9/10 ex quo ... 15 respuit *Aug. civ. 22, 6* 10 annis *add. p et Aug. folii 301—302 plus quam dimidia pars abscisa est, quo factum est ut p. 301 columna II. et p. 302 col. I. plane perirent, p. 301 col. I. et p. 302 col. II. mutilae tantum in codice traderentur* 10—14 *P haec habet:* TENO|FUISSE|ROMU|UTIAM|HOMI|ACTEM|IPSISER|AD-FIN|EXCUI|ESSETLO|ANTIQU|ENIMR|FABULA|ETIAMN (ul *supra*) *(sic! errat vB.)* |NUMQU| 13 recipit *codd. quid. et Hoffm.* 14 am incondite ... 15 respuit *soli Augustino debentur* 14 tam exculta praesertim et prudens *Mdv. Ha., refutat Mue. cl. Aug. civ. 22, 7* 16 *desunt col. 301 II dimidia fere et 302 I tota idest 5—6 versus editionis nostrae; haec fere excidisse putat Mo., mus. Rhen. XV 167:* ⟨Hesiodum deinde, quamquam multis saeculis post Homerum fuit, tamen et ipsum constat vixisse ante Romulum. non multis annis post conditam urbem natus est Stesichor⟩us; *cf. Rohde Kl. Schr. I 106* 17 *suppl. Niebuhr* XFILIQUO (a *supra*) 18 quo ⟨vero⟩ *Mo.* quo⟨niam⟩ *Niebuhr* quo ⟨autem⟩ *Ha. Mue. spatiosius; supplementa sequentia potissimum sunt Niebuhrii* 20 ⟨quo⟩ *Niebuhr* ut *Mo. Ha. Mue.*

67 [iam] immor|talitate creditum, cum iam inveterata vita hominum ac tractata esset et cognita. sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio homini agresti crederetur, quod multis
5 iam ante saeclis nullo alio de mortali homines credidissent; qui inpulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur, a se
68 visum esse in eo colle | Romulum qui nunc Quirinalis vocatur; eum sibi mandasse ut populum rogaret, ut sibi
10 eo in colle delubrum fieret; se deum esse et Quirinum vocari.

Videtisne igitur unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum iam et paene puberem?' tum LAE- [11 21]
15 LIUS: 'nos vero videmus, et te quidem ingressum ra-
81 tione ad disputandum nova, quae | nusquam est in Graecorum libris. nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumpsit, in qua civitatem extrueret arbitratu suo, praeclaram ille qui-
20 dem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et a moribus; reliqui disseruerunt sine ullo certo exemplari [22] formaque rei publicae de generibus et de rationibus
82 civitatum; tu mihi videris utrumque facturus: es | enim ita ingressus ut quae ipse reperias tribuere aliis malis,
25 quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere, et illa de urbis situ revoces ad rationem quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt, et disputes non vaganti

---

1 LIIAMMOR (im supra) (*quamquam* U *potius quam* LI *videtur esse*) iam *del. Mai* 4 AGRAESI|TI *sed nisi fallor* RAES *erasae et* res *ante* TI *additae* CEDERETUR (r supra) 5 MORTALITA|TE 6 ILLA (i supra) 7 FERTUr|RA (r *ad* U *adligavit p*) 13 CONABULIS (u supra) 14 SET|ADUITUM *sed* I *corr. in* L *p* 15 RA|TIOne 16 Q.uae 17 PRINCEPS|SILLE 18 SUM|PSIT 19 EX|TRUET (re supra) 20 SET ETAMAIORIB· *sed* a *tuetur claus.* 22 CENERIBUS, *sed* C *corr. in* G 24 IN|CESSUSUTQUE|IPSETPARIAS| (r, a, repe supra) 25 AUTA|PUT (p supra) 26 UERBIS 27 SUNTP|ET vagante *Hein.*

oratione sed defixa in una re publica. quare perge ut instituisti; prospicere enim iam videor te reliquos reges persequente quasi perfectam rem publicam.'

12 23 'Ergo' inquit SCIPIO 'cum ille | Romuli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset ut eos patres vellet nominari patriciosque eorum liberos, temptaret post Romuli excessum ut ipse regeret sine rege rem publicam, populus id non tulit, desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit; cum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogi|taverunt, ut quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas nec diuturno rege esset uno, nec committeretur ut quisquam inveterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset aut ad optinendum 24 munitior. quo quidem tempore novus ille populus vidit tamen id quod fugit Lacedaemonium Lycurgum, qui regem non deligendum duxit, si modo hoc in Lycurgi potestate | potuit esse, sed habendum, qualiscumque is foret, qui modo esset Herculi stirpe generatus; nostri illi etiam tum agrestes viderunt virtutem et sapientiam regalem, non progeniem, quaeri oportere.

13 25 Quibus cum esse praestantem Numam Pompilium fama ferret, praetermissis suis civibus regem alienigenam patribus auctoribus sibi ipse populus adscivit, eumque ad regnandum | Sabinum hominem Romam Curibus accivit. qui ut huc venit, quamquam populus

(Margin: 281, 5, 10, 282, 15, 283, 20, 25, 284)

---

1 ORA|TIOQEFIXA (supra: ne s dde) 2 IN|STITUIS (supra: ti) REGGES *(quod* G *ex* U *correctam esse dicit vB., errat)* 3 PERSEQUENTĒ *(lin. supra* E *add. p); em. Mos.* 4 SENA|TUS (supra: a) 5 CONS|TABAT (supra: s) 7 TEMTARET (supra: p) 8 GE|RERET (supra: re) 15 ES|SEOAUT 16 quo *Mai* QUOD 17 LACAEDEMO|NIUM (supra: a) QUINO|REDICENOU (supra: regem e li) 18 NAEC (supra: o) 20 FOREQUALIS|CUMQ·ISFORET|QUO (supra: t, i) HERCULIS 21 AGESTES (supra: r) 24 FUMA|FRRET (supra: a, e) 25 AD|SCIBIT (supra: u) *fortasse etiam* D *expuncta*

curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse
de suo imperio curiatam legem tulit, hominesque Ro-
manos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit incen-
sos, existimavit eos paulum ab illa consuetudine esse
5 revocandos.

14 26 Ac primum agros quos bello Romulus ceperat divi-
87 sit viritim civibus, | docuitque sine depopulatione at-
que praeda posse eos colendis agris abundare commo-
dis omnibus, amoremque eis otii et pacis iniecit, quibus
10 facillime iustitia et fides convalescit, et quorum patro-
cinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum de-
fenditur. idemque Pompilius et auspiciis maioribus in-
ventis ad pristinum numerum duo augures addidit, et
88 sacris e principum numero pontifices quin|que prae-
15 fecit, et animos propositis legibus his quas in monu-
mentis habemus ardentis consuetudine et cupiditate
bellandi religionum caerimoniis mitigavit, adiunxitque
praeterea flamines Salios virginesque Vestales, omnis-
que partis religionis statuit sanctissime. 27 sacrorum au-
20 tem ipsorum diligentiam difficilem, apparatum perfa-
cilem esse voluit; nam quae perdiscenda quaeque ob-
69 servanda es|sent, multa constituit, sed ea sine inpensa.
sic religionibus colendis operam addidit, sumptum re-
movit, idemque mercatus ludos omnesque conveniundi
25 causas et celebritates invenit. quibus rebus institutis
ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit ani-
mos hominum studiis bellandi iam immanis ac feros.
70 sic ille cum undequadraginta annos sum|ma in pace
concordiaque regnavisset, — sequamur enim potissi-

---

1 COMITIS (i *superscr.*) 6 ac primus *(sic)* ... 7 civibus *Non. p. 43, 4*
6 CŒPERAT 8 COLENOI (s *superscr.*) ABUNDARI (e *superscr.*) 9 eis otii *Mai*
EOISTII (h o *superscr.*) INIQUIBUS 10 PATROIMOINIO (c i *superscr.*) *sed* M *ras. in* N
corr. p 11 CULTUMS 14 ETPRINCIIPUM 15 his *add. p*
17 ETBELLA‾IOI 18 UIRIGINES (que *superscr.*) 21 QUE (a *superscr.*) 22 *post* ESSENT
repetita DISCENDA ... ESSENT *sed expuncta (praeter* ESSENT)
23 SUMTUM (p *superscr.*) 24 UTIOE‾IQ· 26 AOQ· 27 TAM (i *superscr.*)
29 CŌICORDIAQUAE

mum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior, — excessit e vita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.'

[15 28] Quae cum Scipio dixisset, 'verene' inquit MANILIUS [5] 'hoc memoriae proditum est Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum aut certe Pythagoreum fuisse? | saepe enim hoc de maioribus natu [295] audivimus, et ita intellegimus vulgo existimari; neque vero satis id annalium publicorum auctoritate decla- [10] ratum videmus.' tum SCIPIO: 'falsum est enim Manili' inquit 'id totum, neque solum fictum sed etiam imperite absurdeque fictum; ea sunt enim demum non ferenda mendacia, quae non solum ficta esse sed ne fieri quidem potuisse cernimus. nam quartum | iam annum [296] regnante Lucio Tarquinio Superbo Sybarim et Cro- [15] tonem et in eas Italiae partis Pythagoras venisse reperitur; olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adven- [29] tum. ex quo intellegi regiis annis dinumeratis potest [20] anno fere centesimo et quadragesimo post mortem [q. XVI.] Numae primum Italiam Pythagoram | attigisse; neque [39]

---

1 *Polyb. VI 11a, 5* 3 CONFIRMA[i]TUSRELIGIONE‾|ATQ·CLE-MENTIAMQU[ae]I CUM| 6 S[e]IT|AFRICANAE 7 PY|THAGO-RAENEIP| *deinde erasa scriptura primaria versus ultimi (= 15) columnae 70 II duobus versibus verba* eius discipulum aut cer|te pythagoreum fuisse *exarata sunt a p satis perspicue* 8 NATUM| AUDI[uim]BUSETITA|INTELLEGIMUS 10 ANNUMALIU‾ 11 enim *add. p* 12 id *add. p* F[i]ACTUM IMPE|RITAEABSURDAE| Q·F[i]ACTUM 13 NO‾ (no *falso vB.*) 14 INME‾|DACIO[a] *(legebant et edebant* in mendacio) NO[solum]NF[i]ACTA[esse]SET 16 REGNANTEM| LUCILIOTARQUI|NIOSSUPERBO *sed S[1] erasa* [s]YBARIM 17 PY-TAGORAS REP|PERITUR 19 SUB|PERBI 20 REG[i]IS 21 QUA|[d]TRAG[si]EMO 22 ATTINGISSE *post* NEQ· *littera nescio-quae primum deleta deinde erasa* (non F)

hoc inter eos qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla est umquam in dubitatione versatum.' 'di inmortales' inquit MANILIUS, 'quantus iste est hominum et quam inveteratus error! ac tamen facile
5 patior non esse nos transmarinis nec inportatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque virtutibus.' 'atqui 16 30
216 multo id facilius cognosces,' inquit AFRICANUS, 'si | progredientem rem publicam atque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris;
10 quin hoc ipso sapientiam maiorum statues esse laudandam, quod multa intelleges etiam aliunde sumpta meliora apud nos multo esse facta, quam ibi fuissent unde huc translata essent atque ubi primum extitissent, intellegesque non fortuito populum Romanum sed con-
217 silio et disciplina confirma|tum esse, nec tamen adver-
15 sante fortuna.

Mortuo rege Pompilio Tullum Hostilium populus 17 31 regem interrege rogante comitiis curiatis creavit, isque de imperio suo exemplo Pompili populum consu-
20 luit curiatim. cuius excellens in re militari gloria magnaeque extiterunt res bellicae, fecitque idem et saepsit de manubis comitium et curiam, constituitque ius quo bella indicerentur, quod per se iustissime in-
218 ventum sanxit | fetiali religione, ut omne bellum quod
25 denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse

---

2 ULLAST (e) UESATUM (r) 6 AOQUI 8 REP·AOQ· (m)
11 QUOT SUmp|TA *nisi fallor* 12 APUT multo (*corr. ex* multa) *supra add. p* SIBI 13 AOQ· 14 NON|FORTUITOP·R· (non) 15 ETSSE 16 FORTU|NAM (*unde* fortuna. Nam mortuo *Mai*)
17 POPILIO (m) HOC|TILIUM (s) 18 I-|TERROGANTE|ENCOMMIT| (rege) TIS (i) CREUI (a, t) PILIPO| isq. de imperio suo exemplo pompili| popu·lum *supplementum p insertum inter versus 12 et 13 columnae 217 I, idem praeterea repetitum in margine inferiore duobus versibus satis legibilibus* 20 CURUA|TIM *sed* U[2] *rasura in* I *correcta* 21 BELLICE (a) FIOEM *sed* F *erasa* ET|TSEMPSITOE| (a) MANIB· (u, is) 24 FETIAU (li)

atque inpium iudicaretur. et ut advertatis animum quam sapienter iam reges hoc nostri viderint tribuenda quaedam esse populo — multa enim nobis de eo genere dicenda sunt —, ne insignibus quidem regiis Tullus nisi iussu populi est ausus uti. nam ut sibi duodecim 5 lictores cum fascibus anteire liceret *'

[Excidit quaternionis XVII. folium tertium.]

32 *De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui et ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea et istum non creditum in deos receptum tali morte, quia fortasse,* 10 *quod erat in Romulo probatum id est persuasum, Romani vulgare noluerunt id est vile facere, si hoc et alteri facile tribueretur. (Augustinus civ. 3, 15.)*

18 33 (LAEL.?) '* ⟨neque⟩ enim serpit sed volat in optimum 171 statum instituto tuo sermone res publica.' (SCIP.) 'post 15 eum Numae Pompili nepos ex filia rex a populo est Ancus Marcius constitutus, itemque de imperio suo legem curiatam tulit. qui cum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem, atque idem Aventinum et Caelium montem adiunxit urbi, quosque agros ceperat 20 divisit, et silvas maritimas omnis publicavit | quas ce- 172 perat, et ad ostium Tiberis urbem condidit colonisque firmavit. atque ita cum tres et viginti regnavisset annos, est mortuus.' tum LAELIUS: 'laudandus etiam iste rex; sed obscura est historia Romana, siquidem istius 25 regis matrem habemus, ignoramus patrem.' (SCIP.) 'ita est' inquit; 'sed temporum illorum tantum fere regum inlustrata sunt nomina.

---

1 ΑΤQ· 2 NOS (c) TRIBU^enda|qua^ENOAM 4 REG|IS (i) 5 POPUL|I (i) *(fuit l, sed iam lacuna facta perierat, cum p codicem correxit)* UTSI|TSIBI (i) 6 ANI|TERET *sed* T² *erasa* 8 qui] quia *codd. quid. et Hoffm.* 14 *suppl. Mai* 15 REMP·POS|TUM (s, e, t) 18 DEC|UIS|SET (ci) 19 ATQUE 21 OIUIS (it) 23 TRESE (t) 24 SEQ|MORTUSETLAE|LIUS (st, u, um) 27 FERRE

173 Sed hoc loco primum videtur insitiva quadam | dis- 19 34
ciplina doctior facta esse civitas. influxit enim non
tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem, sed
abundantissimus amnis illarum disciplinarum et ar-
5 tium. fuisse enim quendam ferunt Demaratum Corin-
thium, et honore et auctoritate et fortunis facile civi-
tatis suae principem; qui cum Corinthiorum tyran-
num Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum
174 mag|na pecunia dicitur ac se contulisse Tarquinios, in
10 urbem Etruriae florentissimam. cumque audiret domi-
nationem Cypseli confirmari, defugit patriam vir liber
ac fortis, et adscitus est civis a Tarquiniensibus atque
in ea civitate domicilium et sedes collocavit. ùbi cum
de matre familias Tarquiniensi duo filios procreavisset,
15 omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam eru *

[Excidit quaternionis XVII. folium sextum.]

219 (SCIP.) * facile in civitatem receptus esset, propter 20 35
humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est
factus usque eo ut consiliorum omnium particeps et
socius paene regni putaretur. erat in eo praeterea sum-
20 ma comitas, summa in omnis civis opis, auxilii, defen-
sionis, largiendi etiam benignitas. itaque mortuo
Marcio cunctis populi suffragiis rex est creatus
220 L. Tarquinius; sic enim | suum nomen ex Graeco no-
mine inflexerat, ut in omni genere huius populi con-
25 suetudinem videretur imitatus. isque ut de suo impe-
rio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum
patrum numerum, et antiquos patres maiorum gentium

---

1 INSI|TIBA (u supra B) DISCIPULINA 2 INFLUCXIT 3 QUACDAM| (i supra C) ECRECIA (a supra E) 4 ANNIS (m supra N) 5 CORINTIUM (h supra T) 7 CHORINTHIO|RUM *sed fortasse* H[1] *expuncta* 8 FU|GISSE 11 CON|FIRMATAMFU|CIT (ri supra A, de supra M) iam defugit *Anspach* 12 FORIS (t supra R) 14 DE[MATRE 15 *quae forma verbi* erudire *fuerit, scire non possumus* 20 comitas] *post* T *littera erasa* (*fortasse* I) OMNIS|SCIPUISOPIS DEFENSIO|NIS 23 Graeco] Etrusco *Osann* 26 LEGEM TULIT *post* PRINCIPIO *repet. sed expunct.*

appellavit, quos priores sententiam rogabat, a se ad-
36 scitos minorum. Deinde equitatum ad hunc morem
constituit qui us|que adhuc est retentus, nec potuit 37
Titiensium et Rhamnensium et Lucerum mutare cum
cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria 5
Attus Navius non erat. atque etiam Corinthios video
publicis equis adsignandis et alendis orborum et vi-
duarum tributis fuisse quondam diligentis. sed tamen
prioribus equitum partibus secundis additis MIO CCC
fecit | equites numerumque duplicavit. postea bello 38
subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et re- 11
bus populi Romani imminentem, idemque Sabinos cum
a moenibus urbis reppulisset, equitatu fudit belloque
devicit, atque eundem primum ludos maximos, qui Ro-
mani dicti sunt, fecisse accepimus, aedemque in Ca- 15
pitolio Iovi optimo maximo bello Sabino in ipsa pu-
gna vovisse facien|dam, mortuumque esse cum duode- Q.XUII.
quadraginta regnavisset annos.' 31

21 37 Tum LAELIUS: 'nunc fit illud Catonis certius, nec tem-
poris unius nec hominis esse constitutionem ⟨nostrae⟩ rei 20
publicae; perspicuum est enim, quanta in singulos reges
rerum bonarum et utilium fiat accessio. sed sequitur
is qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidisse
plurimum.' 'ita est' inquit SCIPIO. 'nam post eum Ser-
vius Tul|lius primus iniussu populi regnavisse tradi- 32
tur, quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, cum 25
esset ex quodam regis cliente conceptus. qui cum fa-
mulorum ⟨in⟩ numero educatus ad epulas regis adsi-

---

1 APPELLA(u)BIT 4 TI|TIENS(l)UMETRHA(m)|MENSI|NUM 5 GLORI|A|AUGUR(gloria)TATUS| 6 CHO|RINTHIOS *sed* H[1] *fortasse ex-puncta* 7 EQUIS *repet. sed exp.* 9 IↃCCC *Zumpt* ·A C̅C̅C̅· 10 postea *Vaucher* POST|QUAM (posthac *Mos.* post *Mdv. Ha.* posteaque *Polster* post gravi *Cast.*) 11 AEQUO|RUM 12 POPULI R· 13 REPPULIS|SET 15 DICTI *corr. ex* DICU *P* SUNT] S *corr. ex* N EA(e)DEM|Q. 17 (u)BO|UISSE 19 ILLUT 20 nostrae *add. Zie.* 24 ITAST 25 S(t)UL|(l)PICIUS INIUST(s)US 26 EXERUATAR|QUI-NIENS(i)E 27 *fuit* ESSET *sed* S[1] *in lacuna periit* 28 *add. Mos.*

steret, non latuit scintilla ingenii quae iam tum elucebat in puero; sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. itaque Tarquinius, qui admodum parvos tum
291 ha|beret liberos, sic Servium diligebat, ut is eius vul-
5 go haberetur filius, atque eum summo studio omnibus iis artibus quas ipse didicerat ad exquisitissimam consuetudinem Graecorum erudiit. sed cum Tarquinius in- 38 sidiis Anci filiorum interisset, Serviusque ut ante dixi regnare coepisset, non iussu sed voluntate atque con-
292 cessu civium, quod cum Tarquinius ex vulnere ae|ger
11 fuisse et vivere falso diceretur, ille regio ornatu ius dixisset obaeratosque pecunia sua liberavisset, multaque comitate usus iussu Tarquinii se ius dicere probavisset, non commisit se patribus, sed Tarquinio se-
15 pulto populum de se ipse consuluit, iussusque regnare legem de imperio suo curiatam tulit. et primum Etruscorum iniurias bello est ultus; ex quo cum ma *

[Excidit quaternionis XVIII. folium tertium.]

107 (SCIP.) * duodeviginti censu maximo. deinde equitum 22 39 magno numero ex omni populi summa separato, reli-
20 cuum populum distribuit in quinque classis, senioresque a iunioribus divisit, easque ita disparavit ut suffragia non in multitudinis sed in locupletium potestate essent, curavitque, quod semper in re publica tenen-
108 dum est, ne plurimum valeant plurimi. quae | discriptio
25 si esset ignota vobis, explicaretur a me; nunc rationem videtis esse talem, ut equitum centuriae cum sex

---

1 QUE (a supra U) 2 PUEROS (OS *ligatae*) O:|mNI 6 IS (i supra I) CONSUe|CTUOINEM 9 AOQ. 10 CQIUIU– 11 OR|NATIUS (n supra T) 13 TARQUINIIS|EIUS (s supra E) 15 DEIP|SECONSULUI|T (se supra E, i supra I) *sed* I *ultima in* T *correcta* 16 etRUS|TICORUM 21 easque *Francke* EOSQUE 24 PLU|RIMUMQUE (i, .., a supra) 26 CER|TAMINE CUM|ET (uri e, sex supra) *et* R *in* N *corr. p*

suffragiis et prima classis, addita centuria quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXVIIII centurias habeat; quibus e centum quattuor centuriis — tot enim reliquae sunt — octo solae si accesserunt, confecta est vis populi universa, reliquaque multo 5 maior multitudo sex et nonaginta centuriarum | neque 93 excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret 40 nimis, ne esset periculosum. in quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens; qui cum locupletis assiduos appellasset ab asse dando, eos qui aut non plus 10 mille quingentos aeris aut omnino nihil in suum censum praeter caput attulissent, proletarios nominavit, ut ex iis quasi proles, id est quasi progenies civitatis, | expectari videretur. illarum autem sex et nona- 94 ginta centuriarum in una centuria tum quidem plures 15 censebantur quam paene in prima classe tota. ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii, et is valebat in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat esse in optimo statu civitatem. quin etiam accensis velatis cornicinibus proletariis * 20

[Exciderunt quaternionis XVIII. folia sextum et septimum.]

23 41 statuo esse optume constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optumati et populari, confusa modice nec puniendo inritet animum in-

---

1 quae] Q̄. *lin. add. p* 2 TGNARIIS (i) UIIII (l xxx) CE-|TURIA. STOTE (habeat quibus) | ENIMRELICUae (ecent. quattor centuriis tot) | AESUNT *et* CU *in* QU *corr. p* 5 UIS|SPOLI (pu) RELICUA|Q. *sed* C *corr. in* Q *p* 6 centuriarum ⟨effecit ut⟩ (*scil. Servius*) *Skutsch; res incerta* 9 ADS|SIDUUMOS 10 asse *Osann* AERE *cf. Top. 2, 10* 11 MIL|LECENTUM (quin, os) *et* C *in* G *corr. p* (CENTUM (d) *legerat Mai* CENTUM *Dur. Detlefsen vB.*) OMNI|NON suum in *Mdv.* 13 quasi[2] *del. Or.* 15 una] ima *Goettling* 17 ETIISUALE|BITINSUFFRA|GIOETISUALE|BITINSUFFRA|GIO 19 ANCENSIS (c) LITICINIB. (corni) *unde* liticinibus cornicinibus *Mai et editt.; cf. Mo., Röm. Staatsr. III 287*[3] 21 statuo *Iunius* statu *vel* statua *vel* statue *codd. Non.* optumo *Bentinus* 23 puniendo *Bentinus* punienda

manem ac ferum *(Non. p. 342,29: M. Tullius de re p. lib. II)*.

45 (SCIP.)* sexaginta annis antiquior, quod erat XXXVIIII ante primam olympiadem condita. et antiquissimus ille Lycurgus eadem vidit fere. itaque ista aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus videtur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. sed quod proprium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar si potero subtilius; quod erit 46 eius | modi, nihil ut tale ulla in re publica reperiatur. haec enim quae adhuc exposui ita mixta fuerunt et in hac civitate et in Lacedaemoniorum et in Karthaginiensium, ut temperata nullo fuerint modo. nam in qua re publica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus, ut tum fuit Romae cum erant reges, ut Spartae Lycurgi legibus, et ut sit q.XUIIJ. aliquod etiam populi | ius, ut fuit apud nostros reges, 145 tamen illud excellit regium nomen, neque potest eius modi res publica non regnum et esse et vocari. ea autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam. quod unius vitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. nam ipsum regale genus civitatis non modo non est reprehendendum, sed haud scio 146 an reliquis | simplicibus longe anteponendum, si ullum probarem simplex rei publicae genus, sed ita quoad statum suum retineat. is est autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia uniusque sapientia regatur

---

3 ⟨Karthago urbe Roma quinque et⟩ sexaginta *Mai* SEXACIGNITA XXXVIII *Mai* 7 propriumst *Osann Ha.* proprium est *Mue.* 10 REPPERIATUR 11 quae EXPOSITA (ui) 12 LACAEDEMONIORUM (a) 15 SENATUS (a) FUItETROMAE 16 UTETSIT (ut) (ut *del. Steinacker Ha.*) 17 APUT 18 ILLUT 23 NA-MODO (o) HAUT 24 RELICUIS, *sed* C *in* Q *corr. p* 25 ITADOCAD (quo) 26 RETINEaTISSET (s) (*legebant et edebant retinet*) 27 ETIUSTITIA *fortasse expunct.* OMNEQUE (.. u ius) (= uniusque) *legere mihi visus sum; legebant* OMNEQUE (i)

salus et aequabilitas et otium civium. desunt omnino ei populo multa qui sub rege est, in primisque libertas, quae non in eo est ut iusto utamur domino, sed ut nul⟨lo⟩ *

[Excidit quaternionis XVIIII. folium secundum.]

24 44 (SCIP.) * ferebant. etenim illi iniusto domino atque 15 acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna 6 comitata est. nam et omne Latium bello devicit, et Suessam Pometiam urbem opulentam refertamque cepit, et maxima auri argentique praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit, et colonias 10 deduxit, et institutis eorum a quibus ortus erat | dona 16 magnifica quasi libamenta praedarum Delphos ad Apollinem misit.

25 45 Hic ille iam vertetur orbis, cuius naturalem motum atque circuitum a primo discite adgnoscere. id enim 15 est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publicarum, ut cum sciatis quo quaeque res inclinet, retinere aut ante possitis | occurrere. nam rex ille de quo 255 loquor, primum optimi regis caede maculatus integra 20 mente non erat, et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se volebat; deinde victoriis divitiisque subnixus exultabat insolentia, neque suos mo-

46 res regere poterat neque suorum libidines. itaque cum maior eius filius Lucretiae Tricipitini filiae Conlatini 25 uxori vim attulisset, mulierque pudens et no|bilis ob 256

---

1 ΛEQUΛ|BILITΛTS 2 MULTΛ|quiSUB (qui *dispexerat Mai, negaverat in codice esse Dur., qui eas umbras ad Augustini verba* quia holocaustis *pertinere dixerat; at revera* qui *supra* quia *Augustini exstat*) 3 QUE (a) SET 5 DOMI|NΛTO 6 prospera *Mos. Mus.* 8 POMe|ETIΛM CΩEPIT 15 ΛDQUE DISCITE. ΛDQ·|COGNOSCERE (discite atque cognoscite *Mai Ha.*) 18 QUOQ·QUΛE (uae) 21 METUERETU (U *ultima erasa*)|meTUISE (ipse poenam sceleris sui summa⁻) UOLEBΛT | 23 UOS (s) 24 libidines] *utrum* S *a* P *scripta an a* p *nescio* 26 UXORI|UM (l)

illam iniuriam sese ipsa morte multavisset, tum vir ingenio et virtute praestans L. Brutus depulit a civibus suis iniustum illud durae servitutis iugum. qui cum privatus esset, totam rem publicam sustinuit, primus-
5 que in hac civitate docuit in conservanda civium libertate esse privatum neminem. quo auctore et principe
245 concitata civitas et hac recenti que|rella Lucretiae patris ac propinquorum, et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum,
10 exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

26 47 Videtisne igitur ut de rege dominus extiterit, uniusque vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum conversum sit? hic est enim dominus populi quem
246 Graeci tyran|num vocant; nam regem illum volunt
16 esse, qui consulit ut parens populo, conservatque eos quibus est praepositus quam optima in condicione vivendi, sane bonum ut dixi rei publicae genus. sed tamen inclinatum et quasi pronum ad perniciosissimum
20 statum. simul atque enim se inflexit hic rex in domina- 48 tum iniustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque
29 taetrius neque foedius nec dis hominibus|que invisius animal ullum cogitari potest; qui quamquam figura est hominis, morum tamen inmanitate vastissimas vincit
25 beluas. quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum ge-

---

1 E[s]S|SE *legendum* multasset 3 ILLUTOURA[e] 6 quo . . . 7 civitas *Non. p. 429, 13* 8 SU|[p]ERBIAE 13 ⟨hoc⟩ genus *Boot* I[ex]|BONOINOE|TERR[i]UMUM 14 QUA[e]M 17 CO[ci]|OIONE 18 RE[i]P· (i, *quae fugerat priores, latet sub* i *vocis* coepit *Augustini*) 19 ad] AT; *supra id litteram* p *esse confirmant Dur. vB.; ego umbram incertissimam tantum perspexi* 22 inuisius *in summo marg. repet.* p *vel manus recentior* 23 ANIMA[l] COGITAR[i]E 24 INITA[man]|TE (man *latet sub litteris* era *vocum aliter atq. Augustini*) 25 SINBI

nere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem velit? sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi locus, cum res ipsa admonu|erit ut in eos 30 dicamus qui etiam liberata iam civitate dominationes adpetiverunt. 5

27 49 Habetis igitur primum ortum tyranni; nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt qui soli in populos perpetuam potestatem haberent. itaque et Spurius Cassius et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare 10 voluisse dicti sunt, et modo *

[Excidit quaternionis XVIIII. folium septimum.]

28 50 (SCIP.) * ⟨La⟩cedaemone appellavit, nimis is quidem 135 paucos, XXVIII, quos penes summam consilii voluit esse, cum imperii summam rex teneret; ex quo nostri idem illud secuti atque interpretati, quos senes ille 15 appellavit, nominaverunt senatum, ut iam Romulum patribus lectis fecisse diximus; tamen excellit atque eminet vis potestas nomenque regium. inperti etiam populo potestatis | aliquid, ut et Lycurgus et Romulus: 136 non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate 20 libertatis, cum tantum modo potestatem gustandi feceris; ille quidem semper inpendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, exsistat iniustus. est igitur fragilis

---

4 liberata iam *supra add. p* 9 ITAQ·EST|PERIUSCASSI| (s, u supra) USETM·MA÷nI|LIUSETSPURI|USMAECIUS| (l supra) 11 *Ti. Gracchi mentionem secutam esse quamquam satis certum est, temere tamen supplebant* ⟨Ti. Gracchus⟩ *editt.* 12 ⟨Lycurgus γέροντας La-⟩ *temere cum Maio editt.* CAEDEMONE|APPELLABIT (a, u supra) 13 XXXUIII 14 IMPE|RIS (i supra) 15 ILLUT IN|TERPRAETATI 16 SENA|TUM (a supra) iam *Hein.* ETIAM (utei iam *Haupt Ha.*) 18 DUIS INPERTIT 19 POTESTATISALI|ALIQUID *prius* ALI *eras.* 20 LIBERTATESSEO|INCENDIRES| (c, i supra)

ea fortuna populi, quae posita est in unius ut dixi antea voluntate vel moribus.

q.XUIIII. Quare prima sit haec forma et species et origo ty|ranni inventa nobis in ea re publica quam auspicato Romulus condiderit, non in illa quam ut perscripsit Plato sibi ipse Socrates perpolito illo in sermone depinxerit, ut, quem ad modum Tarquinius, non novam potestatem nactus, sed quam habebat usus iniuste, totum genus hoc regiae civitatis everterit; sit huic oppositus alter, bonus et | sapiens et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae; sic enim appelletur quicumque erit rector et gubernator civitatis. quem virum facite ut agnoscatis; iste est enim qui consilio et opera civitatem tueri potest. quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione trac⟨tandum⟩ *

[Exciderunt quaternionis XX. folia sex interiora.]

(SCIP.) * ⟨cau⟩sas requisivit, civitatemque optandam magis quam sperandam, quam minimam potuit, non quae posset esse, sed in qua ratio rerum civilium perspici

---

1 Q·POSITAST (uae *suprascr.*) 2 ⟨vel⟩ voluntate *Mue.* 4 AUSPCATU (I *suprascr.*), *sed* U *corr. in* O *p* 5 PRAESCRIPSIT (r *suprascr.*) 6 SIUE (bi *suprascr.*) perpolito *Zie.* PERIPEATETO (oli ias *suprascr.*) *idest* περὶ πολιτείας *olim legere mihi visus sum* PERIPEATETO (ic *suprascr.*) *legebat vB. cum Maio, solum* PERIPEATETO *Dur., edebant* peripatetico *cum Maio vel* tripertito *cum Bernaysio del. Cast. Bue.* 7 ut ⟨perspiciatis⟩ *Bue.* 9 EUERTERETSIT| HOCREGIAECI|UITATISEUER|TERITSITHUIC (I *suprascr.*) 10 ALIITER, *sed* I *erasa* 13 QUAMUIRUM|FACITETAGNOS|CATIS (e ut *suprascr.*) iste *legi supra* EST: *non legebant priores,* is *addebat Mue.* 14 POTESTP 15 SERMONEM 16 RE|LICUA, *sed* C *in* Q *corr. p* 18 ⟨cau⟩sas *Zie.* ⟨Plato regionem sedesque civium aequis apprime partibus divi⟩sas *Mai* 19 SPERNENDA (andam *suprascr.*) potuit *Mdv.* POSUIT 20 POSSITESSEO (e se *suprascr.*) (posset *del. Mdv.*)

posset, effecit. ego autem, si modo consequi potuero, rationibus eisdem quas ille vidit non in umbra et imagine civitatis sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam virgula videar attingere. | iis enim regiis quadraginta *188* annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius 5 praeteritis, pulsoque Tarquinio, tantum odium populum Romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum vel potius excessum Romuli desiderium. itaque ut tum carere rege, sic pulso Tarquinio 10 nomen regis audire non poterat. hic facultatem cum * q.XX.

[Excidit quaternio XXI.]

31 53 Itaque illa praeclara constitutio Romuli cum ducentos annos et xxxx fere firma mansisset. *(Non. p. 526, 10: Cicero de re publica lib. II.)*

[Hinc est quod regalem dominationem non ferentes 15 *annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando. (Aug. civ. 5, 12.)]*

(SCIP.) * lex illa tota sublata est. hac mente tum nostri *35* maiores et Conlatinum innocentem suspicione cogna- 20 tionis expulerunt, et reliquos Tarquinios offensione nominis, eademque mente P. Valerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in contione coepisset, et aedis suas detulit sub Veliam, posteaquam, quod in ex-

---

1 SIQUOMODO *(nondum viderant* QUO *expunctum esse, sed deleverat Mdv.)* 2 et *add. p* 3 AMPLISSIMU[a]-|AR·P·ENI[t]PAR| 5 HIIS *(unde* his *Osann al.)* 7 PRAETERITIS *sed* e *incerta* [e]EX·[s]POPULOQ· *(legebant et edebant* expulsoque) 8 *post* tenuerat *plures litteras velut* OLI⁻ *vel* TU⁻ *dispicere mihi visus sum, sed sunt fortasse potius umbrae ex altera parte folii perlucentes* 10 CANE[re]|RERECES *sed* S *erasa* 13 XXXX *Mai* XX *codd. Non. cf. v. 5* 15—18 *hoc fragmentum an non huc pertineat, incertum* 16 fecere *codd. quid. et Dombart* 19 SUBLATA[e]ST *sed* e *incerta* 20 COGnati|ONIS 21 RELI|QUIOS 23 in *add. p* 24 [a]EDES

celsiore loco Veliae coepisset aedificare eo ipso ubi
36 rex | Tullus habitaverat, suspicionem populi sensit
moveri; idemque, in quo fuit 'Publicola' maxime, legem
ad populum tulit eam quae centuriatis comitiis prima
5 lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus
provocationem necaret neve verberaret. provocationem 54
autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri,
119 significant nostri etiam augurales, | itemque ab omni
iudicio poenaque provocari licere indicant XII tabulae
10 conpluribus legibus, et quod proditum memoriae est,
Xviros qui leges scripserint sine provocatione creatos,
satis ostendit reliquos sine provocatione magistratus
non fuisse, Lucique Valeri Potiti et M. Horati Barbati,
hominum concordiae causa sapienter popularium, con-
120 sularis lex sanxit | ne qui magistratus sine provoca-
15 tione crearetur, neque vero leges Porciae, quae tres
sunt trium Porciorum ut scitis, quicquam praeter sanc-
tionem attulerunt novi. itaque Publicola lege illa de 55
provocatione perlata statim securis de fascibus demi
20 iussit, postridieque sibi collegam Sp. Lucretium sub-
rogavit, suosque ad eum quod erat maior natu lictores
133 transire ius|sit, instituitque primus ut singulis consuli-
bus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura in-
signia essent inperii in libero populo quam in regno
25 fuissent. haud mediocris hic ut ego quidem intellego

---

1 UELIOAE 6 NEUE|[ne]UERBERARET *sed* UE *primae erasae* 7 DECLARAPO[nt]|TIFICILIBRIS *sed* S *etiam erasa* 10 ME|MO-RIAEST 11 SCRIBSE|RINT 12 OSTENDE[it]|RINT (ostenderit *edebant*) MAG[gistratus]|NON *sed* G *erasa* 13 L·Q·[ue]UALERI *(sed* ue *in-certae)* Luciique *edebant ante Cast.* 14 CON[s]ULARIS|LEXA[s]N-XIT 15 MAG[istratus]· 19 perlata *Mos.* SUBLA|TAPERTA *supra compluria scripsit p, quae non iam legi possunt, nisi quod* lata *supra* PER *dispicere mihi visus sum* DE *et* F(ascibus) *expuncta esse inmerito affirmat vB.* 24 ESSE[nt]|INPERI[i]IN 25 HOCUT[i]|[go]EQUIDEM

vir fuit, qui modica libertate populo data facilius tenuit auctoritatem principum. neque ego haec nunc sine causa tam vetera vobis et tam obsoleta decanto, | sed 186 inlustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae reliqua oratio dirigatur mea. 5

32 56 Tenuit igitur hoc in statu senatus rem publicam temporibus illis, ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate et instituto ac more gererentur, atque uti consules potestatem haberent 10 tempore dumtaxat annuam, | genere ipso ac iure re- 5 giam, quodque erat ad obtinendam potentiam nobilium vel maximum, vehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata nisi ea patrum adprobavisset auctoritas. atque his ipsis temporibus dictator etiam est 15 institutus decem fere annis post primos consules, T. Larcius, novumque id genus imperii visum est et proximum similitudini regiae. sed | tamen omnia sum- 6 ma cum auctoritate a principibus cedente populo tenebantur, magnaeque res temporibus illis a fortissimis 20 viris summo imperio praeditis, dictatoribus atque consulibus, belli gerebantur.

33 57 Sed id quod fieri natura rerum ipsa cogebat, ut plusculum sibi iuris populus adscisceret liberatus a regibus, non longo intervallo, sexto decimo fere anno, 25 Postumo Co|minio Sp. Cassio consulibus consecutus 7 est; in quo defuit fortasse ratio, sed tamen vincit ipsa

---

5 AOQ.nae|RELIQUAM OE(i)RI|CATUR 7 SE(a)NATUSENA|TUS

9 SE(a)NATUS et *del. Cast.* INS|TI(s)TUTO *et* S *erasa (nisi fallor)*

11 ANNI|ANNUAM 12 QUOOQUE *sed* i *incerta* obtinendam *supra add.* p 16 CONSULES^t^·|LARCIUS *(legebant* LARCIUS *ante* vB.*)* 18 summa *supra add.* p 20 MACNAEQE(u)

21 PRO(ae)OI|TIS 22 belli ⟨domique⟩ *Mos.* 23 quod *supra add.* p CO|CEBA(t)TUR 26 COS·SECU|TUTUS(con)ECUTUS (consecutum *Leopardi*)

rerum publicarum natura saepe rationem. id enim tenetote quod initio dixi, nisi aequabilis haec in civitate conpensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus et auctoritatis in princi-
5 pum consilio et libertatis in populo sit, non posse hunc
8 incommu|tabilem rei publicae conservari statum. nam **58**
cum esset ex aere alieno commota civitas, plebs montem sacrum prius, deinde Aventinum occupavit. ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus
10 Graecis frenos; nam etiam Spartae regnante Theopompo sunt item quinque illi quos ephoros appellant, in Creta autem decem qui cosmoe vocantur, ut contra consulare imperium tribuni plebis, sic illi contra vim |
191 regiam constituti.
15 Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo **34** **59**
aere alieno medendi, quae neque Solonem Atheniensem non longis temporibus ante fugerat, neque post aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata nectierque po-
20 stea desitum, semperque huic oneri, cum plebes publi-
192 ca calamitate inpendiis de|bilitata deficeret, salutis omnium causa aliqua sublevatio et medicina quaesita est. quo tum consilio praetermisso causa populo nata est, duobus tribunis plebis per seditionem creatis, ut
25 potentia senatus atque auctoritas minueretur; quae tamen gravis et magna remanebat, sapientissimis et for-

---

1 SEP[a]A|RATIONEM|IOE[ni]MTENETOte 3 AUTET 4 SA|TISET[in] 9 [h]O|MINIBUS 10 SPART[a]E 11 QUOSIL[l]L *trp. Zie.* 12 COSM[o]E CONTRACON| *deinde* sulare ... vim *in marg. inferiore add. p* 13 tr. pl. *p. 191 ita incipit:* SULARE[gia]MCONS|[s]TITUTI 15 defuerat *vel* defugerat *Mae.* nostris ⟨melior⟩ aeri *Fr.* in illo ⟨genere⟩ aeri *Anspach* in illo ⟨consilio⟩ aeri *Schue.* medendi ⟨quaerenda⟩ *Cast.; tradita tuetur Bue.* 16 Q[uae]·NEQ·SOL[on]E 17 FU|GERANT 18 S[a]ENATUM 19 NEC|TIERQ·CPOST|EA 20 oneri *Mos.* GENERI PUBLICAS 22 Q[uae]·SITAST 23 NATAST 25 S[a]ENA|TUS Q[uae]·TAMEN

tissimis et armis et consilio civitatem tuentibus, quorum aucto|ritas maxime florebat, quod cum honore *129* longe antecellerent ceteris, voluptatibus erant inferiores nec pecuniis ferme superiores; eoque erat cuiusque gratior in re publica virtus, quod in rebus privatis 5 diligentissime singulos cives opera consilio re tuebantur.

35 60 Quo in statu rei publicae Sp. Cassium de occupando regno molientem, summa apud populum gratia florentem, quaestor | accusavit, eumque ut audistis cum pater *130* in ea culpa esse conperisse se dixisset, cedente populo 11 morte mactavit. gratamque etiam illam legem quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multa et sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius consules comitiis centuriatis tulerunt. annis postea 15 xx ex eo quod L. Papirius P. Pinarius censo|res mul- *41* tis dicendis vim armentorum a privatis in publicum averterant, levis aestumatio pecudum in multa lege C. Iuli P. Papiri consulum constituta est.

36 61 Sed aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas 20 in senatu populo patiente atque parente, inita ratio est ut et consules et tribuni plebis magistratu se abdicarent, atque ut Xviri maxima potestate sine provocatio|ne crearentur, qui et summum imperium haberent *42* et leges scriberent. qui cum X tabulas legum summa 25 aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum decemviros alios subrogaverunt, quorum non

---

1 viris *post* consilio *add. Zie.*, *post* sapientissimis *Cast.* 3 ESCELERENT (ante, l *supra*) 9 ⟨ac⟩ summa *vel* summa⟨que⟩ *Zie.* APUT 10 ACCUSABIT (u *supra*) AUDISITS (i *supra*) 12 MACTABIT (u *supra*) legem *Mai* REM 13 PRI|MOCOS·DE|MULTAE (s, t, s *supra*) 14 P· 15 COS. POSTRES|MUL·TISDICE·|DISEAXX· (t *supra*) 18 LAEUIS 19 COS·CONSTI|TUTAST| SETALIQUOD|ANTEAMNIS (n *supra*) 21 SENA|TU (a *supra*) RATIOSTUTET| CONSULESSET|TR·PL· 23 ATQUI *corr. in* ATQ·UT *p* MAXMA (i *supra*) 24 HABE|RERENTETLEGE (s *supra*) 25 legum summa *Cast.* SUMMALEGUM *P* legum tabulas summa *Mos.*

similiter fides nec iustitia laudata. quo tamen e collegio
Q.XXII. laus est illa eximia C. Iuli, qui hominem nobilem L.
137 Sestium, cuius in cu|biculo ecfossum esse se praesente
corpus mortuum diceret, cum ipse potestatem summam
5 haberet quod decemvirum unus sine provocatione esset, vades tamen poposcit, quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite civis Romani nisi comitiis centuriatis statui vetaret.

Tertius est annus Xviralis consecutus, cum idem 37 62
138 essent nec alios subrogare voluissent. | in hoc statu
11 rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diuturnum, quod non esset in omnis ordines civitatis aequabilis, erat penes principes tota res publica, praepositis Xviris nobilissimis, non oppositis tribunis ple-
15 bis, nullis aliis adiunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera relicta. ergo horum ex iniustitia subito exorta est maxima per- 63
183 tur|batio et totius commutatio rei publicae; qui duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus etiam quae
20 diiunctis populis tribui solent conubia, haec illi ut ne plebei cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt, quae postea plebiscito Canuleio abrogata est, libidinose[que] omni imperio et acerbe et avare populo praefuerunt. nota scilicet illa res et celebrata monu-
184 men|tis plurimis litterarum, cum Decimus quidam Ver-

---

1 fides ⟨est⟩ *Steinacker; malim* laudata ⟨est⟩ *vel* laudatur 2 C·IU|LI 3 CU|BILOECFOSSU⁻|ESSEPRAESERTE (cu, f, se *supra*) *sed* R *ultima in* N *correcta a p* 4 corpus *supra* TEMOR(TUU⁻) *certo dispexi; deest in editt.* DICERET (i *supra*) 5 DECEMUIRU⁻ (unus *supra*) *ut coniecerat Steinacker; legebant et edebant* decemvirum 6 POSCIT (po *supra*) 7 Q·DE (uae *supra*) 9· annus] *post* N² *littera erasa* 10 ESSET (n *supra*) 11 POSSESE (se, s *supra*) 12 CIUITAS (ti *supra*) 13 REP· (s *supra*) 14 XXUIRIS OPPOSITISNTR·IPL· 15 PROUO|CATIONE 16 *fortasse* UERBERA^tionem 21 PLE-BIET (e cum *supra*) ESSET (n *supra*) 22 Q· (uae *supra*) PLE|BEISCITO ᵃBRO|GATASTLI-BIDI|NOSEQ· *del. Mos. Ha. (tuentur Mue. Cast.* quibus *v. 19 del. Zachariae)* 23 ACERBAE

ginius virginem filiam propter unius ex illis Xviris intemperiem in foro sua manu interemisset, ac maerens ad exercitum qui tum erat in Algido confugisset, milites bellum illud quod erat in manibus reliquisse, et primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Aventinum ar * 5

[Exciderunt quaternionis XXIII. folia interiora quattuor; inerat de Cn. Flavio scriba narratio in ep. ad Att. 6, 1, 8 commemorata, cf. praef. p. XLIV.]

dictatore L. Quinctio dicto. *(Serv. Verg. Georg. 3,125: dixere maritum pro designaverunt. Cicero de rep. sic).*

(SCIP.) * ⟨maio⟩res nostros et probavisse maxime et 193 retinuisse sapientissime iudico.' 10

38 64 Cum ea Scipio dixisset silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio, tum TVBERO: 'quoniam nihil ex te Africane hi maiores natu requirunt, ex me audies quid in oratione tua desiderem.' 'sane' inquit SCIPIO, 'et libenter quidem.' tum ille (TVB.): 'laudavisse mihi 15 videris nostram rem publicam, cum ex te non de | no- 194 stra sed de omni re publica quaesisset Laelius. nec tamen didici ex oratione tua, istam ipsam rem publicam quam laudas qua disciplina quibus moribus aut legibus constituere vel conservare possimus.' 20

39 65 Hic AFRICANVS: 'puto nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem Tubero fore disserundi locum; de optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respon|disse ad id quod quaesierat Lae- 143 lius. primum enim numero definieram genera civitatum 25

---

4 ILLUT 5 primo *Mue.* ANᵗ|TEA 6 ar⟨matos insedisse⟩ *temere cum Maio editt.* 9 *suppl. Mai* PROBAᵘBIS|SE 11 SᶜPIᵖCIO RELI|CUA *sed* C *in* Q *corr. p* 13 AFRI|CANAEN|S 14 QUᶦᵈ|IN 15 LAU|DAᵘBISSE 16 REMP· *fuerit, quamquam lacuna post* RE *paulo angustior, quam ut in ea* MP· *exstitisse putes; an fuit* RᵐEP·*?* 17 SEᵈᵉDO‾|IN|REIP· 20 CONS|ᵗTI TUERE *sed* S *erasa* 21 et *add. p* 22 DISSERᵉUNT|DI

tria probabilia, perniciosa autem tribus illis totidem contraria, nullumque ex eis unum esse optimum, sed id praestare singulis quod e tribus primis esset modice
144 temperatum. quod | autem exemplo nostrae civitatis 66
5 usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit — nam id fieri potuit sine exemplo —, sed ut ⟨in⟩ civitate maxima reapse cerneretur, quale esset id quod ratio oratioque describeret. sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae
10 imagine utendum est nobis, quoniam tu hanc imagi-
q. XXIII. nem urbis et populi ni *'

[Quat. XXIV. XXV. XXVI. XXVII. notae desunt, sed in iis fuisse manifestum est foliorum paria 19/20‿25/26, 9/10‿3/4, 207/8‿201/2. Quorum ultimum cum contextum praebeat cohaerentem, fuisse quaternionis par interius (idest fol. IV.‿V.), et quidem XXVII., satis certum est; folia 19/20‿25/26 et 9/10‿3/4 nec paria exteriora possunt fuisse, quoniam quat. notae desunt, nec interiora, quoniam contextus non cohaeret: sunt autem f. 9/10‿3/4 folia II.‿VII. quat. XXVI., et f. 19/20‿25/26 folia III.‿VI. quat. XXIV. potius quam XXV.; plane periit igitur quat. XXV.; cf. comment. mea Herm. vol. LI, 262 sq. — Hoc loco igitur excidisse verisimile est 2 folia prima quat. XXIV.]

19 (SCIP.) '* ⟨quem⟩ iandudum quaero et ad quem cupio 40 67
pervenire.' (LAEL.) 'prudentem fortasse quaeris?' tum ille (SCIP.): 'istum ipsum' (LAEL.) 'est tibi ex eis ipsis
15 qui adsunt bella copia, velut a te ipso ordiare.' tum SCIPIO: 'atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset! sed tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa

---

1 illis . . . 3 tribus *repetita et expuncta, etsi pauca tantum puncta cerni possunt* 3 PRIMUS (i suprascr.) 6 in *add. Leopardi* 7 RE|ABSE QUA|ESSET (le suprascr.) 12 *suppl. Mai* AT 13 PERUENIREP|RUDENTEM (p suprascr.) *sed* P² *erasa* TUIM 14 EIS 15 BELLA] A *in* I *correctam esse dicit Dur. tacente vB.; ego nihil tale vidi* ATE|TIPSO 16 SE|NATU (a suprascr.) 17 ^S^ET est ⟨et⟩ *vel* ⟨non⟩ est . . . (*p. 78 v. 3*) feram? *Zie.*

vidimus, immani et vastae insidens beluae, coërcet et regit [beluam] quocumque volt et levi admonitu aut tac|tu inflectit illam feram.' (LAEL.) 'novi et tibi cum essem legatus saepe vidi.' (SCIP.) 'ergo ille Indus aut Poenus unam coërcet beluam, et eam docilem et humanis moribus adsuetam; at vero ea quae latet in animis hominum quaeque pars animi mens vocatur, non unam aut facilem ad subigendum frenat et domat ⟨beluam⟩, si quando id efficit, quod perraro potest. namque et illa tenenda est ferox * 20 5 10

[Exciderunt 2 folia interiora quaternionis XXIV.]

41 68 quae sanguine alitur, quae inmani crudelitate sic exultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur. *(Non. p. 300,29).*

cupido autem et expetenti et lubidinoso et volutabundo in voluptatibus. *(Non. p. 491,16).* 15

quartaque anxitudo prona ad luctum et maerens semperque ipsa se sollicitans. *(Non. p. 72,34).*

esse autem angores † si miseria adfictas aut abiectas timiditate et ignavia. *(Non. p. 228,18).*

ut auriga indoctus e curru trahitur opteritur laniatur eliditur. *(Non. p. 292,38; cf. Ambros. De virg. 3,2,1).* 20

42 69 * dici possit'. tum LAELIVS: 'video iam, illum quem expectabam virum cui praeficias officio et muneri.' 25

---

1 coercet . . . 3 tac|tu] *in loco lectu difficillimo (p. 19 II 11—15) haec dispexi: (11)* COERCEt| *(12)* TETRECJBELUA⁻| *(13)* QUOCUMQ·uolt| *(14)* ETLEUJAOMO| *(15)* NITUAUTTAC| *legebant:* coercet et regit beluam quocumque vult levi admonitu non ac|tu; *haec addo: (12) sitne* RECJ *an* RECT *incertum; aut* BELUA⁻ *ras. in* BESTJA⁻ *corr. aut invicem; del. Osann* 2 leni *Doederlein* 3 E 6 QUA *sed* E *adligavit p* 8 *add. Zie.* 9 EFFECIT 11 inomni: *corr. L. Mue.* 14 appetenti *L. Mue.* impotenti *Zie.* 18 angore, esse miseria *Mue.* adflictus aut abiectus *Gerlach* 20 opteritur *Bindandus et Ruhnkenius:* opperitur *Addidit Mai quattuor locos e Lactantio (inst. 1, 9. ira 5. inst. 6, 19 et 17) sumptos, quibus Ciceronis verba illi ante oculos versata esse crederet inmerito* 22 UJOEO;UIOEO

'huic scilicet' AFRICANVS 'uni paene — nam in hoc fere uno sunt cetera —, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat, ut ad imitationem sui vocet alios, ut sese splendore animi et vitae suae sicut spe-
26 culum praebeat civibus. ut enim in fidibus aut | tibiis
6 atque ut in cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem inmutatum aut discrepantem aures eruditae ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione con-
10 cors tamen efficitur et congruens, sic ex summis et infimis et mediis interiectis ordinibus ut sonis moderata ratione civitas con|⟨sensu dissimillimorum concinit; et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, artissimum atque optimum
15 omni in re publica vinculum incolumitatis, eaque sine iustitia nullo pacto potest esse.⟩' *(Aug. civ. 2, 21).*

[Exciderunt 11 folia, idest quaternionis XXIV. folia 2 ultima et quaternio XXV. totus et quaternionis XXVI. folium primum.]

leniter atque placide fides, non vi et impetu, concuti debere. *(Cod. ms. nr. 458 p. 82 biblioth. Ossolinianae apud Bielowski, Pompeii Trogi fragm. p. XVI).*

20 ***Ac deinde cum aliquanto latius et uberius disse-*** 43 ***ruisset (Scipio), quantum prodesset iustitia civitati, quantumque obesset si afuisset, suscepit deinde Philus, unus eorum qui disputationi aderant, et poposcit ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur, ac de iusti-***
25 ***tia plura dicerentur propter illud quod iam vulgo ferebatur, rem publicam regi sine iniuria non posse. (August. l. l.)***

---

2 intuendo *Mae.* 3 DISCENDANT 5 ut in (*om.* enim) . . . 16 potest *Aug. civ. 2, 21* 5 *p. 26 col. I, haud facilem sane lectu, non transcripsit vB. quia legere non potuit; transcripsi in praef. p. XXIX* 6 ut in *om. Aug.* 7 EXTDISTINC|TIS INMUTANTU¯ 11 ETMEDIISET ut *Aug.* ET 12 civitatem *Aug.* -sensu . . . 16 potest *soli Augustino debentur* concinere *Aug.* 13/14 eam esse . . . concordiam *Aug.* 15 eamque *Aug.* 16 potest esse *Zie.* esse posse *Aug.* 17/18 *huc rettulit Bue.* 22 pilus *codd.* 26 geri *codd. quid. (cf. p. 80 v. 8)*

Huc rettulit Plasberg locos Non. p. 263,8 et 373,30 et 299,30 quos p. 85 et 87 attulimus.

44 70 (PHIL.) '* plenam esse iustitiae.' tum SCIPIO: 'adsentior vero renuntioque vobis, nihil esse quod adhuc de re publica dictum putemus, aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum, non modo falsum illud esse, sine iniuria non posse, sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. sed, si placet, | in hunc diem hactenus; reliqua — satis enim multa restant — differamus in crastinum.'

Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est.

---

3 ADSENSIOR (t *supra*) 4 nihil esse ... 9 posse *leviter mutata hab. Aug. qui ita continuabat:* hanc proinde quaestionem discutiendam et enodandam esse adsensus est Scipio, respondítque nihil esse *eqs.* 4 R· P· 5 et quo *vel* quo *Aug.* 6 illud *add.* **p** esse illud (se) *Aug.* 7 sine ... esse *repetita sed expuncta* POSSET *priore loco,* POSSET|SET *altero* 8 geri] regi *Aug.* nullo modo] non *Aug.* 9 SET 11 DISPUTANDI|INEUMDIE|PUTANDI *lineam supra* E *add.* **p** *p. 10 col. II* M·TULLI·CICER·|DERE P·LIBER·II·|EXP·INC·LIB·III· *scripsit* **p**

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER TERTIVS

ARGVMENTVM AVGVSTINI (civ. 2, 21)

Cuius quaestionis explicatio cum in diem consequentem dilata
esset, in tertio libro magna conflictione res acta est. suscepit enim
Philus ipse disputationem eorum qui sentirent sine iniustitia geri
non posse rem publicam, purgans praecipue ne hoc ipse sentire
5 *crederetur, egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc*
esse utilem rei publicae, illam vero inutilem, veri similibus rationi-
bus et exemplis velut conaretur ostendere. tum Laelius rogantibus
omnibus iustitiam defendere adgressus est, adseruitque quantum
potuit nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati, nec omnino
10 *nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. qua quae-*
stione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa
revertitur recolitque suam atque commendat brevem rei publicae
definitionem, qua dixerat eam esse rem populi; populum autem
non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et
15 *utilitatis communione sociatum esse determinat. docet deinde quanta*
sit in disputando definitionis utilitas, atque ex illis suis definitioni-
bus colligit tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene
ac iuste geritur sive ab uno rege sive a paucis optimatibus sive ab
universo populo. cum vero iniustus est rex, quem tyrannum more
20 *Graeco appellavit, aut iniusti optimates, quorum consensum dixit*
esse factionem, aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non
repperit nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret: non iam vitiosam,
sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus
conexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam, quoniam non
25 *esset res populi, cum tyrannus eam factiove capesseret, nec ipse*
populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset
multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut
populus fuerat definitus.

---

2 conflictatione *quid. codd.* 3 pilus *codd.* regi *codd. quid.* 10 posse *om. Lugdun. Corbei. et Hoffm.* 18 a bono rege *Lugdun.* 25 factiove *2 codd. rec.* factione *vetusti*

1
1 *In libro tertio de re publica idem Tullius hominem dicit non ut a matre sed ut a noverca natura editum in vitam, corpore nudo fragili et infirmo, animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tamquam ob-* 5 *rutus quidam divinus ignis ingenii et mentis. (Augustinus c. Iul. 4, 12, 60 t. X p. 612 Ben.)*

Quid enim nobis miserius, qui tamquam spoliati et nudi proicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desi- 10 *diosi ad labores, proni ad voluptates? (Ambros. de excessu Satyri 2,27).*

2 *(Homo) cum fragilis inbecillusque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est, et ea omnia quae firmiora nascuntur, etiamsi vim caeli fortiter patiuntur,* 15 *ab homine tamen tuta esse non possunt. ita fit ut plus homini conferat ratio quam natura mutis, quoniam in illis neque magnitudo virium neque firmitas corporis efficere potest quominus aut opprimantur a nobis, aut nostrae subiecta sint potestati. (19)Plato ut hos credo* 20 *ingratos refelleret, naturae gratias egit quod homo natus esset. (Lact. opif. 3, 16. 17. 19.)*

[Exciderunt quaternionis XXVI. folia interiora quattuor.]

2
3 * et vehiculis tarditati, eademque cum accepisset *3* homines inconditis vocibus inchoatum quiddam et confusum sonantes, incidit has et distinxit in partis, et ut 25 signa quaedam sic verba rebus inpressit, hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis vinculo conligavit. a simili etiam mente vocis qui videbantur infiniti soni paucis notis inventis | sunt omnes *4* signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus 30

---

2 natura *del. Osann* 8 *Ambrosii testimonium a M. Hauptio Opusc. III 458 allatum cum Cast. inserui* 23 *subiectum est mens* UENICULIS[et] EADEMQUAE 25 INCIDID[t] PARTISEUT[d] 26 INPRASSIT[e] 27 UINCLO[u]

et indicia voluntatum et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. accessit eo numerus, res cum ad vitam necessaria tum una inmutabilis et aeterna; quae prima inpulit etiam ut suspiceremus in caelum, nec frustra
5 siderum motus intueremur, dinumerationibusque noctium ac die⟨rum⟩ *

[Exciderunt 4 folia, idest quaternionis XXVI. ultimum et quaternionis XXVII. prima 3.]

207 * quorum animi altius se extulerunt, et aliquid dignum dono ut ante dixi deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. quare sint nobis isti qui de ratione 3 4
10 vivendi disserunt magni homines (ut sunt), sint eruditi, sint veritatis et virtutis magistri, dum modo sit haec quaedam, sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa, sive etiam in istorum otio ac
208 litteris tractata, res (sicut est) minime | quidem contem-
15 nenda, ratio civilis et disciplina populorum, quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et divina virtus exsisteret. quodsi quis ad ea instrumenta animi, quae natura quaeque civilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam 5
20 doctrinam et uberiorem rerum cognitionem putavit, ut ii ipsi qui in horum librorum disputatione versantur,
201 nemo est quin eos | anteferre omnibus debeat. quid enim potest esse praeclarius, quam cum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et
25 cognitione coniungitur? aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui, ne quid praetermitterent quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticum maiorum-
202 que morem etiam hanc a Socrate adventiciam doc|tri-

---

1 UOLUMITATUM (n suprascr.) RERU (m suprascr.) 2 TEBNERENITUR 3 NECESSARIA *sed* C *erasa* TUM|INMUTABI|LIS (una suprascr.) Q·PRIMA (uae suprascr.) 17 EXSISTE|TERET 23 QUM 26 PILO 28 domesticum *Hein.* DO|MESTICORUM 29 hanc *add. p*

6 nam adhibuerunt. quare qui utrumque voluit et potuit, id est ut cum maiorum institutis tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. sin altera sit utra via prudentiae deligenda, tamen, etiamsi cui videbitur illa in optimis studiis et artibus quieta 5 vitae ratio beatior, haec civilis laudabilior est certe et inlustrior, ex qua vita sic summi viri ornantur, ut vel M'. Curius,

'Quem nemo ferro potuit superare nec auro',

vel * 10

[Exciderunt quaternionis XXVII. folia 3 ultima.]

cui nemo civis neque hostis
Quibit pro factis reddere opis pretium.

(Sen. ep. 108,33: deinde [scil. grammaticus ex Ciceronis libro de rep.] Enniamos colligit versus et in primis illos de Africano scriptos). 15

4
7 * fuisse sapientiam, tamen hoc in ratione utriusque 23 generis interfuit, quod illi verbis et artibus aluerunt naturae principia, hi autem institutis et legibus. pluris vero haec tulit una civitas, si minus sapientis quoniam id nomen illi tam restricte tenent, at certe summa laude 20 dignos, quoniam sapientium praecepta et inventa coluerunt. atque etiam, quot et sunt laudandae civitates et fuerunt — quo|niam id est in rerum natura longe 24 maximi consili, constituere eam rem publicam quae possit esse diuturna —, si singulos numeremus in sin- 25 gulas, quanta iam reperiatur virorum excellentium multitudo! quodsi aut Italiae Latium, aut eiusdem Sabinam aut Volscam gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam conlustrare animo voluerimus, si deinde Assyrios, si Persas, si Poenos, si haec * 30

---

1 QUARI|re *sed* R *erasa* 2 cum] QUAM 4 altera *Mdv.* (*qui et* est *pro* sit) ALITER 8 M·CURIUS 9 *Enn. ann. 373 V.*[2] 11 *hunc locum olim inter fragmenta incertae sedis positum huc revocavit Cast.; Enn. var. 19 V.* 12 quibit *Pincianus* quiuult *codd.* (quivit *Mur. alii*) opis *Va.* operae *codd.* par *Mae. Mue.* 17 ARI|bDUS 20 RESTRIC|TAE 22 quot *Mue.* QUOD (quod) 27 SIAUT (t) 28 BOLSCA (u) 29 CO|LUSTRARE *sed* I *erasa* voluerimus *Mai* UETUERI|MUS 30 ASSURIOS

[Exciderunt quaternionis XXVIII. folia sex interiora.]

21 * cati.' et PHILVS: 'praeclaram vero causam ad me 5 8
defertis, cum me improbitatis patrocinium suscipere
voltis.' 'atqui id tibi' inquit LAELIVS 'verendum est, si
ea dixeris quae contra iustitiam dici solent, ne sic
5 etiam sentire videare! cum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei, nec sit ignota consuetudo tua contrarias in partis disserendi, quod ita
facillume verum inveniri putes.' et PHILVS: 'heia vero'
22 inquit, 'geram | morem vobis et me oblinam sciens;
10 quod quoniam qui aurum quaerunt non putant sibi recusandum, nos cum iustitiam quaeramus, rem multo
omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. atque utinam, quem ad modum oratione
sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno!
15 nunc ea dicenda sunt L. Furio Philo, quae Carneades,
Graecus homo et consuetus quod commodum esset
XXVIIII. verbis *'

[Exciderunt quaternionis XXIX. folia duo prima.]

ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas 9
ingenii calumnia ludificari solet. *(Non. p. 263, 8: M. Tul-*
20 *lius de republica lib. II [sed huc pertinere fragmentum vidit Mai]).*

Carneades Academicae sectae philosophus, cuius in 6
disserendo quae vis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex praedicatione Ciceronis in-
25 *telleget aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima ostendit non posse id explicari, 'non Carneaden si ipsum Orcus remittat' — is cum legatus*

---

1 *fg. inc. sed.* 7 quoniam ... revocati *(infra p. 137, 20) huc referunt Plasberg Cast.* ⟨advo⟩cati *Mai* PILUS *item 8 et 15* PRAECLARUM (a *supra*) 2 cum] QUAM 3 AQQUI (t *supra*) UE|RENOUMST ⟨non⟩ est *Leopardi* 4 SOLET (n *supra*) 5 QUM 6 NE|Q· *sed* Q *ras. in* C *mutata* 11 cum] QUAM *cf. Plat. rep. 336e* 18 *ad II 69 rettulerunt Plasberg Wilsing Cast.* Carneadis respondentis *codd. quattuor Vaticani Maii* 25 *Lucil. 1, 31 Marx* 26/27 nec si Carneaden ipsum *quid. codd.*

ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de iustitia copiose audiente Galba et Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit, et iustitiam quam pridie laudaverat sustulit, non quidem philosophi 5 *gravitate, cuius firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disserendi; quod ille facere solebat ut alios quidlibet adserentes posset refutare. eam disputationem qua iustitia evertitur apud Ciceronem Lucius Furius recordatur,* 10 *credo quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem ut Aristotelen refelleret ac Platonem iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia* 15 *dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere. (Lact. inst. 5, 14, 3—5.)*

7
10 *Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, adserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cui-* 20 *que tribuat, quod aequitatem in omnibus servet; et cum ceterae virtutes quasi tacitae sint et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum conciliata sit nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quam plurimis prosit. quasi vero in* 25 *iudicibus solis atque in potestate aliqua constitutis iusti-*
11 *tia esse debeat et non in omnibus! atquin nullus est hominum ne infimorum quidem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. sed quia ignorabant quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam il-* 30 *lam virtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. nec in-*

---

5 quidem] tamen *2 codd.* 8 quilibet *vel* quodlibet *vel* quidquidlibet *quid. codd.* adferentes *complures codd.* 9 eam] eadem (*ie.* eandem) *2 codd.* 16 illam *Brandt* 18 plurimi *Heu. et Buenemann* primuli *cod.* 27 atqui *Bai. al.* 28 infimorum *Dav.* infirmorum *cod.* 30 proflueret *Pfaff* profluerent *cod.* 31 commune *Pfaff* communem *cod.*

merito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iustitiam quae fundamentum stabile non habebat everteret, non quia vituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos de-
5 *fensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. (Lact. epit. 50 [55], 5—8.)*

iustitia foras spectat et proiecta tota est atque eminet. *(Non. p. 373, 30: proiectum ... M. Tullius de Republica lib. II [huc rettulit Mai, cf. p. 86, 24]).*

10 quae virtus praeter ceteras totam se ad alienas utilitatis porrigit atque explicat. *(Non. p. 299, 30: explicare ... M. Tullius de Republica lib. II [huc rettulit Mai]).*

205 (PHIL.) '* et reperiret et tueretur, alter autem de ipsa 8 12
iustitia quattuor implevit sane grandis libros. nam ab
15 Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinet. illorum fuit heroum, eam virtutem, quae est una, si modo est, maxime munifica et liberalis, et quae omnis magis
206 quam sepse diligit, aliis nata potius | quam sibi, ex-
21 citare iacentem et in illo divino solio non longe a sapientia conlocare. nec vero illis aut voluntas defuit — 13 quae enim iis scribendi alia causa aut quod omnino consilium fuit? — aut ingenium, quo omnibus praesti-
25 terunt; sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. ius enim de quo quaerimus civile est aliquod, naturale nullum; nam si esset, ut calida et frigida et amara et
17 dulcia, sic essent iusta et in|iusta eadem omnibus.

Nunc autem, si quis illo Pacuviano 'invehens alitum 9 14
30 anguium curru' multas et varias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare possit, videat primum in illa incorrupta maxume gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris con-

2 refelleret *Pfaff* refellet *cod.* storum *cod.* 7 expectat et proiectat *Non. codd. quidam* 15 MAGNIE||CUM (f *supra* E) 18 MODOST 20 SEPSE (i *supra* E) *(cf. Sen. ep. 108, 32)* 27 et *ante* amara] ut *Zell* ĊAMARA 29 PACUIANO (u *supra* U) *cf. TRF.*[3] *p. 150 R. (incert. fab. fg. 36)* 30 ANGULUM

tinet, bovem quendam putari deum, quem Apim Aegyp-
tii nominant, multaque alia portenta apud eosdem et
cuiusque generis | beluas numero consecratas deorum; [18]
deinde Graeciae sicut apud nos delubra magnifica hu-
manis consecrata simulacris, quae Persae nefaria puta- 5
verunt, eamque unam ob causam Xerxes inflammari
Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum
domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus
15 contineri nefas esse duceret. post autem cum Persis et
Philippus, qui cogitavit, et Alexander, qui gessit, hanc 10
bellandi causam infe|rebat, quod vellet Graeciae fana [27]
poenire; quae ne reficienda quidem Grai putaverunt,
ut esset posteris ante os documentum Persarum scele-
ris sempiternum. quam multi, ut Tauri in Axino, ut
rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immo- 15
lare et pium et diis immortalibus gratissumum esse
duxerunt! vitae vero instituta sic distant, ut Cretes et
Aetoli latrocinari honestum putent, Lacedaemonii suos
omnis agros esse dictitarint | quos spiculo possent [28]
attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant 20
omnem suam esse terram quae oleam frugesve ferret;
Galli turpe esse ducunt frumentum manu quaerere,
16 itaque armati alienos agros demetunt; nos vero iustis-
simi homines, qui Transalpinas gentis oleam et vitem
serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliveta no- 25
straeque vineae; quod cum faciamus, prudenter facere
dicimur, iuste non dici|mur, ut intellegatis discrepare [203]
ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem, ille legum

---

1 DEUM] *supra* U *umbra est, non* a Aegyptii *del. Osann* quem Ap. Aeg. nominant *del. Weissenborn* 2 nominant *Haupt 'tres ultimae litterae cerni non possunt;* ET *potius quam* ANT *adesse putes' recte vB.* (*legebant* nominent) 4 APUT 5 PERSE[a] 6 XER|SES 7 FAMA[n] 11 BEL|LET[u] 15 BIRIS[us] 18 LA|CAE-DEMONII|NOS[su] 20 *inter* ATTIN|GERE *et* ATHENIĒ|SES *una littera erasa* 21 FLUGESUE[r] 25 SERE*re* 26 QUM facimus *Osann*

optumarum et aequissumi iuris inventor, agros locupletium plebi ut servitio colendos dedit.

10 17 Genera vero si velim iuris institutorum morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus 5 varia, sed in una urbe, vel in hac ipsa, milliens mutata demonstrem, ut hic iuris noster interpres alia nunc 204 Manilius iura dicat esse de mu|lierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adulescens dicere nondum Voconia lege lata; quae quidem ipsa lex utilitatis virorum 10 gratia rogata in mulieres plena est iniuriae. cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini Vesta|li sit heres, non sit matri suae? cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens salva lege, mea tri- 15 ciens non posset *'

[Excidit quaternionis XXIX. folium septimum.]

13 11 18 (PHIL.) '* sanxisset iura nobis, et omnes isdem et idem non alias aliis uterentur. quaero autem, si iusti hominis et si boni est viri parere legibus, quibus? an quaecumque erunt? at nec inconstantiam virtus recipit, nec 20 varietatem natura patitur, legesque poena, non iustitia nostra comprobantur; nihil habet igitur naturale ius; ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. an vero in legibus varietatem esse dicunt, natura autem 14 viros bonos eam iustitiam | sequi quae sit, non eam 25 quae putetur? esse enim hoc boni viri et iusti, tribuere id cuique quod sit quoque dignum. ecquid ergo pri- 19 mum mutis tribuemus beluis? non enim mediocres viri

---

1 inventor] 'UR *potius quam* OR *adesse videtur' falso vB.* 5 MILLIENS 10 PLE|NAST '*fortasse super* ST *adest* i; *sed potius maculam adesse crediderim' vB.* 16 ⟨quodsi natura⟩ *Creuzer* isdem *Mai* IOEM 18 BONIST (e) 19 ERANT (u) *legi, similiter Mai* ('erunt: *ita videtur cod. 2. manu; at 1.* erant') ERANT *Dur.* ERANT (int) *vB. dubitanter* 26 cuique] QUI|Q· *sed* Q[1] *ras. corr. in* C; *contrarium dicit Dur. falso* 27 TRIBUEMUEL^{uis}|BIS (us, b)

sed maxumi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant, clamantque inexpiabilis poenas impendere iis a quibus violatum sit animal. scelus est igitur nocere bestiae, quod scelus qui velit *' XXVIIII.

[Quaternionum XXX.–XXXIX. (= 80 folia) supersunt 4 tantum folia 57/8‿47/8 et 1/2‿11/2; quae quorum quaternionum fuerint, scire non possumus; hoc tamen apertum ea 2 paria in suo quaeque quaternione folia secundum et septimum fuisse.]

12 20 [13.22] *Vel si iustitiam sequi volet, divini tamen iuris ignarus, gentis suae leges tamquam verum ius amplectetur, quas non utique iustitia sed utilitas repperit. cur enim per omnes populos diversa et varia iura sunt condita, nisi quod una quaeque gens id sibi sanxit quod putavit rebus suis utile? quantum autem ab iustitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per fetiales bella indicendo et legitime iniurias faciendo semperque aliena cupiendo atque rapiendo possessionem sibi totius orbis comparavit. (Lact. inst. 6, 9, 2–4.)*

Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur et victoriis propagatur. porro bella et victoriae captis et eversis plurimum urbibus constant. id negotium sine deorum iniuria non est; eaedem strages moenium et templorum, pares caedes civium et sacerdotum, nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et profanarum. tot igitur sacrilegia Romanorum quot tropaea, tot de deis quot de gentibus triumphi, tot manubiae quot manent adhuc simulacra captivorum deorum. (Tertull. apol. 25, 14–15).

---

1 PḌYTḌA|GORAS 4 ANI|MALE *sed* E *erasa* 5 quod] C *et litterae* O *pars dimidia abscissa pergamena periit* UELIT
6 volet dei *duo codd.* 7 amplectetur *Heu.* amplectitur *codd.*
11 ab] a *quid. codd.* 13 qui frequenter *cod. unus* 14 cupiendo *editt. et m. 2 cod. unus* capiendo *codd. Brandt* 17–26 *a Maio allata quamquam vix huc pertinent, tamen omittere nolui* 20 eadem *quid. codd.* 21 et moenium et *cod. unus*

[15.24] *Carneades ergo, quoniam erant infirma quae a philosophis adserebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. eius disputationis summa haec fuit: iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus, et apud eosdem pro temporibus saepe mutata, ius autem naturale esse nullum; omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nullam esse iustitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. et inferebat haec argumenta: omnibus populis qui florerent inperio, et Romanis quoque ipsis qui totius orbis potirentur, si iusti velint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse redeundum et in egestate ac miseriis iacendum. (Lact. inst. 5, 16. 2–4.)* 21

Commoda praeterea patriai prima putare 22
*sublata hominum discordia nihil est omnino. quae sunt enim patriae commoda nisi alterius civitatis aut gentis incommoda? id est fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere maiora. * (23) haec itaque ut ipsi appellant bona quisquis patriae adquisiverit, hoc est qui eversis civitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia referserit, agros ceperit, cives suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in caelum, in hoc putatur summa et perfecta esse virtus; qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philosophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam, ne stultitiae ac malitiae disciplina et auctoritas desit. (Lact. inst. 6, 6, 19 et 23.)*

---

2 adferebantur *codd. vetusti* 7 nullum omnino, sed homines *Ha. ex cod. Mon.* 16–29 *post § 24 (p. 93, 12) collocant Reitzenstein et Wilsing* 16 *Lucil. 1337 Marx* patriai *Burmann* patriae *codd. post* putare *distinguebant ante Brandtium* 17 concordia *un. cod. m 2 et editt. ante Brandtium* nihil] virtus nulla *quid. editt. nescio quo pacto* 20 meliora *codd. duo* 22 qui *temere om. Ha. Mue.* 28 disciplinae auctoritas *codd. duo et editt. quid.* 29 *§§ 29–31 (p. 95, 1 — 96, 13) hic inseruit Bue.*

13 23 (PHIL.) '* sunt enim omnes, qui in populum vitae ne- 57
cisque potestatem habent, tyranni, sed se Iovis optimi
nomine malunt reges vocari. cum autem certi propter
divitias aut genus aut aliquas opes rem publicam te-
nent, est factio, sed vocantur illi optimates. si vero 5
populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio ge-
runtur, dicitur illa libertas, est vero licentia. sed cum
alius alium timet, et homo hominem et ordo ordinem,
tum quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit | inter 58
populum et potentis; ex quo existit id, quod Scipio 10
laudabat, coniunctum civitatis genus; etenim iustitiae
non natura nec voluntas sed inbecillitas mater est. nam
cum de tribus unum est optandum, aut facere iniuriam
nec accipere, aut et facere et accipere, aut neutrum,
optumum est facere impune si possis, secundum nec 15
facere nec pati, miserrimum digladiari semper tum fa-
ciendis tum accipiendis iniuriis. ita qui primum illud
adsequi *'

[Exciderunt quaternionis 4 folia interiora.]

14 24 [12.20] nam cum quaereretur ex eo, quo scelere inpulsus
mare haberet infestum uno myoparone, 'eodem' in- 20
quit 'quo tu orbem terrae'. *(Non. p. 125, 12 [infestum mare haberet pro mare latrocinando infestaret] et 318, 18 [habere] et 534, 15 [myoparo]).*

15 [12.21] (PHIL.) '* omni mementote. sapientia iubet augere 47
opes, amplificare divitias, proferre fines — unde enim esset 25
illa laus in summorum imperatorum incisa monumentis
'finis imperii propagavit', nisi aliquid de alieno accessis-
set? — imperare quam plurimis, frui voluptatibus, pollere

---

2 IOBIS (u supra) 3 QUM *item 7* 4 tenent *Mos.* TENEANT (i supra) 6 geruntur *Mue.* REGUNTUR 11 CIUITATES 13 QU̅ est *Mue.* ESSET OPTANOU̅ *adest in P (dubitat vB.)* 15 OPTU|MUM *edebant* optimum POS|SES (i supra) 19—21 *haec in lacuna post p. 93, 12 pon. Bue.* 19 conpulsus *Non. p. 125, 14* 24 *totam p. 47 pessime habitam nec magna ex parte a vB. satis dispectam transcripsi in praef. p. XXX apparatumque criticum addidi Non. p. 374, 23 (proferre):* sapientia iubet proferre opes, amplificare divitias

regnare dominari; iustitia autem praecipit parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere,
48 sacra publica aliena non tangere. | quid igitur efficitur si sapientiae pareas? divitiae, potestates, opes, honores,
5 imperia, regna vel privatis vel populis. sed quoniam de re publica loquimur, sunt⟨que⟩ inlustriora quae publice fiunt, quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto, et ⟨ut⟩ iam omittam [25] alios: noster hic populus, quem Africanus hesterno
10 sermone a stirpe repetivit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur, iustitia an sapientia est e minimo omnium ⟨maximus factus?⟩ *

[Excidisse duo folia verisimilius quam decem.]

1 (PHIL.) '* praeter Arcadas et Atheniensis, qui credo timentes hoc interdictum iustitiae ne quando existeret, 25
15 commenti sunt se de terra tamquam hos ex arvis musculos extitisse.

16 26 Ad haec illa dici solent primum ab iis qui minime sunt in disserendo mali; qui in hac causa eo plus auctoritatis habent, quia cum de viro bono quaeritur, quem
20 apertum et simplicem volumus esse, non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi: negant
2 enim sapientem id|circo virum bonum esse, quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet, sed quod vacua metu cura sollicitudine periculo vita bo-
25 norum virorum sit, contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia versentur; nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut
30 impendere aliquam poenam putes, damna *'

---

5 QUO|NIA^{m} 6 sunt⟨que⟩ *Zie., qui et* ⟨et⟩ sunt *vel* sunt ⟨enim⟩ (*ut* sunt . . . fiunt *parenthesis sit*), *cf. Herm. 66, 295 sq.* sunt⟨que⟩ . . . quoniam[que] *Cast.* 8 et ⟨ut⟩ *Zie.* ET ***P*** ut *Hein.* 10 AS|TIRPE 12 *suppl. Mai* 13 ARCADAS (A *et* S *ligatis*) *hab.* ***P*** (ARCADOS *vB.*) 18 $\overset{h}{\text{E}}$A^{c} 20 non . . . 21 malitiosi *Non. p. 19, 32* (vafrum) 21 V$\overset{af}{\text{E}}$RI 28 PR$\overset{a}{\text{E}}$|MIUM

[Exciderunt 4 folia, sed una fere pagina loco a Lactantio adlato suppletur.]

17 27 (PHIL.) 'Quaero: si duo sint, quorum alter optimus vir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide, alter insigni scelere et audacia, et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum sceleratum, facinerosum, nefarium putet, contra autem ⟨eum⟩ qui sit inprobissimus existi- 5 met esse summa probitate ac fide, proque hac opinione omnium civium bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, extermi|netur, egeat, postremo iure etiam *11* optimo omnibus miserrimus esse videatur, contra au- 10 tem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur, vir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna optima iudicetur: quis tandem erit tam demens qui 15 dubitet utrum se esse malit?

18 28 Quod in singulis, idem est in populis: nulla est tam stulta civitas, | quae non iniuste imperare malit quam *12* servire iuste. nec vero longius abibo: consul ego quaesivi, cum vos mihi essetis in consilio, de Numantino 20 foedere. quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? alter vir optimus etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente, alter acerrime se defendit. si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit, si ratio, consilium, pruden- 25 tia, Pompeius antistat. utrum *'

---

1 *Lact. inst. 5, 12, 5. 6* (est apud Ciceronem non abhorrens a vero locus in ea disputatione quae habetur a Furio contra iustitiam) Quaero (inquit) si 2 insignis *editt. quid.* 4 facinorosum *codd. duo et editt. ante Brandtium* 5 eum *ante* qui *add. Bai., ante* existimet *Mos., ante* esse *cod. Monac.* (existimetur *Heu.*)

8 adferantur *editt. quid.* 9 IURETIĀ|OPTIMOOPTIMO (e *supra*) 13 undique] denique *Lact. codd.* 15 optima *om. Lact. (male sec. claus.)* 16 malit *hic finit Lact.* 17 idem est *Mos.* (*qui* idemst) IDEST *et sic Cast.* 18 INIUS|TÀE 19 IUSTÀE 20 QUÒM 23 EXS·C

19 29 *Tum omissis communibus ad propria veniebat (Carneades). bonus vir, inquit, si habeat servum fugitivum vel domum insalubrem ac pestilentem, quae vitia solus sciat, et ideo proscribat ut vendat, utrumne pro-*
5 *fitebitur fugitivum se servum vel pestilentem domum vendere, an celabit emptorem? si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet vel omnino non vendet; si celabit, erit quidem sapiens, quia rei consulet, sed idem malus, quia*
10 *fallet. rursus si reperiat aliquem qui orichalcum se putet vendere, cum sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentum, tacebitne ut id parvo emat, an indicabit ut magno? stultum plane videtur malle magno. unde intellegi volebat et eum qui sit iustus ac bonus stultum*
15 *esse, et eum qui sapiens malum, et tamen sine pernicie fieri posse, ut sint homines paupertate contenti.*

20 30 *Transcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo posset sine periculo vitae iustus esse; dicebat enim: nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non*
20 *attingere. quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis inbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? si sapiens est, faciet: ipsi enim pereundum est nisi*
25 *fecerit; si autem mori maluerit quam manus inferre alteri, iam iustus ille, sed stultus est, qui vitae suae non parcat, dum parcit alienae. item si acie suorum fusa hostes insequi coeperint, et iustus ille nanctus fuerit aliquem saucium equo insidentem, eine parcet ut ipse*
30 *occidatur, an deiciet ex equo ut ipse hostem possit effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus, si non*

---

1 tum] cum *3 codd.* veniebant *2 codd.* 5 se servum *codd. recent.* se *aut* servum *codd. vet., om. unus;* se *post* domum *pon. alii contra claus.* 7 fallit *codd. duo* 8 celavit *cod. unus* celaverit *alius et editt. quid.* 10 auric(h)alcum *cod. unus et editt. quid.* 15 et tamen ... contenti *del. Heu.* 23 ⟨in⟩ medio *Otto* 26 iam iustus *cod. unus et Brandt* iam non est iustus *alius cod.* iam non iustus *codd. quatt.* iam vero iustus *editt.* sed ⟨idem⟩ stultus *Brandt cl. v. 31 al.* 30 possit hostem *editt. ante Brandtium contra claus.*

31 *fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. ita ergo iustitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem, utramque subvertit, quod illa civilis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit, naturalis autem illa iustitia sit quidem, sed non sit* 5 *sapientia. arguta haec plane ac venenata sunt, et quae M. Tullius non potuerit refellere; nam cum faciat Laelium Furio respondentem pro iustitiaque dicentem, inrefutata haec tamquam foveam praetergressus est, ut videatur idem Laelius non naturalem, quae in crimen* 10 *stultitiae venerat, sed illam civilem defendisse iustitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam. (Lact. inst. 5, 16, 5–13.)*

21
32 (PHIL.) '* Non gravarer Laeli, nisi et hos velle putarem et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostri 15 sermonis attingere, praesertim cum heri ipse dixeris te nobis etiam superfuturum. verum quidem id fieri non potest: ne desis omnes te rogamus. *(Gell. 1, 22, 8 in libro quoque de re publica tertio id ipsum verbum [superesse] Cicero ponit non temere transeundum. verba ex eo libro* 20 *haec sunt).*

sed iuventuti nostrae minime audiendus; quippe si ita sensit ut loquitur, est homo inpurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen inmanis. *(Non. p. 323, 18 [inmane] quippe ... inmanis et 324, 15 [inpurus] sed ... inpurus).* 25

22
33 (LAEL.) 'est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnis, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando movet. huic legi nec 30 obrogari fas est, neque derogari aliquid ex hac licet, neque tota abrogari potest, nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus, neque est

---

6 arguta] acuta *Epit. 52, 1* plane] sane *Epit.* 12 quidem *temere om. Mue.* 14—18 *post 22—24 ponit Wilsing 44, 1* 14 et *om. palimps.* 17 superfuturum *palimps.* futurum *cet.* si id *lectio vulgata* 19 *tertio Mai, secundo codd.* 22 iuventuti *Iunius* ventuuti *vel* ventuiti *codd.* 25 *huc rettulit fragmenta libri III inc. sed. 1. 3. 4 (cf. p. 105) Bue.* 26 *cf. de leg. 1, 33* 27 omnes *tres codd.*

quaerendus explanator aut interpres Sextus Aelius, nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et inmutabilis continebit, unusque erit commu-
5 nis quasi magister et imperator omnium deus: ille legis huius inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi cetera supplicia quae putantur effugerit. *(Lact. inst. 6, 8, 6–9 suscipienda*
10 *igitur dei lex est, quae nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa caelestis, quam Marcus Tullius in libro de re publica tertio paene divina voce depinxit; cuius ego, ne plura dicerem, verba subieci).*

23 34 *August. civ. 22, 6: scio in libro Ciceronis tertio, nisi*
15 *fallor, de re publica disputari:* nullum bellum suscipi a civitate optima nisi aut pro fide aut pro salute. *quid autem dicat pro salute, vel intellegi quam salutem velit, alio loco demonstrans:* sed his poenis quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus,
20 elabuntur saepe privati oblata mortis celeritate, civitatibus autem mors ipsa poena est, quae videtur a poena singulos vindicare; debet enim constituta sic esse civitas ut aeterna sit. itaque nullus interitus est rei publicae naturalis ut hominis, in quo mors non modo necessaria est,
25 verum etiam optanda persaepe. civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur, simile est quodam modo, ut parva magnis conferamus, ac si omnis hic mundus intereat et concidat.

35 *Isid. etym. 18, 12sq.: quattuor autem sunt genera bello-*
30 *rum, id est iustum, iniustum, civile et plus quam civile. iustum bellum est quod ex praedicto geritur de rebus repetitis aut propulsandorum hostium causa. iniustum bellum est quod de furore, non de legitima ratione initur; de quo in Republica Cicero dicit:* illa iniusta bella
35 sunt quae sunt sine causa suscepta. nam extra ⟨quam⟩

1 Sextus Aelius *Brandt* extusaelius *vel* aelius *vel* laelius *vel* alius *codd.* eius alius *editt.* 3 et[2]] est *vel* ut *codd. quid.* 14 *hic inserunt Wilsing Cast. fragmentum quod nos p. 107, 16 damus* 35 quam *add. Zie. cf. Herm. 66, 296*

ulciscendi aut propulsandorum hostium causa bellum geri iustum nullum potest. *et hoc idem Tullius parvis interiectis subdidit:* nullum bellum iustum habetur nisi denuntiatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus.

noster autem populus sociis defendendis terrarum 5 iam omnium potitus est. *(Non. p. 498, 16 [genetivus pro ablativo]).*

24 36 *Disputatur certe acerrime atque fortissime in eisdem ipsis de re publica libris adversus iniustitiam pro iustitia, et quoniam, cum prius ageretur pro iniusti-* 10 *tiae partibus contra iustitiam, et diceretur nisi per iniustitiam rem publicam stare augerique non posse, hoc veluti validissimum positum erat, iniustum esse ut homines hominibus dominantibus serviant; quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa civitas,* 15 *cuius est magna res publica, non eam posse provinciis imperare: responsum est a parte iustitiae, id eo iustum esse, quod talibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id est cum inprobis aufertur iniuriarum licentia, et domiti melius* 20 *se habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt; subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti a natura sumptum nobile exemplum, atque dictum est:* ⟨an non cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infirmorum datum?⟩ cur 25 igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ⟨iracundiaeque et⟩ ceteris vitiosis ⟨eiusdem⟩ animi partibus? *(Aug. civ. 19, 21.)*

25 37 sed et imperandi et serviendi sunt dissimilitudines cognoscendae. nam ut animus corpori dicitur imperare, 30

---

1 causam *codd. quid. et editt.* 4 dictum *codd. potiores.* 12 gerique *cod. unus et Dombart* 21 quia] qui *Ha.* 24 an . . . datum *accessit ex Aug. c. Iul. 4, 12, 61 t. X p. 613 Ben., qui ita:* audi manifestiora quae dicat (Tullius) in . . . libro de re publica tertio, cum ageret de causa imperandi: 'an non', inquit, 'cernimus . . . partibus') 27 *additamenta sunt ex Aug. c. Iul.* ceterisque *Aug. civ.* 29 *Aug. c. Iul. l. l.* (adhuc audi; paulo post enim: 'sed et imperandi et serviendi', inquit, 'sunt . . . ceteras'); *eundem locum spectat Aug. civ. 14, 23* (nonne Cicero in libris de re

dicitur etiam libidini, sed corpori ut rex civibus suis aut parens liberis, libidini autem ut servis dominus, quod eam coërcet et frangit, sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum im-
5 peria civibus sociisque praesunt ut corporibus animus, domini autem servos ita fatigant ut optima pars animi, id est sapientia, eiusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras.

10 est enim genus iniustae servitutis, cum ii sunt alterius qui sui possunt esse; cum autem ii famulantur * *(Non. p. 109, 2).*

26 38 *Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem inprudentem super eam as-*
15 *sidere cuius mors tibi emolumentum futura sit, improbe feceris nisi monueris ne assidat, sed inpunite tamen; scisse enim te quis coarguere possit? sed nimis multa. perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem*
20 *referantur, virum bonum non posse reperiri; deque his rebus satis multa in nostris de re publica libris sunt dicta a Laelio. (Cic. fin. 2, 18, 59.)*

Et si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus nihil esse bonum nisi quod honestum, nihil malum
25 *nisi quod turpe sit * (Cic. Att. 10, 4, 4.)*

27 39 *Filiola tua te delectari laetor et probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα. etenim si hoc non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata vitae societas tollitur. 'bene eveniat', inquit Car-*
30 *neades, spurce, sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patron; qui cum omnia ad se referant, ⟨numquam⟩ quicquam alterius causa fieri putent, et cum ea re*

---

publica, cum de imperiorum differentia disputaret et huius rei similitudinem ex natura hominis adsumeret, 'ut filiis' dixit 'imperari corporis membris propter oboediendi facilitatem, vitiosas vero animi partes ut servos asperiore imperio coërceri?')

10 *et* 11 ii *Mue.* hi *codd.* 15 emolumento *Mdv.* factura *Or.* 16 monueris eum ne *duo codd.* 22 *hic inserit fg. lib. III. inc. sed. 2 (v. p. 105, 13) Bue.* 27 haec *vulg.* 30 pudentius *Vict. al.* 31 *add. Or.*

bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intellegant se de callido homine loqui, non de bono viro. sed haec opinor sunt in iis libris quos tu laudando animos mihi addidisti. (Cic. Att. 7, 2, 4.) 5

in quibus assentior sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis. *(Prisc. 8, 6, 32 p. 399, 13 Hertz).*

28 40 *apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius:* vult *inquit* paene virtus honorem, nec est virtutis ulla alia merces. *est plane, et quidem virtute dignissima,* 10 *quam tu Laeli numquam poteras suspicari; nihil enim divinarum noveras litterarum.* quam tamen illa, *inquit,* accipit facile, exigit non acerbe. *erras vehementer, si putas ab homine praemium solvi posse virtuti, cum ipse alio loco verissime dixeris:* huic tu viro quas divitias 15 obicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona divina iudicat. *quis ergo te sapientem Laeli putet, cum ipse tibi loquare contraria, et paulo post virtuti adimas quae dedisti? sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantemque sententiam. deinde* 20 *quid adiungis?* sed si aut ingrati universi aut invidi multi aut inimici potentes suis virtutem praemiis spoliant — *o quam fragilem, quam inanem virtutem induxisti, si spoliari praemio suo potest! quae si bona sua divina iudicat, ut aiebas, qui possunt existere tam ingrati,* 25 *tam invidi, tam potentes, qui virtutem spoliare valeant iis bonis quae fuerint in eam conlata divinitus?* — ne illa se *inquit* multis solaciis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat. *(Lact. inst. 5, 18, 4—8).*

sed videlicet homines docti atque sapientes contra vim 30 *tantae auctoritatis . . . acute sibi argumentari videntur adversus corporum resurrectionem et dicere quod in tertio de re publica libro a Cicerone commemoratum est.*

---

9 paene] plane *cod. unus et editt. ante Brandt* 13 *post* acerbe *fg. lib. III. inc. sed. 5 (v. p. 105, 20) inserunt Wilsing 52, 1 Bue.* 16 illa omnia humana, ut est a Laelio dictum, sua bona divina iudicat *Lact. inst. 5, 22, 7* 17 te *om. cod. unus* sapientem te *Cast.* 26 iis *cod. unus* his *cet. codd.* 30 *hoc fg. ad prooemium libri III. revocat Wilsing 50, 1*

nam cum Herculem et Romulum *ex hominibus deos esse factos adseveraret,* quorum non corpora *inquit* sunt in caelum elata; neque enim natura pateretur, ut id quod esset e terra nisi in terra maneret. *(Aug. civ. 22, 4).*

5 numquam viri fortissimi fortitudinis, inpigritatis, patientiae * *(Non. p. 125, 18).*

Pyrrhi videlicet largitas Fabricio aut Samnitium copiae Curio defuerunt. *(Non. p. 132, 17).*

cuius etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad 10 se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem sedens ille Samnitium, quondam hostium [tum] iam clientium suorum, dona relegaverat. *(Non. p. 522, 26).*

[Incipit quaternio XL.]

249 (LAEL.) * Asia Ti. Gracchus, perseveravit in civibus, 29 41 15 sociorum nominisque Latini iura neclexit ac foedera. quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum ad vim a iure traduxerit, ut qui adhuc voluntate nobis oboediunt, terrore teneantur, etsi nobis qui id aetatis sumus evigilatum fere est, tamen 20 de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae *250* sollicitor, quae poterat esse perpetua, si pa|triis viveretur institutis et moribus.'

30 42 Quae cum dixisset Laelius, etsi omnes qui aderant significabant ab eo se esse admodum delectatos, tamen 25 praeter ceteros SCIPIO quasi quodam gaudio elatus: 'multas tu quidem' inquit 'Laeli saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam collegam nostrum, quem tu quoad vixit omnibus anteponebas, verum ne Atticorum quidem oratorum quemquam 30 aut sua⟨vitate⟩ *

---

7 videlicet *Lb.* videt Fabricio *Iunius* acos (*unde* consulibus *Lb.* a consule *Mai*) copiae *Mai* copia 9—13 *Non. p. 68, 13 ita habet:* cuius focum mirari solitus Cato, apud quem ille sedens Samnitum, quond. host. iam cl. suorum, munera repudiaverat 12 tum *del. Zie. cum Non. p. 68, 15, cf. Herm. 66, 297* 17 NOSTRAM 18 UOLUNTATE̅ 19 FERESТ 21 PA|TRIS 23 q̄·qū *lin. supra* q *add.* p 30 *suppl. Mai; ad lacunam pertinere Aug. civ. 19, 21 init. monet Fr.*

[Exciderunt quaternionis XL. folia sex interiora.]

duas sibi res, quo minus in vulgus et in foro diceret, confidentiam et vocem, defuisse. *(Non. p. 262, 24)*

inclusorum hominum gemitu mugiebat taurus. *(schol. Iuvenal. sat. 6, 468: de quo [tauro Phalaridis] Cicero* 31 *dicit).* 5

43 (SCIP.) '* reportare. ergo illam rem populi, id est rem *251* publicam, quis diceret tum cum crudelitate unius oppressi essent universi, neque esset unum vinculum iuris nec consensus ac societas coetus, quod est populus? atque hoc idem Syracusis. urbs illa praeclara, 10 quam ait Timaeus Graecarum maxumam, omnium autem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in sinus oppidi et ad urbis crepidines infusi, viae latae, porticus, | templa, muri nihilo magis efficiebant, Dio- *252* nysio tenente ut esset illa res publica; nihil enim populi, 15 et unius erat populus ipse. ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, 32 dicendum est plane nullam esse rem publicam.'

44 'Praeclare quidem dicis' LAELIVS; 'etenim video iam quo pergat oratio.' (SCIP.) 'vides igitur ne illam quidem 20 quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem XL publicam.' (LAEL.) 'sic plane iudico.' (SCIP.) 'et | rec- *109* tissime quidem iudicas; quae enim fuit tum Atheniensium res, cum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi iniustissime praefuerunt? 25 num aut vetus gloria civitatis, aut species praeclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylaea nobilia aut arx aut admiranda opera Phidiae, aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat?' 'minime vero' LAELIVS 'quoniam quidem populi | res non erat.' *110* (SCIP.) 'quid? cum decemviri Romae sine provocatione 31

---

3 mugibat, *deinde* ⟨quem Agrigentum volui⟩ reportare *Brakman cl. Verr. 4, 73* 8 UNIUIUERSI 10 URPS 13 oppidi *Leopardi* OPPIDIS 16 et] sed *Zie.* POPULIUS 24 res ⟨publica⟩ *Va.* QU⁻ 26 IS|PECIES (s suprascr.) 27 PROPYLA|EA *et* E *ad* A *adligavit p* 28 arx *Mai* ARA *sed nisi fallor* X *suprascr. p* 29 MI|NIMERO (ue suprascr.) 31 QUM

fuerunt tertio illo anno, cum vindicias amisisset ipsa libertas?' (LAEL.) 'populi nulla res erat, immo vero id populus egit ut rem suam recuperaret.'

33 45 (SCIP.) 'venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse 5 videbuntur fortasse angustiae. cum per populum agi dicuntur et esse in populi potestate omnia, cum de quocumque volt supplicium sumit multitudo, cum | 299 agunt, rapiunt, tenent, dissipant quae volunt, potesne tum Laeli negare rem esse illam publicam? cum po- 10 puli sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam.' tum LAELIVS: 'ac nullam quidem citius negaverim esse rem publicam, quam istam quae tota plane sit in multitudinis potestate. nam si nobis non placebat Syracusis fuisse rem publicam, neque 15 Agrigenti neque Athenis cum essent tyranni, neque 300 hic cum decemviri, non | video qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat, quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti Scipio, nisi qui consensu iuris continetur, sed est tam 20 tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrior quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius belua est. nec vero convenit, cum furiosorum bona legibus in adgnatorum potestate sint, quod eorum iam *'

[Exciderunt quaternionis XLI. folia 4 interiora.]

34 46 297 (SCIP.) '*dici possint, cur illa sit res publica resque 25 populi, quae sunt dicta de regno.' 'et multo etiam magis,' inquit MVMMIVS; 'nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus; plures vero boni in qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa

---

5 *et* 6 QUM 5 FORTAS|SE *sed* AS *ligatis* (forta|se '*initio, an* S *litterae super versum scriptae vestigia cerni possint, dubito' male vB.*) 6 EASE OMNIAQ|NIA 7 cum] *fuit* QU⁻ *sed linea absciso margine periit* 8—16 *paginam 299 lectu difficillimam transcripsi in praef. p. XXX* 17 QUIA *est in P* (qui *vB.*) 22 UELBAST CONIUCRNITQUM 23 ADG|GNATORUM 25 ⟨ut de optimatibus fere eadem⟩ dici *Bue.*

beatius. sed tamen vel regnum malo quam liberum populum; id enim tibi restat genus vitiosissumae rei publicae tertium.'

35 47 Ad hunc SCIPIO 'adgnosco', inquit, 'tuum morem istum Spuri aver|sum a ratione populari; et quamquam 298 potest id lenius ferri quam tu soles ferre, tamen ad- 6 sentior nullum esse de tribus his generibus quod sit probandum minus. illud tamen non adsentior iusto praestare regi optimates; si enim sapientia est quae gubernet rem publicam, quid tandem interest, haec in 10 unone sit an in pluribus? sed errore quodam fallimur ita disputando; cum enim optumates appellantur, nihil potest vi|deri praestabilius; quid enim optumo melius 115 cogitari potest? cum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus. nos autem de iniusto 15 rege nihil loquimur nunc, cum de ipsa regali re publica quaerimus. quare cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullium regem: fortasse non tam illius te rei publi- 48 cae paenitebit.' (MVMM.) 'quam igitur relinquis populari rei publicae laudem?' tum ille (SCIP.) 'quid? tibi tandem 20 Spuri Rhodiorum, apud quos nuper fui|mus una, nul- 116

1 MALO *est in P* (malis *male vB.*), *item* 2 POPU|LUMIDE- NIM 3—4 TERTIUMINUC| (ad n) *certo legi; legebant* (*post* TERTIUM): NUC *Mai Dur. Detlefsen* IDLIC⁻ *aut* INLIC⁻ *vB., edebant* hic 5 AMUER|SUM RATIO|NEPOPULARIET *dispexi priusquam* populari: et *coniecisse Maium cognoveram;* POPULIFIET *legerunt Mai Dur. Detlefsen et vB., qui* FIET *in* SED *corr. esse videri dicit*

7 GENERIBUS *sed* US *ligatis* (gener . . . *vB.*) 8 ADISENTIO (r) iusto *Bue.* AUTTU| *supra litteras* AUTTU (AUTBI *Mai Detlefsen*) *fortasse expunctas correctura p videtur fuisse, quam certo legere non potui; fuit fortasse* etiam *vel* etiam magis *vel tale aliquid; edebant* tibi, *sed* tantum *Cast.* ut tu *Krarup*[2] *109* 11 IUNONESI- (nu) TAN[in]|PLURIBUSINSED 12 ita] in *Schue.* OPTUMA|TES (-TIS *Mai Dur. Detlefsen* -TIS *in* TES *corr. videri dicit vB.*) 14 *et* 16 QUM

17 cogitabo *falso transcr. vB.* 18 AUTULLU⁻ (t) P. Tullium *(scil. Servium) dici vidit Hein.* FORTASSE *hab. P ut coniecerat Ha.* FORTAN *Mai* FORTA *sed* A *corr. in* E *Dur.* FORTAS *Detlefsen* FORTĀ *vB.* fore, iam *Mdv.* tam] iam *Ha.* TE *deletum esse dicit vB., sed incertum est* 21 NUL|LANE *sed* UL *ligatis*] NL|LANE (u) *falso vB.*

lane videtur esse res publica?' (MVMM.) 'mihi vero videtur, et minime quidem vituperanda.' (SCIP.) 'recte dicis; sed si meministi, omnes erant idem tum de plebe tum senatores, vicissitudinesque habebant quibus men-
5 sibus populari munere fungerentur, quibus senatorio; utrubique autem conventicium accipiebant, et in theatro et in curia res capitalis et reliquas omnis iudicabant idem; tantum poterat tantique erat quanti multitudo
XLI. ⟨senatus⟩ *'

[Ex iis quaternionibus quae sequebantur (quadraginta fere) duo tantum foliorum paria (111/2‿113/4 et 247/8‿253/4, quae neque interiora neque exteriora sunt quaternionum pristinorum) et folium singulare 199/200 supersunt.]

LIBRI III DE RE PVBLICA FRAGMENTA INCERTAE SEDIS

10 1. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exultat voluptate, vel molestia frangitur. *(Non. p. 301, 5).*

2. sed ut ipsi † seu animum periclitentur † sum vident quid se putent esse facturos. *(Non. p. 364, 7).*

15 3. Poeni primi mercaturis et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum inportaverunt in Graeciam. *(Non. p. 431, 11).*

4. Sardanapallus ille vitiis multo quam nomine ipso deformior.

20 5. nisi si quis Athonem pro monumento vult funditus effingere. quis enim est Athos aut Olympus tantus?

---

4 SENATORES (a supra) 5 SENA|TORIOATRUBIQ·| *sed* A[a] *ras. corr. in* U *m. 1 ipsa* 9 *add. Ha.* 13 seu] suum *Mercerus* sum *del. L. Mue.* ⟨se⟩ seu a. p. suum *Philippson* suum ⟨seu⟩ *Cast.* 15 Poeni (*vel* Iones) *Mercerus* pione *codd.* et *Aldina* sed *codd.* 17 inportaverunt *Mercerus* io portaverunt *vel* deportaverunt *vel* inpotaverunt *codd.* 18 *schol. Iuv. sat. 10, 362* (Sardanapalus rex Assyriorum luxuriosus. de quo Tullius in tertio de re publica sic ait); *cf. Arus. Mess. GL. VII 487, 16 K. Hieron. praef. comm. Habac. II vol. VI 632 Vall. Vincent. Bellov. spec. hist. 2, 93. M. Boas, Berl. phil. Wochenschr. 1920, 931; de fgg. 3 et 4 cf. Pöschl 131* 20 *cf. ad p. 100, 13* 21 effingere *Bergk* efficere *vel* efferri *codd.*

(Prisc. 6, 13, 70 p. 255, 9 Hertz: 'Athos Athonis' protulit Cicero in III de republica).

6. Enitar enim suo loco ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit res publica et quid sit populus loquente Scipione breviter ⟨ex⟩posuit, adtestantibus etiam multis sive ipsius sive eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, numquam illam fuisse rem publicam, quia numquam in ea fuerit vera iustitia. secundum probabiliores autem definitiones pro suo modo quodam res publica fuit, et melius ab antiquioribus Romanis quam a posterioribus administrata est. (Aug. civ. 2, 21.)

---

5 exposuit *Zie.*: posuit *codd.* 8 fuit *codd. quid. et Dombart fragmentum 7 Aug. civ. 19, 21* nunc est locus *eqs. omisi cum Mue.*

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER QVARTVS

1 1

Temptabo tamen, quoniam corporis et animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intellegentiae meae pervidet, explicare. quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod Marcus 5 *Tullius vir ingenii singularis in quarto de re publica libro, cum id facere temptasset, materiam late patentem angustis finibus terminavit, leviter summa quaeque decerpens. ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est* nec voluntatem sibi 10 defuisse nec curam. *in libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait: hunc locum satis ut mihi videtur in iis libris quos legistis expressit Scipio. (Lact. opif. 1, 11–13.)*

atque ipsa mens quae futura videt, praeterita meminit. 15 *(Non. p. 500, 9).*

etenim si nemo est quin emori malit quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato! mihi quidem tanto videtur quanto 20 praestabilior est animus corpore. *(Lact. inst. 5, 11, 2).*

se non putare idem esse arietis et Publii Africani bonum. *(Aug. c. Iul. 4, 12, 59 t. X p. 612 Ben.: denique elegerunt [Stoici] in pecoribus potius quam in hominibus, quod tu facis, laudare libidines. eorum quippe opi-* 25 *nioni convenienter ait quodam loco Tullius).*

---

10 *leg. 1, 9, 27*   12 iis] his *codd. Lact. omnes et Cic. optimi*   14 mensa quae *vel* mensasque *codd. quid. unde* mens ea quae *Ha.*   16–20 *post 3, 22, 33 ponunt Wilsing Cast.*

ea denique obiectu mutuo aeque umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam tum ad laborum quietem. *(Non. p. 234, 14).*

cumque autumno terra se ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad † concipiendas relaxarit, aestiva maturitate alia mitigaverit alia torruerit. *(Non. p. 343, 20).* 5

2 cum adhibent in pecuda pastores. *(Non. p. 159, 16).*

2 SCIP. '* gratiam, quam commode ordines discripti aetates classes equitatus, in quo suffragia sunt etiam senatus, nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddendorum equorum. *111* 10

3 Considerate nunc, cetera quam sint provisa sapienter ad illam civium beate et honeste vivendi societatem; ea est enim | prima causa coëundi, et id hominibus effici ex re publica debet partim institutis, alia legibus. principio disciplinam puerilem ingenuis, de qua Graeci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius noster hospes nostrorum institutorum neglegentiam accusat, nullam certam aut destinatam legibus aut publice expositam aut unam omnium esse voluerunt. nam *' 15 *112* 20

[Exciderunt quaternionis folia interiora aut 2 aut 4.]

ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, a quibus primo anno regantur. *(Serv. Aen. 5, 546: secundum Tullium qui dicit).*

non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt. *(Non. p. 20,12).*

obprobrio fuisse adulescentibus si amatores non haberent. *(Serv. Aen. 10, 325: de Cretensibus accipimus*

---

1 eademque *cod. unus* obiectu mutuo aeque *L. Mue.* obiectum uiuo atque *codd.; edebant* obiectu suo 2 aptam tum ad *Turn.* aptum ad *codd.* 4 terra se *Quicherat* terras *codd.* 5 hieme ⟨ad conservandas contraxerit, vere⟩ *Quicherat* conficiendas *Patricius* effundendas *vel* efferendas *Cast.* aestiva *Patricius* post *Iunium* a fistula *codd.* 9—16 *paginam 111 lectu difficillimam transcripsi in praefatione p. XXXI* 9 discripti *Mue.* DESCRIPTI (r superscr.) 18 CAECI 20 STITUTORUM (in superscr.) 22 omnibus *Leopardi frg. inc. 5 (v. p. 137, 3) huc refert Bue.*

quod in amores puerorum intemperantes fuerunt [fuerint cod. un. et editt.]: quod postea in Laconas [Lacones codd. duo] et in totam Graeciam translatum est, adeo ut et [et om. Ha.] Cicero dicat in libris [libro cod.
5 *un.] de re publica).* 4

113 SCIP. '* ri nudari puberem. ita sunt alte repetita quasi 4
fundamenta quaedam verecundiae. iuventutis vero exercitatio quam absurda in gymnasiis! quam levis epheborum illa militia! quam contrectationes et amores so-
10 luti et liberi! mitto [aput] Eleos et Thebanos, apud quos in amore ingenuorum libido etiam permissam ha-
114 bet et solutam licentiam: Lacedaemonii ipsi, cum | omnia concedunt in amore iuvenum praeter stuprum, tenui sane muro dissaepiunt id quod excipiunt; conplexus
15 enim concubitusque permittunt palliis interiectis.' hic LAELIVS: 'praeclare intellego Scipio te in iis Graeciae disciplinis quas reprendis cum populis nobilissimis malle quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem, praesertim cum *' 5

20 *Huius (Socratis) auditor Plato, quem deum philo-* 5 *sophorum Tullius nominat, qui solus omnium sic philosophatus est ut ad veritatem propius accederet, tamen quia deum ignoravit, in multis ita lapsus est ut nemo deterius erraverit, in primis quod in libris civilibus om-*
25 *nia omnibus voluit esse communia. de patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum; nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus; sed ut dixi, potest aliquo modo ferri. etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt? non*
30 *erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiae nec cognationes nec adfinitates, sed sicut in gregibus pecudum confusa et indiscreta omnia? nulla erit in viris continentia, nulla in feminis pudicitia? quis*

---

6 RIPUBEREM (nudari *supra*) 7 UERECUNDAE (i *supra*) uere *transcr. vB.* 9 MILITIA (l *supra*) CONTRACTATIONIS (e *supra*, e *supra*) 10 *del. Fr.* APUT 12 LACAEDEMONII (a *supra*) 12–19 *paginam 114 lectu difficillimam transcripsi in praefatione p. XXXII* 16 INIS 21 *de nat. deor. 2, 12, 32*

esse in utrisque amor coniugalis potest, in quibus non est certus aut proprius affectus? quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? quis filium diliget quem putabit alienum? quin etiam feminis curiam reservavit, militiam et magistratus et imperia permisit. quanta erit 5 *infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt! (Lact. epit. 33 [38], 1–5.)*

et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia, ne quis civis propriam aut suam rem ullam queat dicere. *(Non. p. 362,* 10 *11).*

ego vero eodem quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe quam sibi ipse fingit. *(Non. p. 308, 38).*

6 6 censoris iudicium nihil fere damnato obfert nisi ru- 15 borem. itaque ut omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est. *(Non. p. 24, 5).*

horum [in] severitatem dicitur inhorruisse primum civitas. *(Non. p. 423,4).* 20

nec vero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet, sed sit censor qui viros doceat moderari uxoribus. *(Non. p. 499,13).*

ita magnam habet vim disciplina verecundiae: carent temeto omnes mulieres. *(Non. p. 5, 10).* 25

atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant. *(Non. p. 306, 3).*

itaque a petendo petulantia, a procando, id est poscendo, procacitas nominata est. *(Non. p. 23, 17 et 21).*

7 7 nolo enim eundem populum imperatorem et porti- 30 torem esse terrarum. optimum autem et in privatis

---

4 putabit *Pfaff* putauit *cod.* reseravit *Dav. cet. deleta clausula* 6 felicitas *Brandt* 10 ullaque addicere *codd. complur.* 12 modo *post* eodem *add. Mos., post* Homerum *L. Mue.* 15 fere *Scaliger* ferre *codd.* obfert *Scaliger* obferent *codd.* 19 *del. Zie.* enim severitatem *Mai* severitate *L. Mue.* inhorruisse *Ald.* inaruisse *codd.* 21 praeponatur *Iunius* reponatur *codd.* 24 vim *ed. princ.* viam *codd.* 28 procando *Bentinus* precando *vel* praecando *vel* petendo *codd.*

familiis et in republica vectigal duco esse parsimoniam *(Non. p. 24, 15).*

theatra, porticus, nova templa verecundius reprehendo propter Pompeium; sed doctissimi non probant, ut et hic 5 *ipse Panaetius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus, et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae, vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea coniecerit. sed de hoc genere toto in iis libris quos de re publica scripsi,* 10 *diligenter est disputatum (Cic. de off. 2, 17, 60).*

fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit quod dicitur. *(Non. p. 24, 11: fidei proprietatem exemplo manifestavit M. Tullius de Republica lib. IV).*

in cive excelso atque homine nobili blanditiam osten- 15 tationem ambitionem † meam esse levitatis. *(Non. p. 194, 26).*

quicumque epulis et conviviis et sumptibus existimationem hominum sibi conciliant, palam ostendunt sibi verum decus quod ex virtute ac dignitate nascitur defi- 20 cere. *(Anon. Paradoxa Koronne apud Bielowski, Pompeii Trogi fragmenta p. XV sq.: recte Cicero in libris de re publica scripsit).*

Intuere paululum ipsos de re publica libros, unde illum affectum amantissimi civis ebibisti, quod nullus 25 *sit* patriae consulendi modus aut finis bonis; *intuere, obsecro te, et cerne, quantis ibi laudibus frugalitas et continentia praedicetur, et erga coniugale vinculum fides, castique honesti ac probi mores. (Aug. epist. 91, 3 = CSEL. 34, 428, 21; cf. Solmsen Mus. Helv. 13, 39 sq.)*

8 8

30 admiror, nec rerum solum sed verborum etiam elegantiam. 'si iurgant' inquit: benevolorum concertatio,

---

2–10 *hic inserui cum Bue.* 11 *cf. de off. 1, 7, 23* 14 nobilis *codd.* assentationem *Ruhnken Ha. Mue.* 15 meam *om. codd. recent.* notam *Iunius Cast.* nimiam *Sigonius* merae *L. Mue.* rear *Bue.* 17–21 *hic inserui cum Bue.* 28 castique *ed. Maurina* cestique *vel* certique *codd.* 30 *Non. p. 430, 29 (iurgium et lis)* 'admiror . . . dicitur.' *(et in sequenti [sequentibus L. Mue.]:)* 'iurgare . . . litigare' solum ⟨distinctionem⟩ sed *L. Mue.*

non lis inimicorum, iurgium dicitur. ...iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare *(v. p. 111 app.)*.

porro cum pax domestica membrum sit civilis pacis, si pax domestica a domesticis violanda sit ne civilis pereat, erit tunc pax domestica inter patrem et filium distrahenda, quemadmodum illos scripsisse legimus, qui de statu rei publicae facundius disputaverunt. (Rufin. de bono pacis 2, 16 PL 150, 1622). 5

eosdem terminos hominum curae atque vitae: sic pontificio iure sanctitudo sepulturae. *(Non. p. 174, 7)*. 10

quod insepultos reliquissent eos quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverunt. *(Non. p. 293, 41)*.

nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum *(v. infra app.)*. 15

non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil iuris impertias aut parum. *(Prisc. 15, 4, 20 p. 76, 14 Hertz)*.

cui quidem utinam vere fideliter † abundiente auguraverim. *(Non. p. 469, 16)*. 9 20

9 *frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret:* ad quos cum accessit *inquit* clamor et adprobatio populi quasi cuiusdam magni et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras, quos invehunt metus, quas inflammant cupiditates! *(Aug. civ. 2, 14 ext., quem expressit Joh. Sarisber. Policrat. 7, 9 = II 126 sq. Webb; cf. Solmsen Mus. Helv. 13, 44 sq. et Fraenkel ibd. 195.)* 25

negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos. (Sen. epist. 49, 5). 10

10 *sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur:* cum artem ludicram scaenamque totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum 30

---

2 putet *codd. quid.* vetat *Passerat* 3–8 *attulit Bue.* 11 quod *Mercerus* quos *codd.* requissent *plerique codd.* 13 necaverunt *cod. Fabri* necaverint *cet.* 14 *Non. p. 519, 15 (veterum memorabilis scientia paucorum numerum pro bonis ponebat; multos contra malos appellabant)* sed paucorum *Quicherat; cf. Cic. de leg. 3, 13, 38* 19 abudiente *cod. un.* abunde *ed. princ.* abunde ante *Iun.* quidem certe *Mdv.* abundanter *Hoppe* 23 magni cuiusdam *quid. codd. et editt.* 29 in *om. vulg.*

carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt *(Romani).' (Aug. civ. 2, 13).*

quid hinc autem senserint Romani veteres, Cicero 11 *testatur in libris quos de re publica scripsit, ubi Scipio* 5 *disputans ait:* numquam comoediae, nisi consuetudo vitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. *et Graeci quidem antiquiores vitiosae suae opinionis quandam convenientiam servarunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comoedia de quo* 10 *vellet nominatim diceret. itaque, sicut in eisdem libris loquitur Africanus,*

quem illa non adtigit, vel potius quem non vexavit? cui pepercit? esto, populares homines inprobos, in re publica seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum 15 laesit. patiamur, *inquit,* etsi eiusmodi cives a censore melius est quam a poeta notari; sed Periclen, cum iam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus et eos agi in scaena non plus decuit, quam si Plautus, *inquit,* noster voluis- 20 set aut Naevius Publio et Gnaeo Scipioni aut Caecilius Marco Catoni maledicere.

dein paulo post: nostrae, *inquit,* contra duodecim ta- 12 bulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset 25 sive carmen condidisset quod infamiam faceret flagitiumve alteri: praeclare; iudiciis enim magistratuum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis, habere debemus, nec probrum audire nisi ea lege ut respondere liceat et iudicio defendere. 30 *haec ex Ciceronis quarto de re publica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel praetermissis vel paululum commutatis. multum enim ad rem pertinent quam molior explicare si*

---

1 censoria notatione *Zie. (claus.!)* 3 autem hinc *quid. codd.* 9 nominatim de quo vellet *quid. codd.* 18 eos (*scil.* versus) agi] eos *del. Cobet* exigi *Osann* exagitari *Ha.* eos recitari *Brakman* hos agi *Cast.* 20 aut] ut *Schoell* Scipionibus *Ha.* 22 deinde *quid. codd.* 26 ⟨ac⟩ magistr. *Lud. Vives, Schue. Or.* mag. ⟨ac⟩ *Mos.*

potero. dicit deinde alia et sic concludit hunc locum ut ostendat, veteribus displicuisse Romanis vel laudari quemquam in scaena vivum hominem vel vituperari. *(Aug. civ. 2, 9).*

11
13 *Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis. (Donat. exc. de com. p. 22, 19 Wessner.)*

ad hanc convenientiam pertinet, quod etiam scaenicos actores earundem fabularum non parvo civitatis honore dignos existimarunt, siquidem, quod in eo quoque de re publica libro commemoratur, Aeschines Atheniensis vir eloquentissimus, cum adulescens tragoedias actitavisset, rem publicam capessivit, et Aristodemum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt. *(Aug. civ. 2, 11; cf. et 2, 12).*

12
14 *Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτόν, οὔτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος, ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός, σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ πολλούς τε ἄλλους ἔλαθε καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ 'Ρωμαίου πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ῥητορεύοντα· οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἄν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν, τέχνην ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρετάς τε καὶ κακίας διορίζουσαν, ἄνδρα ὅς τὸ τηνικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγεννέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον 'Ρώσκιον τὸν ὀρχηστὴν οὕτως σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν. καὶ γὰρ εἴ τις αὐτὸν φάσκοι τὰ μὲν ἐν ῇ συγγέγραφε Πολιτείᾳ λέγειν ἑκουσίως, τὰ δὲ περὶ 'Ρώσκιον τῆς προκειμένης ἕνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον.*

---

21 τὰ *del. Kroll* ῥητορεύοντα *Iahn* ῥηθέντα *codd.* ῥηθέντα διαλεγόμενον *Niebuhr* διαλεχθέντα *Ha.* ληροῦντα *vel* φλυαροῦντα *Mue.* ῥηθ. διιόντα *Cast.* 25 ἀρετάς τε καὶ κακίας *Meibomius* ἀρεταῖς τε καὶ κακίαις *codd.* ὅς γε *Meib.* 28 *locus non exstat in fragmento orationis Roscianae nobis tradito; sed cf. Macr. sat. 2, 10. 3, 14, 12* 31 τῆς προκειμένης *Iahn* ἠπροκειμένης *codd.* προκειμένης *Meibomius cet.*

ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως λάθοι τις ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον, ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν ἢ δικαίαν κρίσιν ὁ ταῖς κατ' αὐλὴν ἢ κατὰ τὴν αὑτοῦ προαίρεσιν, ἀλλὰ
5 *μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑποθέσεσιν. οἶμαι δὲ ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δεκαζομένους τῶν ῥητόρων. οὕτω δὴ καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τὰ ἀγεννῆ μελῳδοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα. ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ*
10 *καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτόν, ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε, καθὰ καὶ αὐτός φησιν, ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφισι συνοργιαζούσῃ. (Aristides Quint. de musica II p. 69–71 ed. Meibomius, p. 43, 38 sq. Jahn.)*

15 *fac derivativa ab eo (scil. armis): armarium, armamentum, armamentarium,* armillae, *quae nunc brachialia vocant; sic Cicero in quarto de re publica. (Prisc. partit. XII vers. Aen. 1, 14 p. 462, 31 Hertz).*

---

2 *ὅσον Meibomius ἴσον codd.* 6 *δεκαζομένους Niebuhr δικαζομένους codd.* 9 *αὐτοῦ (scil. Ciceronis) cod. Vat. 192 (cf. Amsel, de vi atque indole rhythmorum quid veteres iudicaverint, Bresl. phil. Abh. I 3, 138) αὐτῶν cet.* 18 *fragmentum Val. Max. 2, 1, 10* maiores natu ... redderent *a Maio² male adlatum omisi cum Mue. Cast.*

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER QVINTVS

1
1 *Quando ergo res publica Romana talis erat qualem illam describit Sallustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat secundum istam rationem, quam disputatio de re publica inter magnos eius tum principes habita patefecit; sicut etiam* 5 *ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius sed suo sermone loquens in principio quinti libri, commemorato prius Ennii poetae versu quo dixerat:*

Moribus antiquis res stat Romana virisque,

quem quidem ille versum, *inquit,* vel brevitate vel veri- 10 tate tamquam ex oraculo quodam mihi esse effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri praefuissent, aut fundare aut tam diu tenere potuissent tantam et tam fuse lateque imperantem rem publicam. itaque ante nostram memoriam 15 et mos ipse patrius praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes
2 viri. nostra vero aetas cum rem publicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus isdem quibus fuerat renovare 20 neglexit, sed ne id quidem curavit ut formam saltem eius et extrema tamquam liniamenta servaret. quid enim

---

Quint. decl. 268 ex hoc libro repetitam esse coniecit Mai
9 *Enn. ann. 500 V.*[2] 11 mihi quodam *quid. codd.* esse *om. cod. un. et Hoffm.* 14 fuse *Patricius* iuste *codd. Hoffm.* longe lateque *cod. un. et Hoffm.* 18 ut *(sic)* nostra ... 19 vetustate *Non. p. 417, 7* 19 iam *add. Non.* evaniscentem *Non.*

manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam? quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed iam ignorentur. nam de viris quid dicam? mores enim ipsi interierunt virorum penu-
5 ria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus. *(Aug. civ. 2, 21).*

10 *In Politia sua dicit Tullius rei publicae rectorem summum virum et doctissimum esse debere, ita ut sapiens sit et iustus et temperans et eloquens, ut possit facile currente eloquentia animi secreta ad regendam plebem exprimere. scire etiam debet ius, Graecas nosse*
15 *litteras, quod Catonis facto probatur, qui in summa senectute Graecis litteris operam dans indicavit, quantum utilitatis haberent. (Grillius comm. in Cic. rhet. p. 28, 14 Martin).*

247 (MANIL.?) '* ⟨nihil esse tam⟩ regale quam explanatio- 2 3
20 nem aequitatis, in qua iuris erat interpretatio, quod ius privati petere solebant a regibus, ob easque causas agri arvi et arbusti et pascui lati atque uberes definiebantur, qui essent regii [qui] colerenturque sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populorum
25 rebus abduceret. nec vero quisquam privatus erat dis-
248 ceptator aut arbiter litis, sed omnia con|ficiebantur iudiciis regiis. et mihi quidem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem Graeciae regum. nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam
30 tamen partem bella gesserunt et eorum iura coluerunt; illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit, qui legum etiam scriptor fuit quas scitis

---

9 *fragmentum Val. Max. 2, 5, 2* ius civile ... exposuit *a Maio*[1] *intrusum omisi cum Mue.* 10—18 *hic inserui cum Bue.* 14 expromere *Zie.* 19 *suppl. Mai.* ⟨nihil habebant tam⟩ *Bue.* 20 INTERPRAE|TATIO 21 EAS|QUI 23 REGI *del. Or.* qui⟨que⟩ col.[que] *Mos.* 28 veterum *Creuzer* 31 autem *Mai* AUT 32 fuit[2] *Ha.* FUIS|SET *quod tuentur inserto* cum *post* qui *Fr. Cast.*

extare, quod quidem huius civis proprium de quo agimus *'

[Exiderunt quaternionis folia interiora aut 2 aut 4.]

3 4 sed tamen ut bono patri familias colendi aedificandi ratiocinandi quidam usus opus est. *(Non. p. 497, 23).*

5 (SCIP.) '* ⟨ra⟩dicum seminumque cognoscere num te *253*
offendet?' (MANIL.) 'nihil, si modo opus extabit.' (SCIP.) 6
'num id studium censes esse vilici?' (MANIL.) 'minime, quippe cum agri culturam saepissime opera deficiat.' (SCIP.) 'ergo, ut vilicus naturam agri novit, dispensator litteras scit, uterque autem se a scientiae delectatione 10
ad efficiendi utilitatem refert, sic noster hic rector studuerit sane iuri et legibus cognoscendis, fontis quidem earum utique per|spexerit, sed se responsitando et lec- *254*
titando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo vilicare possit, 15
summi iuris peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest, civilis non inperitus, sed ita ut astrorum gubernator, physicorum medicus; uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit. illud autem videbit hic vir *' 20

[Quot quaterniones et folia exciderint, nescimus.]

4 6 (SCIP.?) '* ⟨civi⟩tatibus, in quibus expetunt laudem *199*
optumi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. nec vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia, quam natura homini dedit quasi quendam vituperationis non iniustae timorem. 25
hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus, perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor civis non minus a delictis arceret quam metus. atque haec | quidem *200*

---

5 *ante* NUM *macula est, non* I *(ut dicit vB.)* 7 CE[n]SES
11 refert *Mai* REFERTUR 12 IU|R[i]E *(sic legit et Mai,* IURE *Dur. vB.)* 15 possit. ⟨sit⟩ *Zie.* 17 IN|PEROITUS *litteram* O *deletam esse a p censeo, sed incertum* 19 ILLUT 23 CO‾S|TI-TUTA (COS|TITUTA *falso vB.*) 27 OISCI[p]LINIS 28 AO[e]LICTIS

ad laudem pertinent, quae dici latius uberiusque potuerunt.

Ad vitam autem usumque vivendi ea discripta ratio est 5 7
iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deo-
5 rum Larumque familiarium sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur, nec bene vivi sine bona re publica posset, nec esse quicquam civitate bene constituta beatius. quocirca permirum mihi videri solet, quae sit tanta doc *'

[Desinit palimpsestus.]

10 *consumo igitur omne tempus considerans, quanta vis* 6 8 *sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. tenesne igitur, moderatorem illum rei publicae quo referre velimus omnia? nam sic quinto ut opinor in libro loquitur Scipio:* ut
15 enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria, sic huic moderatori rei publicae beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit; huius enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse perfec-
20 torem volo. *(Cic. Att. 8, 11, 1).*

et ubi est quod et vestrae litterae illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam voluntati? *(Aug. epist. 104, 7 ext. = CSEL 34, 587, 24).*

etiam Tullius hinc dissimulare non potuit in eisdem 7 9
25 *libris quos de re publica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit* alendum esse gloria, *et consequenter commemorat* maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse. *(Aug. civ. 5, 13.)*

30 *Tullius in libris de re publica scripsit scilicet:* principem civitatis gloria esse alendum, et tam diu stare rem publicam, quam diu ab omnibus honor principi exhiberetur. *(Petrus Pictaviensis ep. ad calumn. PL 189, 58; cf. Lehmann 205).*

---

3 discripta *Mue.* DESCRIPTA RATIOST 5 familiarium *Mai* FAMILIARUM 7 ESSE (esset *Mai Ha al.*)

tum virtute labore industria † quaereretur summi viri indolem, nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo * *(Non. p. 233, 39).*

quae virtus fortitudo vocatur; in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemtio. *(Non. p. 201,* 5 *29).*

8 10 Marcellus ut acer et pugnax, Maximus ut consideratus et lentus. *(Non. p. 337, 34).*

orbi pro orbe Ciceronem de re publica libro V orbi terrarum comprehensos... *et frequenter antiquos ita lo-* 10 *cutos Plinius eodem libro VI notat. (Charis. I 139, 17 Keil).*

quod molestiis senectutis suae vestras familias inpertire posset. *(Non. p. 37, 26).*

9 11 *postea hoc etiam addidit insulsissime (Seneca): 'apud* 15 *ipsum quoque,' inquit, 'Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam ex quibus intellegas illum non perdidisse operam quod Ennium legit.' ponit deinde quae apud Ciceronem reprehendat quasi Enniana, quod ita scripserit in libris de re publica:* ut 20 Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas, *et quod alio in loco dixerit:* breviloquentiam in dicendo colat. *(Gell. 12, 2, 6. 7).*

horum obstinatione libertatem temeritas, constantiam audacia praeceps, eloquentiam inanis quaedam 25 *imitatur fluentia loquendi, quarum artium scaevitate, ut Tullius adseverat, nefas est religionem decipi iudicantis. ait enim:* (SCIP.) cumque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia, non intellego cur qui ea pecunia corruperit, 30 poena dignus sit, qui eloquentia, laudem etiam ferat. mihi quidem hoc plus mali facere videtur qui oratione

---

1 quaereretur] quaeret *Lb.* quaereret *Patric.* quaerere daretur *Lindsay* tueretur *Mercerus* industriaque aleretur ... indoles *Krarup*[3] *178* 2 indoles *Leopardi* animosa et *L. Mue.* 3 quo ⟨impelleret⟩ *Guiet* ⟨superbiae raperet⟩ *Mei.* 7 ut acer et *Canter* ut taceret *codd.* 8 et *ed. a. 1476* ut *codd.* 13 vestras *Quicherat* vestris *codd.* 20 qui ita scripserat *cod. unus* libris de re pro menelao *cod. unus. unde* libro de re publica V: Menelao *Skutsch* 26 adfluentia *Heraeus*

quam qui pretio iudicem corrumpit, quod pecunia corrumpere pudentem nemo potest, dicendo potest. *(Amm. Marc. 30, 4, 10).*

quae cum Scipio dixisset, admodum probans Mum-
5 mius (erat enim odio quodam rhetorum inbutus) *
(Non. p. 521, 12).

tum in optimam segetem praeclara essent sparsa semina. *(Comment. anon. ad Verg. Georg. 1 init. apud Bandin. catal. lat. bibl. Laur. II p. 348 [Cicero de re*
10 *publica libro V]).*

---

2 pudentem *Hirschfeld* prudentem *codd.* 4 Mummius *ed. princ.* nummius *codd.* 5 quodam *duo Maii codd. Vatic.* quorum *cett.* 7 segitem praeclarae *cod.* 8 semita *cod.*

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER SEXTVS

1 1 *Quod si ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque adprobas, ne tu haud multum requireres illum virum qui in sexto libro informatus est. quid enim tibi taceam, qui illos libros devorasti? quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abicere, si id erit rectius; utrumque vero simul agi non potest, et de triumpho ambitiose et de re publica libere. (Cic. Att. 7, 3, 2 V. Id. Dec. a. 50).*

Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quae ipsum nomen hoc nacta est ex providendo. *(Non. p. 42, 3: prudentiam a providendo dictam dilucide ostendit M. Tullius in Hortensio ... et de re publica lib. VI).*

quam ob rem se conparet hic civis ita nec⟨esse⟩ est, ut sit contra haec quae statum civitatis permovent semper armatus. *(Non. p. 256, 27).*

eaque dissensio civium, quod seorsum eunt† alii ad alios, seditio dicitur. *(Non. p. 25, 3: seditionis proprietas a M. Tullio manifestata est in lib. de re publica VI; Serv. Aen. 1, 149: seditio est ⟨dissensio civium⟩ sicut Cicero ait in de re publica).*

et vero in dissensione civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos civis, non numerandos puto. *(Non. p. 519, 17; cf. supra p. 112, 14).*

---

13 *locum in edd. 1. et 2. hic allatum nunc rettuli ad lib. V, v. p. 117, 10* hic *del. L. Mue.* necesse est *Iunius* nec est *codd.* 14 sit *ed. princ.* sint *codd.* movent *vel* permutent *L. Mue.* perturbent *Zie.* 16 dissensio *Serv.* dissensione *Non.* ab aliis *Clericus* 19 ⟨diss. civ.⟩ *Thilo* 21 enimvero *Iunius* ego vero *L. Mue.*

graves enim dominae cogitationum lubidines infinita quaedam cogunt atque imperant, quae quia nec expleri nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus inpellunt eos quos inlecebris suis incenderunt. *(Non. p. 424,*
5 *31: expleri et satiari hanc habent differentiam: expleri est tantummodo plenum esse, satiari, supra modum et* ⟨*ad*⟩ *abundantiam).*

qui contuderit eius vim et ecfrenatam illam ferociam. *(Non. p. 492, 1).*

10 *Cicero in libro sexto de re publica ita scripsit:* quod quidem eo fuit maius, quia, cum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudi invidiam Gracchi caritas deprecabatur. (*Gell. 7, 16, 11 et Non. p. 290, 15 inde a* non modo). 2 2

15 † qui numero optumatum et principum optulit is vocis et gravitatis suae linquit illum tristem et plenum dignitatis sonum. *(Non. p. 409, 31).*

ut, quemadmodum scribit ille, cotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descende-
20 rent. *(Non. p. 501, 27).*

in his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis ex aere congesto funus desubito esset ornatum. *(Non. p. 517, 35).*

firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse
25 voluerunt. *(Non. p. 512, 27 et Prisc. GL III 70, 11).*

oratio Laeli, quam omnes habemus in manibus, quam simpuia pontificum dis inmortalibus grata sint Samiaeque, uti scribit, capudines. *(Non. p. 398, 28).*

Nam Scipionem ipsum haec occasio ad narrandum 8 8
30 *somnium provocavit, quod longo tempore se testatus est*

---

2 nec *om. plur. codd.* 7 ad *add. L. Mue.* 8 contuderit *Roth* contuperit *vel* comperit *codd.* 11 in causa *vulg.* 13 Gracci *Non.* 15 qui] cui *Linds.* qui se *Kroll* optudit *Ha.* is] his *ed. a. 1471* vocibus *duo codd.* 16 testem linquit *vel* relinquit *L. Mue.* liquit *cod. un.* liquidum *Linds.* 19 palleis concilio tinctis discenderent *codd.* 21 in his] nisi *Quicherat* 22 ex *L. Mue.* et *codd.* congesto *ed. a. 1476* congestu *codd.* 26 ⟨testatur⟩ oratio *L. Mue.* 27 simpuvia *vulg.* simpula *Lb.* 28 uti *Ha.* ut hi *codd.* ut is *Iunius* cupedines *Ha.* 29—124, 15 *olim ante ipsum somnium posita huc revocavit Harder*

silentio condidisse. cum enim Laelius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas, respondit Scipio post alia in haec verba: (SCIP.) 'sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat.' 'quae tandem ista sunt?' inquit LAELIVS. tum SCIPIO: 'patimini me' inquit, 'quoniam tertium diem iam feriati sumus, *et cetera quibus ad narrationem somnii venit, docens illa esse stabiliora et viridiora praemiorum genera, quae ipse vidisset in caelo bonis rerum publicarum servata rectoribus. (Macr. in somn. Scip. 1, 4, 2 sq.)*

3 3 *Imitatione Platonis Cicero de re publica scribens locum etiam de Eris Pamphyli reditu in vitam,* qui *ut ait* rogo impositus revixisset, multaque de inferis secreta narrasset, *non fabulosa ut ille assimulatione commentus est, sed sollertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit, videlicet scite significans* haec quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, ⟨nec⟩ somniantium philosophorum esse commenta, nec fabulas incredibiles quas Epicurei derident, sed prudentium coniecturas. *(Fav. Eul. p. 1, 5 Holder).*

4 4 *Nonnulli nostri, propter quoddam praeclarissimum loquendi genus et propter non nulla quae veraciter sensit amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. quod quidem sic tangit in libris de re publica Tullius,* ut eum lusisse potius quam quod id verum esset *adfirmet* dicere

---

2 renumerationem *Bamb.* 9 tandem *Lb.* tamen *codd. et editt. Macr.* 10 inquit *om. Bamb.* quoniam iam, *deinde* iam *om., Bamb.* 16 scriberis *cod.* 17 regis pamphili *cod.* 21 haec] nec *Barth* 22 ⟨nec⟩ *Zie. post* ⟨non⟩ *Mai* 27 sentit *cod. un. Dombart al.* 31 quod *del. Dombart cum cod. uno* id *del. Ha.* esse *codd. tres Dombart*

voluisse. *inducit enim hominem revixisse et narrasse quaedam quae Platonicis disputationibus congruebant (Aug. civ. 22, 28).*

6 6 *Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reservans* 5 *quam ingenio repertus est. postquam in omni rei publicae otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locavit, indicans quo his perveniendum vel potius revertendum* 10 *sit, qui rem publicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractaverint. sed ille Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio, qui cum vulneribus in proelio acceptis vitam effudisse visus duodecimo demum die* 15 *inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima seu retenta, quicquid emensis inter utramque vitam diebus egerat viderative, tamquam publicum professus indicium humano generi enuntiavit. hanc fabulam Cicero licet ab indoctis quasi* 20 *ipse veri conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolidae reprehensionis vitans excitari narraturum quam reviviscere maluit.*

7 7 *Ac priusquam somnii verba consulimus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret vel* 25 *irrisam Platonis fabulam, vel ne sibi idem eveniat non vereri. nec enim his verbis vult inperitum vulgus intellegi, sed genus hominum veri ignarum sub peritiae ostentatione, quippe quos et legisse talia et ad reprehendendum constaret animatos. dicemus igitur, et quos in* 30 *tantum philosophum referat quandam censurae exercuisse levitatem, quisve eorum etiam scriptam reliquerit accusationem. * Epicureorum tota factio, aequo semper*

---

3 *cap. 5, 5 = Macr. in somn. Scip. 1, 1, 2 cum Hardero et Cast. expuli* 11 tractauerunt *Par.* tractauerit (n) *Bamb.* 13 pamphilus *codd.* 14 die demum *Par.* 15 ultimus *Par. Bamb.* 18 in publicum *Bamb.* 21 evitans *Willis* 23 consulamus *Par.* 29 animatos constaret *Par.* animatos ⟨esse⟩ constaret *Zie.*

errore a vero devia, et illa semper existimans deridenda quae nesciat, sacrum volumen et augustissima irrisit naturae secreta. Colotes vero, inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior, etiam in librum rettulit, quae de hoc amarius cavillatus est. sed cetera quae 5 *iniuria notavit, siquidem ad somnium de quo hic procedit sermo non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt; illam calumniam persequemur, quae nisi supplodetur manebit Ciceroni cum Platone communis. ait a philosopho fabulam non oportuisse confingi, quoniam* 10 *nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quaesita persona casusque excogitata novitas et composita advocati* 15 *scaena figmenti ipsam quaerendi veri ianuam mendacio polluerunt? haec quoniam, dum de Platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant,* resistamus urgenti, et frustra arguens refellatur, ut una calumnia dissoluta utriusque factum incolumem* 20 *ut fas est retineat dignitatem. (Macr. in somn. Scip. 1, 1, 8–2, 5.)*

SOMNIVM SCIPIONIS

9 (1) 9 (SCIP.) Cum in Africam venissem M.' Manilio consuli ad quartam legionem tribunus ut scitis militum, nihil mihi fuit potius quam ut Masinissam convenirem, regem 25

---

1 semper *om. Bamb. Ha.* aestimans *Bamb.* ridenda *Par.* 3 secreta *Kroll* seria *codd.* 4 famosior et *om. Bamb.* notabilior *om. Par. (add. m. 2)* 5 cauillatus est *Bamb.* reprehendit *Par., sed corr. m. 2* 6 ad hoc somnium *Bamb.* 8 supplodatur *Par.* 13 docere animarum *Bamb.* 13. 14 hoc et absoluta *Bamb.* 17 iactantur] iactanter *ante corr. Par.* notantur *Bamb.* 18 accusantur *sed corr. in* accusant *Bamb.* 23 Incipit somnium Scipionis *vel* Somnium Scipionis M. Tullii Ciceronis excerptum ex libro VI. de re publica *vel sim. inscr. codd.* M.' Manilio *Sigonius* anicio manlio (*vel* manilio *vel* mallio) FCG a manlio BEMPRUW *alia alii* consuli *Sig.* consule 25 *ante* regem *dist. Hauler*

familiae nostrae iustis de causis amicissimum. ad quem ut veni, conplexus me senex conlacrimavit aliquantoque post suspexit ad caelum, et: 'grates' inquit 'tibi ago summe Sol, vobisque reliqui caelites, quod ante quam ex
5 hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine recreor ipso: ita[que] numquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria.' deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica percontatus
10 est, multisque verbis ultro citroque habitis ille nobis est consumptus dies.

10 10 Post autem apparatu regio accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum
15 sed etiam dicta meminisset. deinde ut cubitum discessimus, me et de via fessum, et qui ad multam noctem vigilassem, artior quam solebat somnus complexus est. hic mihi — credo equidem ex hoc quod eramus locuti; fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant
20 aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui — Africanus se ostendit ea forma quae mihi ex imagine eius quam ex ipso erat notior; quem ubi agnovi, equidem cohorrui; sed ille: 'ades' inquit 'animo
25 et omitte timorem Scipio, et quae dicam trade memoriae.

11 (2) 11 videsne illam urbem, quae parere populo Romano coacta per me renovat pristina bella nec potest quiescere?' ostendebat autem Karthaginem de excelso et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco. 'ad quam tu oppug-

---

4 reliqui PUVM[2] reliquis *cet.* 5 et in his HWY 6 recreor ipso V ic ipso recreor APTC[2] *Cast.* ipse recreor BC[1] EFGMRUW *Hauler* 7 ita *vulg.* itaque *codd.* 10 est consumptus AEGHLMPR consumptus est BFUVW est *om.* I ille dies nobis consumptus est C *alia alii* 12 sermonem ... produximus *Arusianus Messius IX 40* 13 produximus noctem V 16 de uia fessum *Dresdensis 151 Arnstadiensis* fessum de uia G defessum uia ic de uia *cet. codd.* 17 hic ergo mihi HLMZ hic ego mihi W 19 fere] saepe CGU[1] pariter fere V 25 memoriae trade RY vic 28 ostendebat ... 29 loco *Macr. comm. 1, 4, 5* Kartaginem M carth. *vel* cart. *cet. et Macr.*

nandam nunc venis paene miles, hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc hereditarium a nobis. cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, 5 deligere iterum consul absens bellumque maximum conficies, Numantiam excindes. sed cum eris curru in Capitolium invectus, offendes rem publicam, consiliis

12 12 perturbatam nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriae lumen animi ingeniique tui consiliique. sed 10 eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in 15 tuum nomen se tota convertet civitas, te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur, tu eris unus in quo nitatur civitatis salus, ac ne multa: dictator rem publicam constituas oportebit, si impias propinquorum manus effugeris.' 20

Hic cum exclamavisset Laelius ingemuissentque vehementius ceteri, leniter arridens Scipio: 'st! quaeso' inquit 'ne me e somno excitetis, et parumper audite cetera.'

13 (3) 13 'Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus qui patriam conservaverint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur; nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod

---

3 adhuc hereditarium a nobis W vic a nobis adhuc hereditarium F adhuc a nobis hereditarium *cet. et Hauler* Kart. M carth. R cart. BEFV 7 excides *Or. et codd. rec.* 10 ingeniique tui consiliique B ingeniique consiliique tui M ingenii consilii tui H ingenii consiliique tui *cet.* 11 nam cum ... 20 effugeris *Macr. 1, 5, 2* 16 conferet *Zie.* 19 oportebit *ed. a. 1555* oportet 22 leuiter AELMVYZ st *Ian* et *codd.* (*om.* CW[1]Y) 23 e *om.* V *sup. scr.* RaCWY parumper *Bouhier* parum rebus *codd.* 25 Sed quo ... 28 fruantur *Macr. 1, 4, 4, item 1, 8, 1 usque ad (129, 3)* revertuntur 26 conservarint Y *et Macr.* 29 principi illi HV

quidem in terris fiat acceptius, quam concilia coetusque
hominum iure sociati, quae civitates appellantur; harum
rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur.'
Hic ego etsi eram perterritus non tam mortis metu 14 14
5 quam insidiarum a meis, quaesivi tamen viveretne ipse
et Paulus pater et alii quos nos extinctos esse arbitraremur. 'immo vero' inquit 'hi vivunt qui e corporum
vinclis tamquam e carcere evolaverunt, vestra vero
quae dicitur vita mors est. quin tu aspicis ad te venientem Paulum patrem?' quem ut vidi, equidem vim la-
10 crimarum profudi, ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat.
Atque ego ut primum fletu represso loqui posse coepi, 15 15
'quaeso' inquam 'pater sanctissime atque optume, quo-
15 niam haec est vita ut Africanum audio dicere, quid
moror in terris? quin huc ad vos venire propero?' 'non
est ita' inquit ille. 'nisi enim cum deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodiis
liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. homines
20 enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur, iisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus
quae sidera et stellas vocatis, quae globosae et rotundae,
divinis animatae mentibus, circos suos orbesque confi-
25 ciunt celeritate mirabili. quare et tibi Publi et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis, nec iniussu eius a quo ille est vobis datus, ex hominum vita
migrandum est, ne munus humanum adsignatum a deo

---

2 horum R earum *Macr.* 3 servatores *Macr.* 4 Hic ego . . . 6 arbitraremur *Macr. 1, 10, 1* tam] tamen *Macr.* PBC 7 immo . . . 9 mors est *Macr. 1, 10, 6* 9 dicitur esse uita *Macr.* aspicis *Hein. al.* aspicies V aspicias *cet.* 13 fletu *hinc incipit* T 14 quaeso . . . *130, 1* videamini *Macr. 1, 13, 3 sq.* optume *Macr.* BLM optime *cet.* 17 enim cum deus is BEFGTUV *et Macr.* (*qui* hic *pro* is) enim deus is HLMPRWZ *Hauler Kroll Mei. Bue.* enim deus C deus enim is, *sed sup. scr.* cum R 19 poterit B 21 templo hoc V *et Macr.* medio AF¹GL¹MPTW¹ 22 iisque A *Ha.* hisque 24 circos H *et Macr.* circulos *cet.* 26 animus est BEMPW *et Macr. codd. plerique* est animus CFRTUVY *al.* 28 humanum *om. Macr.*, *post* assignatum *(sic) pon.* V

16 16 defugisse videamini. sed sic Scipio ut avus hic tuus, ut ego
qui te genui, iustitiam cole et pietatem, quae cum ma-
gna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima
est; ea vita via est in caelum et in hunc coetum eorum
qui iam vixerunt et corpore laxati illum incolunt locum 5
quem vides – erat autem is splendidissimo candore inter
flammas circus elucens –, quem vos ut a Grais acce-
pistis orbem lacteum nuncupatis.' ex quo omnia mihi
contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur.
erant autem eae stellae quas numquam ex hoc loco vidi- 10
mus, et eae magnitudines omnium quas esse numquam
suspicati sumus, ex quibus erat ea minima quae ultima
a caelo, citima ⟨a⟩ terris luce lucebat aliena. stellarum
autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. iam
vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii 15
nostri quo quasi punctum eius attingimus paeniteret.

17 (4) 17 Quam cum magis intuerer, 'quaeso,' inquit Africa-
nus, 'quousque humi defixa tua mens erit? nonne aspi-
cis quae in templa veneris? novem tibi orbibus vel po-
tius globis conexa sunt omnia, quorum unus est cae- 20
lestis, extumus, qui reliquos omnes complectitur, sum-
mus ipse deus arcens et continens ceteros; in quo sunt
infixi illi qui volvuntur stellarum cursus sempiterni.
huic subiecti sunt septem qui versantur retro contrario
motu atque caelum. ex quibus unum globum possi- 25
det illa quam in terris Saturniam nominant. deinde est
hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor qui

---

1 diffugisse V *et Macr. Par.* sed ... 6 vides *Macr. 1, 4, 4* 2 cum sit magna V cum magna sit T 4 et ea uita CEFVL[1]Z 5 uixere *Macr.* 6 erat ... 9 videbantur *Macr. 1, 4, 5 et 1, 15, 1 usque ad* (8) nuncupatis 7 circulus *Macr. plur. codd.* 8 ex quo ... 14 vincebant *Macr. 1, 16, 1* mihi omnia W *et Macr.* omnia *ante* mihi *sup. add.* U 9 cetera *om. Macr. 1, 14, 25 et sup. add.* R 10 heae HL[1]MUVWY hae BEF[2]T *item fere l. 11* 12 ex quibus ... 13 aliena *Prisc. 3, 4, 22* 13 *add. I. Fr. Gronovius* 15 vero *add.* CFL[1]Z *Cast., om. cet.* 19 novem ... *131, 12* pondera *Macr. 1, 17, 2 sq* 20 caelestis est CF est *om.* EZ[1] 21 extumus ABCEG *et sup. scr.* W extimus *cet.* 24 huic *Macr.* cui *codd.* sunt *om.* GMPTUW *sup. add.* FR 25 unum *codd. et Macr.* summum *Boll cl. Firm. Mat. math. 1, 10, 14* 26 illa ⟨stella⟩ *Meißner* deinde ... salutaris *Prisc. 6, 7, 34*

dicitur Iovis. tum rutilus horribilisque terris quem Martium dicitis. deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine ut
5 cuncta sua luce lustret et compleat. hunc ut comites consequuntur Veneris alter, alter Mercurii cursus, in infimoque orbe Luna radiis Solis accensa convertitur. infra autem eam iam nihil est nisi mortale et caducum praeter animos munere deorum hominum generi datos,
10 supra Lunam sunt aeterna omnia. nam ea quae est media et nona, Tellus, neque movetur et infima est, et in eam feruntur omnia nutu suo pondera.'

18 (5) 18 Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, 'quis hic' inquam [quis] 'est qui conplet aures meas tantus et tam
15 dulcis sonus?' 'hic est' inquit 'ille qui intervallis coniunctus inparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, inpulsu et motu ipsorum orbium efficitur, et acuta cum gravibus temperans varios aequabiliter concentus efficit; nec enim silentio tanti motus incitari
20 possunt, et natura fert ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono, gravissimo autem hic Lunaris atque infimus; nam terra nona in-
25 mobilis manens una sede semper haeret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus

---

3 dux ... 4 temperatio *Macr. 2, 3, 3* 6 in *om. Macr.* P
8 eam iam *Zie.* eam *Macr.* iam *codd.* 13 quid hic ... *132, 4* locum *Macr. 2, 1, 2; cf. 2, 2, 21. 3, 12. 16* quis L^{2}GRV quid *cet. et Macr.* hic] hoc *olim Zie. cl. Planud.* (τί τοῦτο) *om.* VY^1
14 quis *del. Zie.* (*om.* R), *cf. Herm. 66, 299 sq.* 15 hic ... imparibus *Fav. Eul. 19, 11,* hic ... efficitur *20, 9* inquit ille *edd. quid.* coniunctus *codd.* disiunctus *Macr. et Fav. Eul.*
16 partium E FL^{2}Y *et codd. aliquot Macr.* 17 impulsu eorum ordinum *Fav. Eul.* 20 et ... 24 infimus *Macr. 2, 4, 1* et ... 25 haeret *Boeth. inst. mus. 1, 27* extrema quaeque T 23 acuto et CEFU^{1}VL^{2}Z *Boeth.* acute et ABGMPRTU^{2}W acute *Macr.*
25 una] ima LMW *et Macr. codd. multi, sed 2, 4, 7 cft. Ian* medium locum mundi HLMWY mundi medium locum *Macr.*
26 illi ... *132, 3* est *Macr. 2, 4, 9*

eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos inter-
vallis sonos, qui numerus rerum omnium fere nodus
est; quod docti homines nervis imitati atque cantibus,
aperuerunt sibi reditum in hunc locum, sicut alii qui
praestantibus ingeniis in vita humana divina studia co- 5
19 luerunt. hoc sonitu oppletae aures hominum obsurdue-
runt; nec est ullus hebetior sensus in vobis, sicut ubi
Nilus ad illa quae Catadupa nominantur praecipitat ex
altissimis montibus, ea gens quae illum locum adcolit
propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic 10
vero tantus est totius mundi incitatissima conversione
sonitus, ut eum aures hominum capere non possint,
sicut intueri solem adversum nequitis, eiusque radiis
acies vestra sensusque vincitur.'

19 (6) 20 Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad ter- 15
ram identidem. tum Africanus: 'sentio' inquit 'te sedem
etiam nunc hominum ac domum contemplari; quae si
tibi parva ut est ita videtur, haec caelestia semper spec-
tato, illa humana contemnito. tu enim quam celebri-
tatem sermonis hominum aut quam expetendam conse- 20
qui gloriam potes? vides habitari in terra raris et an-
gustis in locis, et in ipsis quasi maculis ubi habitatur
vastas solitudines interiectas, eosque qui incolunt terram
non modo interruptos ita esse ut nihil inter ipsos ab
aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim 25
transversos, partim etiam adversos stare vobis. a qui-
bus expectare gloriam certe nullam potestis.

20 21 Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redi-
mitam et circumdatam cingulis, e quibus duos maxime
inter se diversos et caeli verticibus ipsis ex utraque 30

---

1 duorum *Macr. codd. plerique et* $LM^2T^2VW^2YZ$ modorum EM^1PR $^1UW^1$ duorum modorum F 8 cataduppa CEF^2R ^{T}V WZ praecipitatur $EFLR^2UV$ 9 locum *om.* B^1MU^1Y *ante* illum *post add.* R 20/21 gloriam consequi CEFPT 21 vides ... *133, 10* vides *Macr. 2, 5, 1 sq.* 22 in[1] *om.* Y *Macr.* 23 eosque EL^2HP *et Macr.* hosque *cet.* incolunt L^2VY *et Macr.* incolant *cet. codd. Somn. et Macr. P* 25 meare UV *et sup. scr.* R partim transversos *om.* BEGMPRTUVW 27 spectare BF^1GMR^1 TUVW

parte subnixos obriguisse pruina vides, medium autem illum et maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus;
5 hic autem alter subiectus aquiloni quem incolitis cerne quam tenui vos parte contingat. omnis enim terra quae colitur a vobis, angustata verticibus, lateribus latior, parva quaedam insula est circumfusa illo mari quod Atlanticum, quod magnum, quem Oceanum appellatis
10 in terris, qui tamen tanto nomine quam sit parvus vides. ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum aut 22 cuiusquam nostrum nomen vel Caucasum hunc quem cernis transcendere potuit vel illum Gangen tranatare? quis in reliquis orientis aut obeuntis solis ultimis aut
15 aquilonis austrive partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis cernis profecto quantis in angustiis vestra se gloria dilatari velit. ipsi autem qui de nobis loquuntur, quam loquentur diu?

Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum 21 (7) 23
20 deinceps laudes unius cuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam adsequi possumus. quid autem inter-
25 est ab iis qui postea nascentur sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit qui ante nati sunt? qui nec pauciores 22 24 et certe meliores fuerunt viri, praesertim cum apud eos ipsos a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo

---

2 duo sunt] duos *Or.* 4 nobis PR nostrum R *et Macr. P* 7 angusta H *Macr.* 8 est insula *Macr.* 9 quem] quod L[2] VWY *et Macr. codd. plerique* 13 transnatare EF[2]MPRUV 14 quis] uis P uix BGT *et* E *(sed corr. mg.)* vel quis HLMWY 15 audietur T 17 uobis CEF[2]R[2] loquuntur] loquentur AEGLMPWYZ 19 Quin ... 24 possumus *Macr. 2, 10, 1* 20—21 acceptas a patribus *Macr.* 22 certo tempore BR *et Macr. Bamb.* 23 non[2] *del. Gruter* (*om. iam* U) 25 ab iis PRT ab his *cet.* 26 iis PR his *cet.* 27 praesertim ... *134, 13* conversam *Macr. 2, 11, 1* praesertim cum EHPRY *et* (cum *sup. lin.*) T *et Macr.* cum praesertim CFVU[2]L[2]Z cum *om. cet.* 28 nostrum nomen RTU nomen uestrum CF

unius anni memoriam consequi possit. homines enim
populariter annum tantum modo solis, id est unius
astri, reditu metiuntur; re ipsa autem cum ad idem unde
semel profecta sunt cuncta astra redierint, eandemque
totius caeli descriptionem longis intervallis rettulerint, 5
tum ille vere vertens annus appellari potest; in quo vix
dicere audeo quam multa hominum saecla teneantur.
namque ut olim deficere sol hominibus exstinguique
visus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa pene-
travit, quandoque ab eadem parte sol eodemque tempore 10
iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem princi-
pium stellisque revocatis expletum annum habeto; cuius
quidem anni nondum vicesimam partem scito esse con-
versam.

23 / 25 Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in 15
quo omnia sunt magnis et praestantibus viris, quanti
tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad
unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare
si voles atque hanc sedem et aeternam domum contueri,
neque te sermonibus vulgi dederis, nec in praemiis hu- 20
manis spem posueris rerum tuarum; suis te oportet in-
lecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te
alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen; sermo
autem omnis ille et angustiis cingitur his regionum quas
vides, nec umquam de ullo perennis fuit, et obruitur 25
hominum interitu, et oblivione posteritatis extinguitur.'

24 (8) / 26 Quae cum dixisset, 'ego vero' inquam 'Africane, si-
quidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli adi-
tum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus pa-
tris et tuis decori vestro non defui, nunc tamen tanto 30

---

2 loquelariter annum ABCF^1GL^1MR^1WY annum loquella-riter T 3 reditum AEFLMRTUVW^1YZ re ipsa autem cum *Macr.* cum autem *codd. Hauler Mei.* 5 discriptionem *Mue.* 7 saecula *plur. codd.* 8 omnibus BHLMRWY 10 quandoque] si quando E$F^2$$R^2$ quando CZ ab *del. Zeunius* 11 idem *Macr.*, *om. codd. plerique* 12 cuius AE *et Macr.* huius *cet. codd.* 16 sunt omnia BCV viris ⟨plena⟩ *Kroll* 19 contuere ABMPU 20 dedideris ABEPTU *Cast.* 23 sed] si *Wagenvoort* 24 iis PR *et editt. plerique* *om.* T

praemio exposito enitar multo vigilantius'. et ille: 'tu
vero enitere et sic habeto, non esse te mortalem sed cor-
pus hoc; nec enim tu is es quem forma ista declarat, sed
mens cuiusque is est quisque, non ea figura quae digito
5 demonstrari potest. deum te igitur scito esse, siquidem
est deus qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet,
qui tam regit et moderatur et movet id corpus cui prae-
positus est, quam hunc mundum ille princeps deus; et
ut mundum ex quadam parte mortalem ipse deus aeter-
10 nus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. nam 25 27
quod semper movetur, aeternum est; quod autem motum
adfert alicui quodque ipsum agitatur aliunde, quando
finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. so-
lum igitur quod se ipsum movet, quia numquam dese-
15 ritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin
etiam ceteris quae moventur hic fons, hoc principium
est movendi. principii autem nulla est origo; nam ex
principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re alia
nasci potest; nec enim esset id principium quod gignere-
20 tur aliunde; quodsi numquam oritur, ne occidit quidem
umquam. nam principium exstinctum nec ipsum ab alio
renascetur, nec ex se aliud creabit, siquidem necesse est
a principio oriri omnia. ita fit ut motus principium ex
eo sit quod ipsum a se movetur; id autem nec nasci pot-
25 est nec mori; vel concidat omne caelum omnisque na-
tura et consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur
qua a primo inpulsa moveatur. cum pateat igitur aeter- 26 (9) 28

---

1 tu vero ... 10 movet *Macr. 2, 12, 1* 2 uere EFHLPW 9 ut ille mundum EF[2]P *et Macr.* ut ipse mundum G ut (*add.* W[2]) ipse mundus AHLRTUWY ex *om. Macr.* mortalis GHLR TY 11 quod ... *136, 6* aeterna est *Cic. Tusc. 1, 23, 53 et Macr. 2, 13, 1; cf. Plat. Phaedr. 245c; Herm. 66, 270 sqq.* 12 alicunde AEFLRTUVW 14 se ipsum mouet *Tusc. Macr.* H sese mouet ABGLTUV de se mouet PRW[2] (se mouet W[1]) de se mouetur CEFZ sepse *Mue. Cast.* 17 principii *Tusc. Macr.* H principio *cet.* ex] et AEGR e BVW *Tusc. Macr.* 20 numquam] non H *Macr.* ne A *et* B (*qui* ne unquam quidem occidit) *et Tusc.* nec *cet.* 22 nascetur HT *et Macr. P* 26 et *om.* HY *Tusc.* consistat et *Macr. P* 27 a *om. Tusc.* pulsa F[1] inpulsu EF[2]GLRTVWYZ *et Macr. codd. plerique*

num id esse quod se ipsum moveat, quis est qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne quod pulsu agitatur externo; quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo; nam haec est propria natura animi atque vis; quae si est una ex omnibus quae se ipsa moveat, neque nata certe est et aeterna est. 29 hanc tu exerce in optimis rebus! sunt autem optimae curae de salute patriae, quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit, idque ocius faciet, si iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea quae extra erunt contemplans quam maxime se a corpore abstrahet. namque eorum animi qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, inpulsuque libidinum voluptatibus oboedientium deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum nisi multis exagitati saeculis revertuntur.'

Ille discessit; ego somno solutus sum.

LIBRORVM DE RE PVBLICA INCERTORVM FRAGMENTA

1. *cf. p. 25, 6.*

2. ***non nulli veterum etiam activo more tempus futurum imperativo modo ex verbis quoque passivae declinationis usurpaverunt, ut Tullius in dialogis de re publica*** nitito, ***cum 'nitor' sit positio verbi (Diomed. GL I 339, 31).***

3. ***'excello' legimus crebro apud veteres, ut Cicero de re publica*** excellunt ***(Diomed. GL I 374, 17).***

4. ***Haec virtus in rhetoricis a Cicerone eadem ponitur quae sapientia. alibi vero, id est in libris de re publica,***

---

1 se ipsum moveat H *Tusc.* ipsum se moveat *Macr.* a se ipso moveatur *codd.* 3 est animal] est anima HLPWYZ *et e ras.* E *et Macr.* P est animatum V anima est C 6 se ipsa H *Macr.* se ipsa semper *Tusc.* sese *codd.* sepse *Ha.* 7 hanc . . . 18 revertuntur *Macr. 2, 17, 2* in optimis CGHZ opt. in *cet.* 10 ⟨eo⟩ ocius *Mos.*

ab eodem Cicerone illa virtus dicitur quae prudentia. (Victorin. explan. in rhet. Cic. p. 156, 4 Halm.)

5. Fannio causa difficilis laudare puerum; non enim res laudanda sed spes est. *(Serv. Aen. 6, 875: rhetorice spem laudat in puero [Vergilius], quia facta non invenit. est autem Ciceronis in dialogo).*

6. *apud Ennium sic loquitur Africanus:*

Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est,
Mi soli caeli maxima porta patet,

scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. o, in quantis tenebris Africane versatus es! vel ⟨tu⟩ potius o poeta, qui per caedes et sanguinem patere hominibus ascensum in caelum putaveris! cui vanitati etiam Cicero adsensit: est vero, *inquit,* Africane; nam et Herculi eadem ista porta patuit. *(Lact. inst. 1, 18, 11 sq.).*

7. *eosdem libros (scil. de re publica) cum grammaticus explicuit, primum verba expressa* reapse *dici a Cicerone, id est re ipsa, in commentarium refert, nec minus* sepse, *id est se ipse. deinde transit ad ea quae consuetudo saeculi mutavit, tamquam ait Cicero:* quoniam sumus ab ipsa calce eius interpellatione revocati. *hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. deinde [v. p. 84, 11]. (Sen. epist. 108, 32 sq.).*

8. *v. p. 111, 17.*

9. *v. p. 79, 17.*

---

3 Fanni *editores* 7 *Enn. var. 23 V*[2]. 8 faciendo *plerique codd.* caelestium *tres codd.* 12 tu *add. Schoell* 18 reapse *Schweighäuser* ab se *codd.* 20 sepse *Muret* sese *codd., cf. p. 87, 20* 26 *omisi cum Mue. fragmenta ex Amm. Marc. 15, 5, 23; Aug. civ. 1, 15; interpr. Hor. Cruq. 4, 8, 17; Petr. Mag. de polit. scient. in Maii Coll. Vatic. II 608 temere petita.*

INDEX NOMINVM ET RERVM

(Numeri paginas et versus indicant; quae non ad ipsa Ciceronis verba spectant, uncinis rectis inclusa sunt)

Aborigines 48 18
[Academica secta 85 21]
accensi velati 64 19
Achilles 20 8
actiones a Cn. Flavio compositae p. XL
Aegyptii 87 32 88 1
Aegyptus 11 26 88 15 128 5
Q. Aelius Tubero (cf. praef. p. XLII) 10 10 12 13 18 21 5; *loquitur* 10 14 19 11 16 16 12 17 21 20 24 76 12 15
Sex. Aelius Paetus Catus (consul a. 198) 20 3 97 1
L. Aemilius Paulus (consul a. 182. 168) 10 6 16 2 21 5 129 6 10; *loquitur* 129 16
Aenianes 49 27
Aequi 62 11
aequitas a sapientia discrepans 88 27 aequitatis explanationem regale munus esse 117 19
Aeschines (orator) 114 11
Aetoli 88 18
Africa 50 6 78 1 126 23
Africanus 128 2 *v.* Cornelius
Agrigentum 103 15
Ahala *v.* Servilius
Alba Longa 48 9
Albanus rex (Amulius) 47 28
Alexander Magnus 88 10 [92 21]
Algidus mons 76 3
Amulius rex Albanus 47 28 48 10
Anaxagoras 17 2
[Anaximenes 35 4]
Ancus Marcius rex 48 19 60 17 61 17 22 63 8
animali nocere nefas esse 89 26
animi partes 36 13 sqq. 78 6 sqq. 99 6 animi et corporis ratio 107 1 sqq. 129 7 22 131 9 135 1 sqq. animus deus 135 5 sqq.
annales maximi 17 15 publici 58 10
Annius 76 7 cf. p. XL
annus magnus 134 1 sqq.
Apis 88 1
Apollo 66 13
M.' Aquilius (consul a. 129) 10 7
Aratus (poeta) 15 13 34 8
Arcades 93 13
Archimedes Syracusanus 14 27 15 1 17 18 23
Archytas Tarentinus 11 28 36 14 18
Areopagus 27 21
[Arginusae 112 11]
[Aristippus Cyrenaicus 19 14]
Aristodemus Atheniensis tragicus actor 114 13
[Aristoteles 86 13 19]
ars cum virtute comparata 3 8 sqq.
Asia 50 5 101 14 128 5
assidui unde dicti 64 9
Assyrii 84 30
astrologi 20 9
astrologia 15 12 origo eius 83 3
A. Aternius Varus Fontinalis (consul a. 454) 74 14
Athenae 29 19 42 22 97 2 103 15

Athenienses 5 17 16 22 25 27 21 28 11 12 47 2 73 16 [86 1] 88 7 20 93 13 102 23 [112 11] 114 11 15
Athos, Athonis 105 20 21
A. Atilius Calatinus (consul a. 258. 254. dictator a. 249) 2 13
Atlanticum mare 133 9
Attici oratores 101 29
Attus Navius augur 62 6
auctoritas patrum 72 14
augurales libri 71 8
augures 53 6 57 13
auriga *(in similitudine animi)* 78 20
auspicia 53 2 5 14 maiora 57 12
Aventinus mons 60 19 73 8 76 6
Axinus (pontus) 88 14

Barbatus *v.* Horatius
bellum iustum *vel* iniustum 97 15 34 98 3
bonus vir 93 17 sqq. 100 3; boni = optimates 112 15 122 21 128 17
L. Iunius Brutus (consul a. 509) 67 2
Busiris rex Aegypti 88 15

L. Caecilius Metellus (consul a. 251. 247. dictator a. 224) 2 14
Q. Caecilius Metellus Macedonicus (consul a. 143) 21 14
Q. Caecilius Metellus Numidicus (consul a. 109) 5 23
Caecilius Statius poeta 113 20
Caelius mons 60 20
callidus homo 100 2
Camillus *v.* Furius
Canuleium plebiscitum (a. 445) 75 22
Capitolium 62 15 66 10 128 8
Capra (signum) 20 10
capudines Samiae 123 28
Carneadis in iustitiam disputatio 85 15—96 13 99 13 29
Carthago *v.* Karthago
Sp. Cassius Vecellinus (consul a. 502. 493. 486) 68 9 72 26 74 8
Catadupa 132 8
Cato *v.* Porcius
Catus *v.* Aelius
Caucasus 133 12
censor 110 15 22 113 15; censoria notatio 113 1
Censorius *v.* Porcius
census 63 18 64 11
centuriarum discriptio 63 24 sqq.
centuriata *v.* comitia
Chrysippus Stoicus philosophus [35 5] 87 15
Cicero *v.* Tullius
civitas *v.* res publica
classes populi 63 20 64 1 16 108 10
M. Claudius Marcellus (consul a. 222. 215. 214. 210. 208) 2 17 14 23 15 2 120 7
M. Claudius Marcellus (consul a. 166. 155. 152) 14 22
Ap. Claudius Pulcher (consul a. 143) 21 12
C. Claudius Pulcher (consul a. 177. censor a. 169) 123 13
[Cleanthes Stoicus philosophus 35 5]
Cleo Atheniensis 113 14
Cleophon Atheniensis 113 14
clientela 53 6
Clisthenes Atheniensis 47 8
Cnidius 15 9
Collatinus *v.* Tarquinius
coloniae Graecae 50 4 Romanae 60 22 66 10
[Colotes Epicureus 126 3]
Postumus Cominius Auruncus (consul a. 501. 493) 72 26
comitia centuriata 71 4 74 15 75 8 curiata 57 1 59 18 populi 72 13
comitium 59 22
communitas bonorum, mulierum, liberorum 109 24 sqq.
comoedia 113 5 12 114 5

commutationes rerum publicarum 28 20 40 8 sqq. 66 14 sqq.

concordia 25 8 in re publica idem quod harmonia in cantu 79 18

congregatio naturalis quaedam hominum, non inbecillitas, est prima causa coeundi 25 8 26 4

Congus *v.* Iunius

consilium animi pars 36 19 22

Consualia 51 27

consules 38 14 70 17 72 10

conubium 75 20

Corinthius 61 5 7 62 6

Corinthus 49 16 23

Cn. Cornelius Scipio (consul a. 222) 2 14 113 20

P. Cornelius Scipio (consul a. 218) 2 14 113 20

P. Cornelius Scipio Africanus (consul a. 205. 194) 2 18 18 17 127 7 14 22 129 15 137 14; *loquitur* 127 24 130 17 132 16

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor Numantinus (cf. praef.) 10 6 12 9 24 13 6 8 10 15 22 21 8 11 22 7 83 25 92 10 93 9 107 21 [123 29 126 18] 127 6; *loquitur* 10 11 17 21 11 5 24 12 15 21 16 1 sqq. 17 23 23 1 28 24 4 14 28—28 27 29 5—33 9 33 11 34 8 11 14 35 1 sqq. 36 2 sqq. 37 1 sqq. 38 8 sqq. 39 1 sqq. 40 1—44 14 46 1—55 14 56 4—58 4 58 11 59 7 60 15 26—62 18 62 24 — 76 10 76 14 21 77 12 sqq. 79 1 20 80 8 81 11 101 25 102 6 sqq. 103 4 25 104 4 sqq. [106 5] 108 9 109 6 112 23 113 5 118 5 6 9 21 120 28 124 4 10 126 28 — 136 19

P. Cornelius Scipio Nasica Serapio (consul a. 138) 5 21 [124 2]

cornicines 64 19

corporis et animi ratio 107 1 sqq. 129 7

cosmoe 73 12

Crassus *v.* Licinius

Creta 73 12

Cretes 47 1 88 17

Croto 58 16

Cures 56 27

curia 59 22

curiae 52 18

curiatim 59 20

curiatus *v.* comitia lex

M.' Curius Dentatus (consul a. 290. 284. 275. 274) 84 8 101 8

currus *(in similitudine animi)* 78 20

custos patriae 39 11 14

Cypselus Corinthiorum tyrannus 61 8 11

Cyrus rex bonus 27 14 28 6

decemviri legibus scribendis 71, 11 74 20 sqq. 27 102 31 103 16

decemviralis annus tertius 75, 9

defectio lunae 15 23; anni 168: 16 6; solis 15 28; anni 708 *(? cf. Ginzel, Spezieller Kanon der Sonnen- und Mondfinsternisse für das Ländergebiet der klass. Altertumswiss., Berlin 1899, p. 1123):* 17 17 53 15 134 8; anni 431: 16 24; anni 400 *(? Ginzel p. 180. Boll, Pauly-Wissowa VI 2355):* 17 11

Delphi 66 12

Demaratus Corinthius 61 5

Demetrius Phalereus 47 5

deus princeps 128 29 135 8 summus 130 22; quid sit 135 6

dictator unde dictus 39 2 72 15

Dionysius tyrannus (maior) 18 21 102 14

disciplina puerilis 108 18 sqq.

Dolopes 49 27

Dores 49 27

Draco Atheniensis 47 8

C. Duelius (consul a. 260. dictator a. 231) 2 18

Elei 109 10
elephantus 78 1
Empedocles Agrigentinus 90 1
Q. Ennius 4 9 17 11 14 20 4 9 16 30 17 39 7 84 9 11 116 8 [120 18] 127 20 137 7
ephori 73 11
Epicurei 124 24 [125 32]
[Epicurus philosophus 126 8]
equitatus 62 2 sqq. 108 10
equites 63 18 26
[Er Pamphylus 124 17 125 1 12 126 17]
Esquilinus mons 51 11
Etruria 61 10 84 28
Etrusci 50 9 63 16
Eudoxus Cnidius 15 8 11

Q. Fabius Maximus Verrucosus Cunctator (consul a. 233. 228. 215. 214. 209. dictator a. 217) 2 17 120 7
fabri 64 2
C. Fabricius Luscinus (consul a. 282. 278. censor a. 275) 101 7
factio est consensus iniustorum optimatium 81 20; 42 25 81 25 92 5 102 21 sqq.
C. Fannius (cf. praef.) 13 1 137 8
fasces 60 6 70 22 71 19
fasti prolati a Cn. Flavio scriba 76 7, cf. p. XL
fetiales [90 18] fetialis religio 59 24
fides unde dicta 111 11
flamines 57 18
Cn. Flavius 76 7, cf. p. XL
Formianum 37 19
M. Furius Camillus (trib. cons. pot. a. 401. 398. 394. 386. 384. 381) 5 20
L. Furius Philus (cf. praef.) 12 9 19 26 22 12 83 26 [96 8 12]; *loquitur* 12 14 21 13 17 21 26 14 7 18 23 21 24 1 80 8 85 1 8—96 24

Galba v. Sulpicius
Galli 88 15 22 Gallicus adventus 51 15
Gallus v. Sulpicius
Ganges 133 13
geometria 11 23 19 18
[γέροντες Spartani 68 app.]
gloriae vanitas 132 19 sqq.
Gracchus v. Sempronius
Graecia 5 15 23 12 35 25 49 24 50 1 4 8 11 54 3 61 8 88 4 11 105 17 109 18 117 28 128 5; magna Gr. 84 29
Graecus 5 10 9 12 20 18 22 21 23 15 28 35 26 36 1 53 25 55 17 61 15 22 63 7 67 15 68 7 73 10 102 11 108 18 110 22 [117 14 16]
Graii 35 27 50 5 88 12 130 7

harmonia 11 23; quae a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia 79 13
Hercules 56 20 101 1 137 15
[Hesiodus 54 app.]
historia Romana 60 25
[histriones 112 30]
Homerus 34 18 54 8 10 110 12 127 20
hominis origo 82 1 18 homines immolari 88 15
honor virtutis merces 100 9
M. Horatius Barbatus (consul a. 449) 71 18
Hostilius v. Tullus
C. Hostilius Mancinus (consul a. 137) 94 22 25
humanum genus quale sit 25 3 26 6
Hyperbolus Atheniensis 113 14

ignominia unde dicta 110 16
imperium v. lex
improbus vir 94 1 sqq.
Indus (homo) 78 4
ingenium divinum hominibus datum 82 6; *cf.* animus
iniuria: sine i. rem publicam regi non posse 79 26 sqq.; i. facere aut accipere 92 13
interregnum 56 11 70 6
interrex 59 18
invidia plebis 5 6 sqq.

Iphigenia 20 8
iracundia 36 12 sqq.
Italia 11 27 50 5 51 4 58 17 22 84 27
Iulius Proculus 55 4
C. Iulius consul (*immo* L. Iulius a. 430, *cf. Liv. 4, 30*) 74 19
C. Iulius Iulus decemvir 75 2
iuniores 63 21
Iunius Congus 1 16
Iuniae nonae 17 12
Iuppiter (optimus maximus) 31 1 34 9 sqq. 62 16 92 2; I. planeta 131 1
iurgare 111 31
ius civile 87 26 89 6 118 17 [divinum 90 6] naturale 87 26 89 21 91 6 pontificium 112 10 summum 118 16; iura sibi homines pro utilitate sanxisse 91 4; iuris dictio regum 117 19
iustitia quid valeat in re publica 79 20 sqq.; in i. Carneadis argumenta 85 15—96 18; sine summa i. regi non posse rem publicam 96 26 sqq. [125 6]

Karthaginienses 65 12
Karthago 2 11 14 49 16 [65 app.] 127 28 128 3

Lacedaemo 31 7 68 12
Lacedaemonius 16 22 47 1 56 17 65 12 88 18 109 12
Laco 120 21
C. Laelius Sapiens (cf. praef.) 12 24 26 13 2 4 7 16 23 26 76 17 24 83 26 123 26 [124 1] 128 21 *loquitur* 13 20 23 14 5 9 19 25 21 1 22 3 17 24 14 26 29 1 33 10 34 6 9 14 27 sqq. 36 6 sqq. 37 2 sqq. 38 1 sqq. 39 4 41 5 42 3 44 15 55 14 60 14 24 62 19 77 13 sqq. 78 25 81 7 85 3 96 26 — 101 22 102 19 sqq. 103 2 11 109 16 124 9
Laenas *v.* Popilius
T. Larcius dictator (501? consul a. 501. 498) 72 17
Lares familiares 119 5
Latini 60 18 128 17 L. feriae 10 6 9 L. nomen 21 15 101 15; Latine 40 22
Latium 66 7 84 27
latrocinari honestum quidam putant 88 18
lex vera quid sit 96 26 sqq. l. curiata de imperio 57 2 (59 19) 60 18 61 25 63 16 70 19 (?) de multa et sacramento (a. 454) 74 12 regiae 57 15 117 32; de provocatione: Porciae 71 16 Valeria (a. 509) 71 3 Valeria Horatia (a. 449) 71 13
libertas 27 10 29 5 sqq. 40 23 sqq. 66 2 92 7
libidines animi pars 36 21 37 4
libri augurales 71 8 pontificii 71 7
P. Licinius Crassus Mucianus (consul a. 131) 21 12 89 13
lictores 60 6 71 21 23
[liticines 64 app.]
litigare 111 30
Locrus 12 1
locupletes unde dicti 53 10 64 9
Longa Alba 48 9
Luceres 62 4
[C. Lucilius poeta 1 17 85 24 91 16]
Lucius noster *v.* Manlius
Lucretia 66 25 67 7
Sp. Lucretius (consul a. 509) 71 20
(Lucretius) Tricipitinus *(idem atque consul, cf. Liv. 2, 8)* 66 25
Lucumo Romuli socius 52 12
ludi 51 25 57 24; l. Romani 62 14
Luna (planeta) 131 7 10; *v.* defectio
Lycurgus legislator 47 1 52 20 54 5 7 9 56 17 18 65 5 16 68 19 73 9 88 28 110 8

Lycurgus olympiadis primae constitutor 54 7
lyrici 112 27

Macedonia 16 4
Sp. Maelius 68 10
magister populi 39 4
Magnesia 50 6
Mancinus *v.* Hostilius
M.' Manilius (cf. praef.) 13 14 14 10 19 26 22 12 89 7 126 23; *loquitur* 14 12 58 5 59 3 117 19(?) 118 6 7
Manius (Manilius?) 1 15
M. Manlius Capitolinus (consul a. 392) 68 10
[L. Manlius Torquatus (praet. a. 49) 99 30]
Marathonia pugna 5 12
Marcellus *v.* Claudius
Marcius *v.* Ancus
maritimarum urbium vitia 48 21 sqq.
C. Marius (consul a. 107. 104 — 100. 86) 5 23
Mars 47 23; Martius fulgor 131 2
Masinissa 126 25 127 13
Massilienses 27 18 28 9
matrimonia 123 24
Maximus *v.* Fabius
Menelaus Laco 120 21
mens animi pars (36 18) 78 7 divina hominibus data (*cf.* animus) 82 6 135 4; mundum regens 35 2
Mercurius (planeta) 131 6
Metellus *v.* Caecilius
Milesius 15 8 17 9
Miltiades 5 10
Minos 47 1
mons sacer 73 7 76 5
mores antiqui 116 9
motus principium 135 10 sqq.
P. Mucius Scaevola (consul a. 133) 14 17 21 14
Q. Mucius Scaevola (cf. praef.) 13 1; *loquitur* 22 1
mulierum apud Platonem iura 110 4 sqq. praefectus 110 21
multae dictio 53 8 (74 16)
Sp. Mummius (cf. praef.) 12 27 22 12; *loquitur* 103 27 105 1 121 4
mundum una mente regi 35 2

Cn. Naevius poeta 113 20
Nasica *v.* Cornelius
Navius *v.* Attus
Neoptolemus (Ennii) 20 16
nepa (signum) 20 10
[Neptunus 85 24]
Nilus 132 8
nonae Iuniae 17 12 Quinctiles 17 17
Numa Pompilius 56 23 57 12 58 7 22 59 17 19 60 16 104 17 [115 9] 117 27 31
Numantia 12 19 128 7 Numantinum foedus 94 20
numeri fatales 128 13 Pythagorei 11 23; numeri inventio 83 2

occentare 113 24
Oceanus 133 9
olea seri vetita in terris Transalpinis 88 24
olympias 54 1 6 19 58 18 65 4
Olympus 34 18 105 21
L. Opimius (consul a. 121) 5 22
optimates 26 26 27 9 28 9 31 10 15 sqq. 42 24 92 5 103 25 sqq.
orbis lacteus 130 8
[Orcus 85 26]
origo civitatis 25 10 sqq. 108 14 sqq.
Ostia (colonia) 48 18 60 22
otii voluptas 2 22 3 7

M. Pacuvius 20 15; Pacuvianus anguium currus 87 29
[Pamphylus Er 124 17 125 13]
L. Papirius censor (443. 433) 74 16
P. Papirius consul (*immo* L. Papirius Crassus consul a. 430

cl. Liv. 4, 30 [*vel* C. *cl. Diod. 12, 72*]) 74 19
Panaetius Stoicus 11 5 22 20
patres 52 11 56 6 68 17 72 14; maiorum *et* minorum gentium 61 27
patricii patrum liberi 56 6
[Patron Epicureus 99 31]
Paulus *v.* Aemilius
pecuniosi unde dicti 53 10
Peloponnesiacum bellum 16 21 102 24
Peloponnesus 49 25 27
Penates dei 119 4
Pericles 16 23 113 16
Persae 5 11 84 30 88 5 9 13 Perses (Cyrus) 27 14
Persius 1 16
petulantia a petendo dicta 110 28
Phalaris Agrigentinus tyrannus 28 7 [102 4]
Phalereus Demetrius 47 5
Phidias 102 28
Philippus rex Macedoniae 88 10 114 15
Philolai Pythagorei commentarii 12 1
philosophi cum civitatum conditoribus comparati 3 13 sqq.
Philus *v.* Furius
Phliuntii *vel* Phliasii 49 25
P. Pinarius Censor (a. 433) 74 16
Piraeus 102 28
Pisistratus 42 22
Plato 11 20 25 15 9 19 14 40 21 sqq. (rep. VIII 562c) 47 18 55 17 25 69 6 [82 20 86 14 18] 109 18 [20] 110 8 [124 16 28 125 25 126 9]
[Platonicus 125 2 11 126 17]
T. Maccus Plautus 113 19
plebiscitum 75 22 108 13
plebs 53 6
poena civitati interitus 97 20 sqq.
Poenus (-ni) 50 9 78 5 84 30 88 15 105 15
Polybius 22 20 58 1 108 19
Q. Pompeius (consul a. 141) 94 21 26
Pompilius *v.* Numa
pontifices 57 14; *v.* simpuia
pontificii libri 71 7 pontificium ius 112 10
P. Popilius Laenas (consul a. 132) 5 22
popularis civitas 26 27 27 11 28 12 29 5 sqq. 18 sqq. 40 14 sqq. 103 4 sqq. 104 20 sqq.
populus est non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus 24 29; [81 13 26] 103 18; *v.* comitia, res publica
Porciae leges 71 16
M. Porcius Cato Censorius (consul a. 195) 2 19 18 17 46 2 47 14 62 19 [86 2] 101 9 113 21 [117 15]
Potitus *v.* Valerius
praefectus mulierum 110 21
princeps civitatis 119 26 30; *cf.* rector tutor
procacitas a procando dicta 110 28
Proculus *v.* Iulius
procurator rei publicae *v.* tutor
proletarii 64 12 20
provocatio 71 5 sqq. 74 23 sqq.
prudens vir 77 13 sqq.
puerilis disciplina 108 18 sqq.
Punicum bellum secundum 2 15
Pyrrhus 101 7
Pythagoras 11 24 27 12 3 7 [35 4] 58 7 17 19 22 90 1; Pythagoreus 12 4 58 7

L. Quinctius Cincinnatus dictator (a. 458) 76 7
Quinctiles nonae 17 17
Quirinalis mons 51 11 55 8
Quirinus 55 10

Quiritium ius 18 10

ratio animi pars 36 18
rector rei publicae 118 5 sqq. 122 1 sqq. 124 18 129 2
regii agri 117 21; *cf.* lex
regnum 26 25 27 8 28 5 34 8 sqq. 65 18 sqq. 103 25 sqq.
Remus 47 28
res publica: eius gubernationem maximum virtutis usum esse 3 11 sqq. 83 7 sqq. num gerenda sit sapienti 7 9 sqq. eius explorationem anteponendam esse aliis quaestionibus 2 5 13 23 sqq. 20 1 sqq. 22 1 sqq. qui sit optimus status rei p. 22 8 76 21 sqq. quid sit res p. 24 10 sqq. esse rem populi 24 28 81 13 102 6 30 103 2 10 25 origo rei p. 25 10 tria genera prima rerum p. 26 21 sqq. eorum vitia naturalia 27 8 sqq. commutationes 28 19 40 1 sqq. quartum genus e tribus primis permixtum 28 24 43 5 sqq. 92 11 quod optimum e tribus 29 2 sqq. 102 6 sqq. libertas in qua re p. habitet 29 6 sqq. popularis civitatis elogium 29 23 sqq. optimatium elogium 31 17 sqq. optimum de tribus esse regium genus rei p. 33 10 sqq. praestare rem p. Romanam 44 8 rei p. Romanae historia 46 1—76 10 de re p. scriptores 55 15 sqq. de tutore *vel* rectore rei p. 69 9 sqq. 118 9 sqq. 122 1 sqq. concordia in re p. cum harmonia in cantu comparata 79 5 sqq. sine iniuria regi non posse rem p. 85 1—96 13 sine summa iustitia regi non posse rem p. 96 26—101 22 de mulierum in re p. munere 109 20 sqq. moribus antiquis stare rem p. 116 9 sqq.
rex 31 1 4 67 12 sqq. 92 1; reges Romani 47 20 sqq. 117 19 sqq.
Rhamnenses 62 4
rhetores 120 23 sqq.
Rhodii 104 21
Rhodus 29 19
Roma 17 12 35 18 51 20 25 56 26 65 15 86 1 97 2 102 31 (103 16); origo ac situs 48 12 sqq. quando condita 54 1
Romanus civis 71 5 historia 60 25 res 116 9 117 1 populus 6 7 47 13 (origo p. R.) 59 14 62 12 70 7 [90 12 93 9] 127 26; Romani 36 1 52 2 57 2 [60 11 90 23 91 12 106 11] 114 2
Romulus 17 17 35 22 26 39 10 47 23 50 19 51 8 52 12 18 53 2 12 18 22 54 2 11 20 55 3 7 8 26 56 4 7 9 57 3 6 [60 7 11] 68 16 19 69 5 70 9 12 101 1 104 17 134 9
[Roscius comoedus 114 27 31]
Rufus *v.* Rutilius
P. Rutilius Rufus (cf. praef.) 10 1 12 11 18
Rutuli 48 18

Sabinus 52 2 4 15 56 26 62 12 101 10; S. bellum 62 16 gens 84 27 proelium 52 12 virgines 51 24
Salii 57 18
Samiae capudines 123 27
Samnites 101 7 11
Samnium 84 28
sapienti an sit gerenda res p. 7 9 sqq. s. non natura bonum esse 93 17 sqq. s. solum esse beatum 17 23 sqq. s. inutilem esse in re p. 20 1 sqq. qui sit s. 84 18; sapientes septem Graeci 9 11
sapientia discrepat ab aequitate 88 27 a iustitia 92 24 sqq.
Sardanapallus 105 18
Saturnia (stella) 130 26
scaena 112 29 113 18
Scaevola *v.* Mucius
Scipio *v.* Cornelius
scribendi artis inventio 82 28

secessio plebis 38 16 73 7
Ti. Sempronius Gracchus (consul a. 177. 163. censor a. 169) 123 13
Ti. Sempronius Gracchus (trib. pl. 133) 21 9 [68 app.] 101 14 (128 9)
C. Sempronius Tuditanus (consul a. 129) 10 7
senatus 52 24 53 14 56 4 68 16 72 7 9 108 11
seniores 63 20
sepulturae sanctitudo 112 10 sqq.
sermonis origo 82 28 sqq.
C. Servilius Ahala (mag. equ. 439) 5 21
servitus iusta *vel* iniusta [98 13 sqq.] 99 10
Servius Tullius 62 24 63 4 8 104 18 (66 20)
L. Sestius a C. Iulio decemviro in ius vocatus 75 3
Sicilia 11 27 50 5
Siculus 15 4
Simonides Ceus 54 19
simpuia pontificum 123 27
Smyrna 10 2
societas civium beate et honeste vivendi 108 15
Socrates 11 12 17 21 26 12 4 47 18 55 25 69 6 83 29 [109 20]; Socraticus lepor 12 6
Sol summus 127 4 planeta 131 2; soles duo visos esse 11 3 sqq. 12 21 13 22 21 7; cf. defectio
Solo 47 3 73 16
Sparta 52 20 65 16 73 10 108 26
sphaerarum descriptio 130 18 sqq.; sphaera Archimedis 14 22 26 sqq. 15 13 sqq. 18 23 solida 15 6 16
[Stesichorus 54 app.]
[Stoici 35 5 6]
Suessa Pometia 66 8
suffragiorum discriptio 63 21 sqq. 108 10
Ser. Sulpicius Galba (praet. a. 151) [86 2] 101 27
C. Sulpicius Gallus (consul a. 166) 14 20 15 4 6 20 16 1 20 7
Superbus *v.* Tarquinius
Sybaris 58 16
Syracusae 14 23 102 10 103 14
Syria 128 5

tabulae XII (*vel* X) 71 9 74 20 sqq. 113 22
Tarentinus 11 28 36 15
Sp. Tarpeius Montanus Capitolinus (consul a. 454) 74 14
Tarquinii (oppidum) 61 9
Tarquinii (gens) 67 10 70 21
Tarquiniensis 61 12 14 62 26
L. Tarquinius Conlatinus (consul a. 509) 66 25 70 20
L. Tarquinius Priscus 61 23 63 3 sqq.
L. Tarquinius Superbus (35 20) 38 8 12 58 16 19 (66 5 19) 67 8 10 69 7 70 7 10
Sex. Tarquinius 66 25
T. Tatius 52 3—18
Tauri in Axino 88 14
Tellus 131 11
Thales Milesius 15 7 17 9 [35 3]
theatrum 113 6
Thebani 109 10
Themistocles 5 14
Theopompus rex Lacedaemoniorum 73 10
Theseus 47 3
Thraca 50 5
Tiberinum ostium 48 18
Tiberis 47 29 60 22
tignarii 64 2
Timaeus (historicus) 102 11
Timaeus Locrus 12 1
Titienses 62 4
tragicus actor 114 13
tragoedia 114 12
Transalpinae gentes 88 24
tribuni plebis 73 13 24
tribus 52 13
Tricipitinus *v.* Lucretius
triumviri agris dividundis 21 16
Tubero *v.* Aelius
Tuditanus *v.* Sempronius

M. Tullius Cicero (consul a. 63) 6 1 sqq. 8 2 sqq. 9 17 sqq.; *v.* Servius
Tullus Hostilius 59 17 60 4 [7] 71 2
Tusculum 2 22
tutor et procurator rei publicae 69 11 sqq.; *cf.* rector
tyrannus 31 3 40 7 sqq. 42 7 sqq. 67 12 sqq. [81 19 22 25] 92 2 102 6 sqq.; tyranni triginta Athenienses 28 11 102 25

L. Valerius Potitus (consul a. 449) 71 13
P. Valerius Publicola (consul a. 509. 508. 507. 504) 70 22 71 3 18
velati 64 19
Velia 70 24 71 1
Venus (planeta) 131 6
D. Verginius 75 25
verecundia 118 24
Vestales virgines 57 18 89 11
virtus: necessitas eius generi hominum a natura data 3 4 cum arte comparata 3 8 a civitatum conditoribus tamquam inventa 3 16 eius merces honor 100 9
Virtutis templum 15 2
vita forensis et vita privata comparantur 2 20 sqq.
vitis seri vetita in gentibus Transalpinis 88 24
Voconia lex (a. 169) 89 8
Volsca gens 84 28

Xenocrates 3 23
Xerxes 88 6

[Zenon Stoicus 35 5]
Zethus (Pacuvi) 20 15
zonarum quinque descriptio 132 28 sqq.

BT Cicero Fasc. 39 de rep. Cod. Vaticanus lat. 5757 p. 2

222 = 1, 22, 36 sq. (p. 23, 13–20) specimen scripturae librarii A

Cod. Vaticanus lat. 5757 p. 250 = 3, 29, 41 sq.

(p. 101, 21–29) specimen scripturae librarii B